

**LA RELIGIOSITAT POPULAR
AL NOSTRE POBLE VILA-REAL**

LES FESTES DE CARRER

Mn. Vicent Gimeno i Estornell
Joaquín Lizandra Rubio
Pasqual Lluís Segura Moreno

**LA RELIGIOSITAT POPULAR
AL NOSTRE POBLE VILA-REAL**

LES FESTES DE CARRER

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

Joaquín Lizandra Rubio

Pasqual Lluís Segura Moreno

Les festes de carrer. La religiositat popular al nostre poble Vila-real

TREBALL D'INVESTIGACIÓ:

Leandre Adsuara Llorens i Antoni Pitarch Font

TREBALL GRÀFIC I FOTOGRAFIES:

Pasqual Lluís Segura Moreno

ARXIU DE FOTOGRAFIES:

El veïnat de cada carrer

MAQUETACIÓ I IMPRESSIÓ:

Impremta Ismael Miralles

CORRECCIÓ:

Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

FOTO DE LA PORTADA:

Festa del carrer de la Soledat. A la dolçaina, Vicente Cantavella, *Gedeón*, i Vicente Bonet, *el Negre*, i al tabalet, Víctor Cantavella, *Gedeonet*

© Del text: Mn. Vicent Gimeno i Estornell i Joaquín Lizandra Rubio

© D'aquesta edició: Ajuntament de Vila-real, 2022

ISBN: 978-84-18108-29-7

DIPÒSIT LEGAL: CS 809-2022

Primera edició: novembre de 2022

In memoriam

*A Pasqual Batalla,
que ens va animar en els anys de la seua legislatura,
com a regidor de Normalització Lingüística
i Tradicions de l'Ajuntament de Vila-real,
a treballar per a enllestir aquest llibre
que ara veu la llum.*

ÍNDIX

Saluda de l'alcalde

José Benlloch Fernández

Saluda de la regidora de Normalització Lingüística i Tradicions

Noelia Samblás Gurrea

Proemi

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

I PART

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

1. El fet anomenat <i>religiositat popular</i>	19
2. La religiositat popular en general i a les nostres terres	23
3. La religiositat eclesial i popular a Vila-real	32
3.1. <i>De les nostres devocions</i>	32
3.2. <i>El que demanava el comte d'Aranda</i>	39
3.2.1. <i>Confraries en l'església parroquial</i>	41
3.2.2. <i>Confraries al convent de les Dominiques</i>	41
3.2.3. <i>Confraries al convent de la Mare de Déu del Rosari, dels Franciscans o de Sant Pasqual</i>	42
3.2.4. <i>Confraries al convent del Carme</i>	42
3.2.5. <i>Les festes de carrer al voltant de les capelles</i>	43
3.2.6. <i>Les despeses o els comptes de confraries i festes</i>	44
4. La festa	46
4.1. <i>Què és la festa i la seua realitat</i>	46

4.2.	<i>Les festes de carrer de Vila-real</i>	49
4.3.	<i>L'esquema de la festa de carrer</i>	51
5.	Festes de carrer al Vila-real de la postguerra	54
6.	Festes de carrer a Vila-real i capelletes de carrers	56
6.1.	<i>Introducció. De la festa, la vespra</i>	56
6.2.	<i>El dosser</i>	57
6.3.	<i>El dia de la festa</i>	58
6.4.	<i>El dilluns de la xulla</i>	60
6.5.	<i>Setmana de festes de carrer</i>	61
6.6.	<i>Final de festes: el rosari del divendres</i>	61
6.7.	<i>Conclusió per a la memòria de les festes de carrer, la seua preparació i el seu fet</i>	62
7.	L'estat de les festes de carrer a les acaballes del segle xx	67
	Recuperació de les festes. La Matxà de Sant Antoni. Les associacions de veïns	
8.	Recopilació de les festes de carrer a Vila-real	71
	Festes de carrer segons l'informe del comte d'Aranda del 20 d'octubre de 1770. Les més antigues a Vila-real	
8.1.	<i>La festa del carrer de Sant Antoni</i>	71
8.2.	<i>La festa del carrer de Sant Roc</i>	75
8.3.	<i>La festa del carrer de Santa Bàrbara</i>	81
8.4.	<i>La festa del carrer de la Mare de Déu dels Àngels</i>	84
8.5.	<i>La festa del carrer de la Mare de Déu de Gràcia</i>	92
8.6.	<i>La festa del carrer de la Cova Santa</i>	96
8.7.	<i>La festa del carrer de la Mare de Déu dels Desemparats</i>	100
8.8.	<i>La festa del carrer de Santa Llúcia</i>	106
8.9.	<i>La festa del Santíssim Sagrament</i>	110

Festes de carrer després de l'informe del comte d'Aranda, posteriors al 1770

8.10.	<i>La festa del barri de la Soledat</i>	115
8.11.	<i>La festa del carrer del Salvador</i>	121
8.12.	<i>La festa de la Mare de Déu del Carme</i>	126
8.13.	<i>La festa del carrer Major Sant Doménec</i>	129
8.14.	<i>La festa del carrer Major Sant Jaume</i>	135
8.15.	<i>La festa del carrer de Sant Pere</i>	138
8.16.	<i>La festa del Crist de l'Agonia</i>	143
8.17.	<i>La festa del carrer de la Pietat</i>	146
8.18.	<i>La festa del Crist del Calvari</i>	149
8.19.	<i>La festa del carrer de la Mare de Déu del Roser</i>	154
8.20.	<i>La festa del carrer de Sant Joaquim i Santa Anna</i>	159
8.21.	<i>La festa del Crist de l'Hospital</i>	169
8.22.	<i>La festa del carrer de Sant Francesc</i>	175
8.23.	<i>La festa del Sagrat Cor de Jesús</i>	178
8.24.	<i>La festa de la Miraculosa</i>	184
8.25.	<i>La festa del carrer de Sant Pasqual</i>	186
8.26.	<i>La festa del carrer de l'Ecce Homo</i>	188
8.27.	<i>La festa del carrer de Sant Blai</i>	193
8.28.	<i>La festa del carrer de Sant Joan Bosco</i>	197
8.29.	<i>La festa del carrer del Tremedal</i>	199
8.30.	<i>La festa del carrer de Sant Joan</i>	202
8.31.	<i>La festa del carrer de Sant Josep</i>	205
8.32.	<i>La festa del carrer de Sant Miquel</i>	208
8.33.	<i>La festa del barri del Pilar</i>	212
8.34.	<i>La festa del carrer del Crist de la Penitència</i>	219
9.	Memòria sobre altres festes a Vila-real	224
9.1.	<i>Fira de Santa Caterina</i>	224
9.2.	<i>Festes de la Mare de Déu de Gràcia</i>	226
9.3.	<i>Festes de Sant Pasqual Baylón</i>	228

9.4.	<i>Festes de carrer a Vila-real que se celebren, amb més o menys actes, en els nostres dies</i>	229
9.5.	<i>Festes de masets</i>	231
	Llista de les associacions de veïns que celebren festes de carrer	232
	Bibliografia	234
	Agraïments	236

II PART

Els goigs i les festes populars a Vila-real

Joaquín Lizandra Rubio

1.	Vila-real, un poble religiós	241
2.	Els goigs com a elements de pregària	245
3.	Crist de l'Hospital	249
4.	Mare de Déu de Gràcia	262
5.	Crist de la Penitència	276
6.	Mare de Déu del Pilar	281
7.	Sant Albert de Sicília	287
8.	Sant Roc	291
9.	Santa Maria del Madrigal	295
10.	Mare de Déu dels Àngels	301
11.	Mare de Déu de la Soledat	306
12.	El Salvador	311
	Bibliografia	316

SALUDA DE L'ALCALDE

Com he comentat en altres ocasions, l'èxit de Vila-real prové d'una dualitat en equilibri que poques localitats atresoren, tenir un cor de poble en un cos de ciutat. I això fa que, d'una banda, coneguem els nostres veïns i veïnes, compartim amb ells les seues vides i també els moments de disfrutar amb les festes dels nostres carrers i barris, i d'altra banda, tinguem els serveis propis d'una ciutat.

Aquesta dualitat és un tret característic que ens fa sentir orgullosos i orgulloses del nostre patrimoni cultural i, concretament, de les festes de carrer i de barri recollides en aquesta magnífica obra que a partir d'avui podreu gaudir.

Aquestes festes donen vida al llarg de l'any a la nostra ciutat, sumades a les festes patronals de maig i setembre, que la ciutadania viu amb intensitat. Totes aquestes festivitats tradicionals tenen en comú la celebració pròpiament religiosa –processons, misses, rosaris, ofrenes als sants o santes venerats...– acompanyada d'altres actes festius pensats per a tots els públics –sopars i dinars de germanor, música, bous, activitats infantils–. Aquestes celebracions posen de manifest l'hospitalitat i l'esperit de festa i unió tan característic del nostre poble, a través de la il·lusió de compartir aquests moments tan entranyables amb la família, els amics i el veïnat.

Com a alcalde de la ciutat, considere que seria una gran pèrdua per al nostre patrimoni cultural que aquestes tradicions tan arrelades desaparegueren dels nostres carrers i barris i, el que és pitjor, de les nostres memòries. Per això, quan mossén Vicent Gimeno va presentar a Pasqual Batalla, el nostre enyorat Pasqual Batalla, quan era regidor de Tradicions i Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real aquest projecte de recopilació de les festes de carrer i de barri, elaborat en companyia de Joaquín Lizandra, Pasqual Lluís Segura, Leandre Adsuara i Antoni Pitarch, ens va semblar una gran idea, a la qual li vam fer costat de seguida. De fet, l'Ajuntament de Vila-real s'hi va implicar no només a través de les regidories de Normalització Lingüística i Tradicions, sinó també amb el suport de la Regidoria de Participació Ciutadana –que sempre està en contacte amb les associacions de veïns– i la Regidoria de Festes –que col·labora en les festes de barri i de

carrer-. I no ho hem pogut fer d'una altra manera, perquè totes aquestes manifestacions festives, tant les religioses com les profanes, formen part de la naturalesa del nostre poble, de la nostra ciutat. Una ciutat amb unes arrels profundament religioses, que ha crescut, s'ha modernitzat i s'ha obert a altres tipus de celebracions que ha sabut conjuminar de manera exemplar amb les tradicions més antigues, que també volem reivindicar perquè formen part del nostre ADN.

Vull donar les gràcies a totes les persones que d'una manera o d'altra han contribuït a fer realitat aquest projecte coral, perquè sense la vostra faena constant moltes d'aquestes tradicions que compartiu amb nosaltres s'haurien perdut per sempre més. I això sí que seria un dany irreparable, perquè la identitat dels pobles es construeix amb les seues arrels, les seues tradicions i el seu patrimoni. Per això, la nostra obligació com a poble és cuidar, mantenir i preservar de l'oblit el llegat dels nostres avantpassats i avantpassades i fer que tinga continuïtat en el futur.

Disfruteu d'aquest llibre de la mateixa manera que disfruteu de les festes patronals, de carrer i de barri, perquè mentre les viviu, contribuïu al seu manteniment!

José Benlloch Fernández

Alcalde de Vila-real

SALUDA DE LA REGIDORA DE NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA I TRADICIONS

Els orígens de bona part de les festes majors, de carrer i de barri són religiosos, tot i que actualment, si bé el simbolisme religiós cristià ha perdurat, no ho fa sempre en primer pla. Avui en dia, podem dir que no hi ha pràcticament cap població del nostre domini lingüístic que no dedique uns dies a celebrar la festa dels seus patrons i d'altres festes més particulars, com les de carrer i de barri.

Encara que els elements propis de les festes han variat al llarg dels anys i no són iguals en tots els municipis, hi ha una sèrie d'activitats comunes, com són les cercaviles, les actuacions musicals, els dinars de germanor, les activitats infantils, els bous... que acompanyen habitualment els actes que el calendari catòlic dedica als patrons d'una població o als sants, santes o l'advocació de la Mare de Déu que donen nom als nostres carrers i places.

Vila-real és un exemple ben clar de les celebracions que realitzen els pobles del nostre domini lingüístic amb dos patrons –sant Pasqual i la Mare de Déu de Gràcia– i tots els sants i santes als quals es dediquen festes de carrer i de barri. I gràcies als autors d'aquest magnífic treball, mossén Vicent Gimeno i Joaquín Lizandra, i a la tasca de recerca realitzada per Pasqual Lluís Segura, Leandre Aduara i Antoni Pitarch, podem conèixer amb detall les celebracions de festes de carrer i de barri de la nostra ciutat. Aquest gran equip d'investigadors ha realitzat, amb esforç i tenacitat, una recollida de dades –acompanyades d'un material gràfic molt valuós– que han plasmat en aquestes pàgines. Volem agrair, també, la col·laboració de totes les persones que els han facilitat informació i fotografies per a il·lustrar aquesta publicació.

Tal com ens indica mossén Vicent en el llibre, si agafem un llistat de carrers de la nostra ciutat, ens adonarem de la gran quantitat de noms de vies públiques que testimonien la religiositat dels veïns i les veïnes del nostre poble. Una religiositat que s'ha vist plasmada en les celebracions dels nostres carrers i barris al llarg de la història.

Aquestes festes de carrer, a mesura que ha evolucionat la societat, s'han ampliat amb les celebracions d'altres actes més profans que s'han combinat de manera exemplar amb els religiosos. Totes aquestes activitats són les que trobareu en el llibre que teniu entre les mans.

Ens agradaria que, com a lectors i lectores d'aquesta obra, gaudiu tant del seu contingut com nosaltres ho hem fet en la preparació d'aquest projecte. També ens agradaria que servira d'ajuda per a conèixer i mantenir aquestes celebracions tan nostres que passen i passaran d'unes generacions a unes altres. Perquè com diu Raimon, l'estimat cantant de Xàtiva, en uns versos que va popularitzar en la seua cançó *Jo vinc d'un silenci*: «Qui perd els orígens, perd identitat». No deixem que això passe!

Noelia Samblás Gurrea

Regidora de Normalització Lingüística i Tradicions

PROEMI

Amic lector i amiga lectora, en posar aquest llibre en les vostres mans, vull donar-vos raó del treball que trobareu a continuació, que fa pocs dies que ha eixit de la impremta, després d'un procés acurat de preparació dut a terme per totes les persones que hem participat en aquest projecte.

L'inici d'aquest treball l'heu de cercar en la il·lusió i l'interés de Pasqual Batalla Llorens, quan era regidor de l'Ajuntament de Vila-real i a qui recordem en la pau eterna del Senyor, que ens insistia que férem aquest treball de recerca de les nostres festes de carrer i l'harmonitzàrem en un llibre per a la memòria de les generacions venidores, on es poguera trobar la vida festiva dels nostres avantpassats. Per això dediquem aquest llibre a l'amic Pasqual, que ha passat d'aquesta vida a l'altra i pel qual demanem una pregària.

Llegireu, per al vostre gaudi, una part introductòria que tracta de la religiositat popular al nostre poble de Vila-real. Vol ser un estudi del fet religiós de la nostra gent, avalat per documentació adient i pels estudis valuosos de diversos autors, als quals citem molt agraïts.

La part central és la que tracta pròpiament sobre les festes de carrer al nostre poble. Ací trobareu les més antigues, seguint l'informe del comte d'Aranda del 1770 i, a continuació, les que se celebraven des d'aquells dies fins als anys setanta, quan van començar a canviar les coses i algunes deixaren de fer-se. Ens alegrarem, seguidament, de la recuperació de moltes festes de carrer i veurem com es constitueixen les associacions de veïns que, com una de les seues eines de treball pel veïnat, assumeixen el repte de reviscolar-les, tot mantenint la festa del carrer o barri, per a millorar-les i actualitzar-les, gràcies a la unió en aquesta tasca dels carrers de l'associació. D'aquesta manera viurem, més que la memòria, el record i l'enyorança de les festes de fa anys i l'alegria festiva de les que en els nostres dies celebrem.

La part final del llibre està dedicada als goigs de les festes de carrer i d'altres de Vila-real, en l'excel·lent estudi que ens ofereix l'estimat amic, historiador, lletraferit i amant de la realitat de Vila-real, l'arquitecte Joaquín Lizandra Rubio, a qui de cor felicitem.

La part d'investigació popular fou encomanada a Leandre Adsuaara Llorens, un vila-realenc molt actiu i recordat, que va remoure, en aquest afany de troballa, el veïnat de cada carrer. Ara demanem a Déu que s'alegre al cel, on hi és. En la feina esmentada, va rebre l'ajuda de l'amic, historiador i professor, Antoni Pitarch Font, i li ho agraïm de cor.

El ventall de fotografies també ve de la mà de Leandre i, sobretot, del treball i coneixement fotogràfic de Pasqual Lluís Segura Moreno; entre els dos van aconseguir les fotos dels veïns de cada carrer, a més d'altres del seu arxiu particular. Per tot açò, donem les gràcies al veïnat, per la seua col·laboració inestimable, que ha contribuït al fet que aquest projecte arribe a les vostres mans.

Sé que, quan llegiu, cadascú buscarà allò que més coneix, que és la festa del seu carrer, i trobarà a faltar moltes coses que se sap de memòria. Demane perdó per no haver-les trobat al seu dia per a posar-les en el lloc que a cadascuna li pertocaria. Però, sempre agrairé l'aportació de tot el que em proposeu, per a altres publicacions.

A la regidora de Tradicions i Normalització Lingüística, Noelia Samblás Gurrea, i a l'equip excel·lent de Normalització Lingüística Carme Martí Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán, moltes gràcies per fer realitat aquest projecte de fa ja algun temps.

Espere que aquest llibre us servisca com una eina per a viure, guardar i transmetre les nostres tradicions, sempre amb el record dels avantpassats, tot treballant pel present del nostre poble, la nostra ciutat, Vila-real, que un dia, no molt tard, també serà el passat i les seues tradicions!

Mn. Vicent Gimeno i Estornell
1 d'octubre de 2022

I PART

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

1. El fet anomenat *religiositat popular*

Encara que aquest treball de conjunt que presentem uns quants lletraferits, aimants de les coses del nostre poble Vila-real, té com a centralitat l'estudi, en la mesura que ens ha estat possible per les poques dades que s'han guardat documentalment, de les festes de carrer a Vila-real; no estarà de més, i si voleu podem considerar, d'afegitó, tenir present el fet de la religiositat popular. Hem de confessar, en el sentit ample de la paraula, que és tan antiga com la pròpia humanitat.

Aquesta afirmació ve estudiada i admesa per les ciències de l'home, la dona i la cultura, com són l'antropologia física i la cultural, la sociologia, la història de les religions, la història de la ciència i de la tècnica, la història de la filosofia i del pensament, la paleontologia, l'arqueologia, l'etnologia i l'etnografia i tantes més que segurament se'ns quedaran nadant en les ones de l'ordinador, xips i què més...

És veritat que el fet religiós es basa en uns trets elementals i primaris, de manera que podem considerar-lo com una mena de religió poc evolucionada i molt mesclada amb les vivències supersticioses a l'entorn del més que problemàtic i socorregut

tòtem o tabú, omnipresent en les cultures i que encara viu fins i tot en les que avui considerem més avançades i tecnificades, ben conegudes pels estudiosos.

Aquesta religiositat, si voleu, podem dir que ha fet possible la religiositat bàsica i elemental que ha subsistit fins als nostres dies, com déiem fa un moment, tot servint d'una mena de substrat damunt del qual han nascut i viscut expressions religioses noves, cultures diferents, costums renovats o canviats, formes socials i polítiques diverses i, fins i tot, la mateixa fe cristiana, de manera que la religiositat popular se n'ha apoderat i àdhuc ha arribat a reduir la fe a expressions principalment religioses, però massa vegades supersticioses i allunyades de la lletra i de l'esperit de l'evangeli. Xenofont posava en boca del mateix Sòcrates aquestes paraules: «Jo crec que Déu imposà les lleis als homes perquè la primera de totes, acollida per tots els pobles, és el culte a la divinitat».¹ Com a asseveració d'aquesta frase només cal que recordem el primer manament de la llei de Déu donat a Moisès: «Jo soc el Senyor, el teu Déu... No tingues altre déu fora de mi... Recorda't de consagrar-me el repòs del dissabte... el dia seté és el dia de repòs, dedicat al Senyor el teu Déu...».²

En parlar d'aquesta religiositat popular ens aprofitem d'allò que ens han dit els papes, el concili II del Vaticà, les directrius pastorals dels nostres bisbes o especialistes en aquesta vessant religiosa, i per això les copie acuradament per a fer constància de les seues paraules, tot confessant que són lliçó en aquesta matèria per a nosaltres, de les quals traiem l'aplicació i explicació posterior.

El papa Francesc, en la seua exhortació apostòlica *Evangelii gaudium* (*L'alegria de l'Evangeli*), ens parla precisament del treball en el camp de la inculturació de la fe, on entren de ple les tradicions que envolten la religiositat del nostre poble, perquè

¹ ALANYÀ I ROIG, Joseph. «La religiositat al bisbat de Tortosa», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, t. LXXXVII, gener-desembre de 2011, p. 112.

² Èxode 20, 1-11.

el substrat cristià d'alguns pobles, sobretot occidentals, és una realitat viva; hi trobem, una reserva moral que guarda valors d'autèntic humanisme cristià; una mirada de fe sobre la realitat no pot deixar de reconèixer allò que sembla l'Esperit Sant; seria desconfiar de la seua acció lliure i generosa pensar que no hi ha autèntics valors cristians allí on la població ha rebut el bateig i expressa la seua fe i solidaritat fraterna de múltiples maneres; s'ha de reconèixer molt més que unes *sements del Verb*, ja que es tracta d'una autèntica fe catòlica amb maneres pròpies d'expressió i de pertànyer a l'Església; no convé ignorar la tremenda importància que té una cultura emmarcada per la fe, perquè eixa cultura evangelitzada, més enllà de llurs límits, té molts més recursos que una mera summa de creients enfront dels embats del secularisme actual. Una cultura popular evangelitzada conté valors de fe i solidaritat que poden provocar el desenvolupament d'una societat més justa i creient, i posseeix una saviesa peculiar que s'ha de saber reconèixer amb una mirada agraïda.³

El papa segueix defensant la importància de les pràctiques cristianes de la religiositat popular als nostres pobles, entre les quals trobem les festes de carrer, que són una bona base per a la formació d'aquells que reconeixen en aquestes un vehicle amb valors socials i religiosos. Ens diu:

És imperiosa la necessitat d'evangelitzar les cultures per a inculturar l'Evangeli. Als països de tradició catòlica se tractarà d'acompanyar, cuinar i enfortir la riquesa que ja existeix... Tota cultura i tot grup social necessiten purificació i maduració; en el cas de cultures populars de pobles catòlics, podem reconèixer algunes febleses que encara deuen ser sanades per l'Evangeli, com són el masclisme, l'alcoholisme, la violència domèstica, una escassa participació en l'Eucaristia, creences fatalistes o supersticioses... però és precisament la pietat popular el millor punt d'eixida per a sanar-les i alliberar-les.⁴

³ PAPA FRANCESC. *Evangelii gaudium*, núm. 68, 2013.

⁴ PAPA FRANCESC. *Evangelii gaudium*, núm. 69, 2013.

Per a recordar-nos la importància de la religiositat popular cristiana, el bisbe de Segorbe-Castelló de la Plana, Casimiro López Llorente, en la seua lliçó pastoral que apareix en *La Hoja Parroquial* de la setmana del 9 d'octubre de 2016, ens diu:

La religiositat popular és l'expressió de la recerca de Déu en cada poble d'acord a la seua idiosincràsia i llur història. Sorgeix de l'apertura a la Transcendència, a Déu, pròpia de tota persona humana. Pau VI va escriure que "la religiositat popular reflecteix una set de Déu que només els pobres i senzills poden conèixer". En l'ésser humà i en els pobles existeix un profund sentit d'allò sagrat, que s'expressa de diverses maneres. Entre nosaltres, la religiositat popular té profundes arrels cristianes; és una religiositat amb la qual s'expressa la fe en Jesucrist i actituds pròpies de la mateixa; per ella el nostre poble cristià, especialment la gent senzilla, viu i expressa la seua relació amb Déu, amb Jesucrist, amb la Santíssima Verge i amb els sants. La religiositat popular cristiana és també un espai vàlid per a l'encontre personal i comunitari amb Déu en Jesucrist.⁵

▲ L'arxipreste mossén Lucas Salomón Martí beneeix les noves campanes de l'església del Crist

⁵ Paraules del bisbe Casimiro López Llorente, publicades en *La Hoja Parroquial* de la diòcesi de Segorbe-Castelló de la Plana, 9 d'octubre de 2016.

2. La religiositat popular en general i a les nostres terres

Aquesta religiositat es manifesta de manera particular en cada poble d'acord amb la seua pròpia idiosincràsia i història.

La fe cristiana ha suscitat en cada poble i cultura nombroses manifestacions de la fe i del culte a Déu que responen a llurs vivències i cultura pròpies. Per aquestes formes de religiositat o pietat es mostren la història i la manera de pensar i sentir del poble cristià. L'anomenem *popular* perquè pel seu mitjà el poble de Déu expressa la seua fe segons els trets de la pròpia cultura de cada lloc.⁶

El catecisme de l'Església catòlica ens descobreix el lloc que ocupa la religiositat popular en general i la dels nostres pobles quan ens diu:

La litúrgia dels sagraments i la dels sacramentals, i la mateixa catequesi ha de tenir en compte les formes de pietat dels fidels i de la religiositat popular.⁷

⁶ PROVINCIA ECLESIAÍSTICA VALENTINA. Religiosidad popular y evangelización. Orientaciones pastorales de los obispos de la Provincia Eclesiástica Valentina, 2016, p. 10-11.

⁷ *Codex Iuris Canonici*, CIC, núm. 1674.

Segons aquesta definició hem de parlar de les nostres festes de carrer i altres actes festius religiosos populars, com són: la veneració de les relíquies, visites a santuaris, processons, peregrinacions i romeries, el viacrucis, les danses religioses, el res del rosari, portar medalles. De tot açò guardem la tradició o el costum secular al nostre poble, Vila-real:

– Festes de carrer, de les quals parlarem en aquest llibre.

– Veneració de relíquies, com són les que es guarden:

- ❖ a l'arxiprestal Sant Jaume: relíquies del patriarca sant Josep, l'apòstol sant Jaume, sant Llorenç, sant Pasqual, reliquiari amb diverses relíquies, sant Martí de Porres, santa Teresa de l'infant Jesús, sant Pius X, beats màrtirs hospitalaris de sant Joan de Déu, beat màrtir Pasqual Fortuño Almela, venerable fra Diego Baylón;
- ❖ a la basílica de sant Pasqual amb les relíquies del nostre sant patró, o els mateixos cordonets del sant i altres reliquiari propietat de les parròquies de la ciutat, congregacions i associacions, etc.;
- ❖ visites a santuaris de la comarca: ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, ermita de Lledó de Castelló de la Plana, el Salvador d'Onda, a la Cova Santa, i d'altres;
- ❖ de processons, en tenim per a elegir: el viacrucis que fem durant la Quaresma cada setmana i, ara, la romeria i el viacrucis que la Molt Il·lustre Confraria de la Sang i de la Mare de Déu de la Soledat celebra al poble de sant Pasqual, Torrehermosa, que cada any se celebra el dissabte anterior al tercer diumenge de Quaresma, o la romeria de l'Adoració Nocturna pel setembre també al poble del sant llec;
- ❖ les danses religioses dels pastorets i les pastoretetes, de les quals no hem de posar en dubte la seua essència religiosa, perquè es dediquen a sant Pasqual i, últimament, per concessió dels bisbes diocesans, José Antonio Reig Pla i Casimiro López Llorente, davant del Santíssim Sagrament, en la processó eucarística, després de finalitzar la novena al sant, i en la mateixa processó el dia de la festa major de sant Pasqual dins de la basílica;

- ❖ el res del rosari amb freqüència i devoció o les creus i medalles que portem beneïdes i també els escapularis.

Tot ens parla d'aquesta religiositat popular i, a l'ensem, ens avisa de com de ben entesa ha de ser, com a formació cristiana, perquè ens descobreix els valors i les virtuts de cadascuna d'aquestes accions. El mateix concili II del Vaticà va tenir present aquestes accions populars i va afirmar que «la litúrgia és la forma més perfecta d'expressar el culte a Déu, però no abasta tota la vida espiritual».⁸

La llarga tradició popular, que es remunta a l'aparició de l'ésser humà a les nostres terres —el Paleolític—, ens parla de llocs sagrats i açò continua fins després de l'arribada del cristianisme. Aquesta tradició des de la religiositat bàsica popular, ens val molt per a explicar el fervor religiós de tants pobles, centrat generalment en la figura de la Mare de Déu, venerada en innumbrables santuaris i ermites arreu de les terres que coneixem. Fem simplement memòria de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia a Vila-real o la de la Cova Santa a Altura, la de la Mare de Déu del Lledó a Castelló de la Plana, la del Niño Perdido a les Alqueries, que van formar part del terme de Vila-real, i les de la Mare de Déu de l'Esperança a Albocàsser, Onda i Segorbe, la de la Misericòrdia a Borriana, la de la Paciència a Orpesa, el Llosar a Vilafranca, l'Avellà a Catí, la Vallivana a Morella, la Balma a Sorita, entre d'altres. El fet d'anomenar-les totes completaria un seguici d'advocacions santes que vindrien a ser un collar de perles precioses per a la Mare de Déu en les nostres terres.

Però també trobem altres intercessors entre Déu i les persones, a més de la Mare de Déu, com són els sants i les santes, de vida pietosa excel·lent i amb fama de fer miracles, advocats en tantes necessitats. La devoció popular ha cregut que són bastant poderosos per a invocar-los en molts perills, com ara combatre el mal amb el poder diví, protegir els seus pobles i llurs pobladors i lliurar-los de malalties espirituals i corporals.

⁸ CONCILI II DEL VATICÀ, constitució *Sacrosanctum Concilium*, núm. 10-13, 1965.

Aquests sants populars, cadascun d'ells, són protectors específics d'alguna malaltia concreta que, aleshores, ningú podia remeiar:

- ❖ sant Antoni Abat és l'advocat contra l'ergotisme, malaltia dels animals, que es deia també *foc de sant Antoni*, i per tant ha estat sempre considerat com a advocat dels animals, devoció que encara perdura;
- ❖ santa Llúcia és l'advocada contra els mals de la vista;
- ❖ santa Àgueda, contra els mals de pit, tumoracions malignes o benignes de les dones;
- ❖ sant Llàtzer, contra la lepra;
- ❖ santa Bàrbara, sant Pere Màrtir, sant Telm, els anomenats Sants de la Pedra, que són sant Abdó i sant Senén, contra llamps, tronades i pedregades;
- ❖ sant Sebastià i sant Roc, contra pestes i epidèmies;
- ❖ sant Blai, contra els mals de la gola;
- ❖ santa Apol·lònia, contra els mals de queixals;
- ❖ sant Pancraç, protector de la salut i del treball;
- ❖ santa Rita, advocada dels impossibles;
- ❖ sant Bernabé, protector dels cecs, sords, muts i coixos;
- ❖ sant Pere, contra naufragis i mossegades de gossos i altres animals rabiosos;
- ❖ sant Cristòfol i sant Rafel, protectors de caminants;
- ❖ sant Llorenç, contra les migranyes i els perills de foc;
- ❖ sant Miquel, capità de les milícies celestials, defensor de tot mal;
- ❖ sant Joan Baptista, poderós amb les herbes remeieres;
- ❖ sant Marc, protector dels camps i les collites;
- ❖ sant Antoni de Pàdua, advocat de les xiques que busquen nuvi i dels vianants, i ajuda a trobar coses perdudes;
- ❖ sant Nicolau de Bari, contra tot mal;

- ❖ sant Vicent Ferrer, contra la infestació de les aigües i ajuda per a saurins;
- ❖ sant Doménec, contra les febres i el dolor reumàtic;
- ❖ sant Ramon Nonat, protector de mares gestants i parteres;
- ❖ santa Elena, protectora de mares gestants i advocada de coses perdudes i plets;
- ❖ sant Bartomeu, protector contra tota malignitat i possessió diabòlica,
- ❖ i sant Pasqual Baylón, entre nosaltres, contra tota classe de mal, etc.⁹

Als propis de Vila-real, l'estudi d'aquesta religiositat popular ens porta a fer memòria, des del temps de la fundació del poble pel rei Jaume I, i ja abans, d'aquells que diríem que podrien estar preparant-la, quan la conquesta de Borriana, a la qual pertanyien les alqueries d'aquests indrets, que després formaran la nostra vila i que són de domini de l'infant Pere (18 de desembre de 1269, «in dubium»), com Borriana, terme al qual pertanyen.

Assetjada Borriana des del mes de maig de 1233 per les tropes del rei Jaume I, acampades al poblat romà, que avui és Vila-real, segurament ben prop del Barranquet, on ara s'alça la capella del Crist de l'Hospital, i conquerida el 16 de juliol, a la seua mesquita se celebra la primera missa cristiana i comença la restauració del cristianisme, des del domini musulmà que el foragità d'aquestes terres, i feu desaparèixer tant el culte com les imatges.

Així veiem com torna la religiositat popular amb els primers pobladors cristians de Borriana i els successors que continuaran venint de terres catalanes i aragoneses, de vora els Pirineus i, especialment per a la nostra vila, la important partida del morellans (1365) o els cristians vells de la part de Lleida que la poblen, que a més porten amb ells les tradicions i les pràctiques religioses, devocions de la Mare de Déu i sants protectors, entre d'altres, tot

⁹ ALANYÀ I ROIG, Joseph. «La religiositat al bisbat de Tortosa», p. 112-117.

seguint la crida del primer batlle de la vila, el jueu Salomó Vidal, que a partir de la Carta Pobra (20 de febrer de 1274)

inicià una sèrie de proclames per a acollir habitants durant les primeres dècades d'existència de la nova vila de la Plana; poc a poc, però, anaren arribant els primers contingents de morellans, aragonesos i, finalment, els catalans que des del segle XIV començaran a ser els repobladors majoritaris.¹⁰

Donat, així, un cop d'ull als estudis que sobre el particular han vist la llum, coneixem les primeres notícies sobre els orígens de Vila-real i els seus pobladors, primers beneficiats en el repartiment en el segle XIII, la seua seqüència al XIV i les dificultats per a pobladors cristians. De fet els reis van haver de fer una crida als musulmans també per a poblar la vila, els van concedir cases al raval de Castelló, però no van arribar a constituir el que diríem una moreria a l'estil d'altres poblacions.¹¹

Quan el rei Jaume concedeix la Carta Pobra, usa el nom que li ha donat, suposadament, l'infant Pere, «in nostra Ville Regalis» (la nostra Vila-real). Aquestes alqueries que la formen han anat fent-se vila seguint la urbanització de campament romà en signe de creu; segurament ja hi és l'església que prendrà el nom de sant Jaume i sant Bartomeu, apòstols, com és el costum del rei (advocacions de la Mare de Déu o d'aquests apòstols) i potser també ja siga venerada en aquesta església la imatge que dugueren de les seues terres del nord alguns dels primers pobladors que van donar entitat a Vila-real, la imatge de la Mare de Déu de Gràcia, que ja pels anys de 1380 rebrà devoció i culte a l'ermita amb la coveta de l'Aparició, davant de la cova del Pastor, on habita l'ermità, fra Bernat Fabra, que cuida les ermites de l'advocació que portava en origen i que era la de la Mare de Déu de Gràcia, prop d'una altra, la de sant Antoni Abat. Més tard naixeran les llegendes pietoses

¹⁰ PITARCH FONT, Antoni. «Els primers vila-realencs de la història», *Font*, núm. 17, 2015.

¹¹ Sobre aquest tema es poden consultar: TRAVER GARCÍA, B. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Establiment tipogràfic de J. Botella, 1909; reimpressió a Vila-real: Ajuntament, 2007; RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*, 1935; DONATE SEBASTIÀ, José María. *Datos para la historia de Villarreal*, vol. III, 1975, i VILANOVA AÑÓ, Santiago. «Els primers anys de la nostra vila», *Exágono*, núm. 392, 1988, p. 5.

sobre els orígens de la patrona, fruit de la devoció antiga arrelada i la confiança en les gràcies que la Mare de Déu vessa sobre la gent d'aquesta vila que naix i està en camí de fer-se gran.

Unes altres històries d'aquesta imatge de la Mare de Déu de Gràcia ens poden portar a la mateixa ciutat de Borriana, on la trobaríem a la façana de la primera església, abans de la gòtica, d'on es trau durant el domini musulmà i és amagada a les coves del Millars. Després seria la imatge trobada pel pastor al Bovalar i al Termet de la ja Vila-real. Ambdues tradicions unides en la llegenda religiosa, popular i vila-realenca de la troballa de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia al pastoret, que apareix a les acaballes del segle XVI, per l'afany de conèixer els orígens, tant de la imatge com de la devoció, resulta ser la veu de l'antigor que pren forma en la pietat mariana popular del nostre poble.¹²

Els cristians, des dels primers dies després de la resurrecció del Senyor Jesús, busquen el mode i el lloc de trobar-se per a la fracció del pa, a la qual ara li diem *missa*, i també per a les seues devocions o religiositat popular, en cases particulars, als poblats, al camp, fins que a aquells llocs els anomenem, per la seua funció, *ecclesia* (església). Es tracta d'una casa especial amb una taula parada i un espai per a llegir la paraula de Déu i comentar la bona nova de l'evangeli. Així comencen a dir-se esglésies parroquials o parròquies els temples situats a la part més alta de l'indret, com per a fer recer a les poques cases del poblat, dins dels murs de defensa i també, de vegades, a l'abric d'un castell. Exemples encara vius als nostres dies d'aquestes esglésies parroquials en trobem en molts pobles de l'Alt i Baix Maestrat, com ara Albocàsser, Culla, Ares del Maestrat, Vilar de Canes; a l'Alt Millars i Alt Palància: Ayódar, Espadilla, Villahermosa del Río, Castillo de Villamalefa, Sot de Ferrer, Almedíjar, o a la Serra d'Espadà: Eslida, Aín, Suera, Villamalur, etc. D'altres llocs així són les ermites camperoles i, amb més importància, les abadies amb monjos i els convents amb frares. En cadascun d'aquest indrets s'inicia una religiositat

¹² Mn. Vicent Gimeno Estornell. Escrits sobre el tema de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia en la revista *Exágono* dels Lluïsos, la revista *San Pascual*, entre d'altres, des de 1996 en avant.

peculiar al voltant d'una advocació mariana o d'algun sant, si no són precisament aquests els que motiven la seua existència i construcció.

No puc resistir la temptació de copiar al peu de la lletra un fragment d'aquest article, que dona a entendre la importància de la parròquia en el temps de la Reconquesta. Llegim-lo tots junts i ens n'adonarem:

Al temps de la conquesta d'aquestes terres del Regne de València i mirant a la colonització de les mateixes, l'Església valenciana va ser un bon instrument pragmatístic, no sols de la ideologia i de la identitat cristianes, sinó també de les necessitats mundanes dels mateixos conqueridors, sobre tot el rei; difícilment es pot imaginar la reorganització de tot el Regne sense l'Església i llurs mitjans d'acció. El més omnipresent i visible de tots era la parròquia.

Una xàrcia de més de dues-centes comunitats, arreglades al voltant de la seua església parroquial i del seu cementiri, que formaven les diòcesis de València, Sagorba i Tortosa, es posà en funcionament molt més aviat que la mateixa governació civil i, tanmateix, va servir com a unitat administrativa civil en diverses qüestions secundàries.

Si el rei reunia cada tres mesos els consellers de justícia a la capital, eren de cada una de les parròquies, i dos de cada parròquia formaven el Consell Municipal; de cada parròquia, el Regne elegia dos o més recaptadors d'impostos per a recollir les taxes reials, i cada un dels municipis del Regne triava un home de cada parròquia com a candidat al càrrec de justícia; fins els contractes i testaments identificaven les persones per les seues parròquies.

Totes les parròquies tenien el seu consell seglar i els seus funcionaris electes, els quals administraven els ingressos dels primers fruits per a la conservació dels edificis, per a almoines i per a les festivitats.

L'edifici de l'Església també feia serveis civils en determinades ocasions en què calia que es reuniren els parroquians. Les parròquies tenien el dret d'asil per als criminals... conservaven un valuós registre dels

naixements, dels casaments i de les defuncions...

Les parròquies estaven dotades, normalment amb una mesquita confiscada, una residència i un mas i amb els *waqf* o propietats de la mesquita. Nomenant llecs o clergues per a aquests beneficis, el rei o el senyor explotaven les parròquies amb finalitats seglars...¹³

Cada poble o comunitat, diguem-ne església parroquial, buscava algun misteri de Déu en la Trinitat o de Jesucrist el Fill de Déu, tal com apareix en els passos de l'evangeli, i amb més freqüència alguna advocació mariana o la figura d'algun sant que li fora propici tot l'any, i açò feia que aquesta advocació donara títol o titulació al temple, de manera que cada església o ermita era dedicada a tal misteri o sant de la seua devoció i conformara l'entitat de cada poble.

▲ Els xiquets i les xiquetes del carrer del Cor de Jesús, vestits de diumenge, porten un ciri a la mà en la processó de la festa, 1959

¹³ BURNS, Robert I. «La cèl·lula inicial: la parròquia». *Història del País Valencià*, cap. 5, t. II, p.130.

3. La religiositat eclesial i popular a Vila-real

3.1. *De les nostres devocions*

Ara farem memòria especialment d'allò nostre, de Vila-real, que és el tema d'aquest treball. Recordem que sant Jaume el Major, l'apòstol, juntament amb sant Bartomeu, foren els titulars de la parròquia de Vila-real des del dia de la seua fundació, el 22 de febrer de 1274, dos dies després de la carta fundacional del rei Jaume I (20 de febrer de 1274). El dia de la fundació de la parròquia, el mateix rei atorga el rectorat sobre ella al primer cura de Vila-real, Juan Gutiérrez, que sabem que era oncle d'un dels secretaris del monarca fundador.

La imatgeria sobre sant Jaume ha estat sempre present des d'aquells dies fins als nostres i podem encara fruir del retaule major de l'església gòtica, pintat per Paolo di San Leocadio, que es guarda a la sagristia o sala capitular de la nostra Arxiprestal, convertit en una sèrie de sis pintures, així com de les escenes de la vida de l'apòstol a les petxines de la cúpula, de Josep Vergara, i a més, en la simbologia pròpia d'aquest apòstol manifestada en tota la fàbrica de l'església major, que també guarda la relíquia del titular, en reliquiari del segle XVI. Sant Bartomeu va perdre els seus devots en l'enderrocament de l'església gòtica per a edificar

l'actual, com també el perdien altres sants als quals es venerava des dels dies més llunyans, com és el cas de santa Anna, la mare de la Mare de Déu, copatrona amb els dos apòstols.

Aquests sants de devoció tenien, en les subsegüents esglésies, capelles a ells dedicades, on era honorada la seua memòria. Segons la importància del sant acompanyava la devoció i els devots, tot tenint la seua confraria pròpia que podia ser fins i tot avalada per butla papal de fundació, amb indulgències, segons serveis propis a fer pels confreres. Testimoni d'aquesta butla papal, el constatem en la Confraria de Sant Jaume, que hi era a la capella de Sant Jaume, al carrer Major del mateix nom, cantonada amb el carrer de la Sang. Va ser la primera església parroquial, abans de la gòtica; ens ho recorda mossén Benito Traver quan escriu:

Als confreres de Sant Jaume se'ls va extraviar la butla pontifícia i en tornar a demanar-la a Roma la van obtenir de la Santetat de Benet XIV, el dia 13 d'agost de 1756, concedint indulgència plenària al inscriure's en la Confraria de Sant Jaume, el dia dels seu patró (25 juliol) i en altres quatre dies més durant l'any, a elecció dels confreres.¹⁴

En la parroquial, al carrer del Mig o Major (Sant Jaume), on hi era la primera església parroquial, fent cantó amb el carrer de la Sang, com déiem abans, les imatges de sant Jaume i sant Bartomeu estarien acompanyades pel algunes més, de devoció en aquells dies, però no podem assegurar quines eren, fins i tot de la Mare de Déu de Gràcia que segurament hi era, ja que tant a l'església gòtica com a l'actual sempre apareix l'altar de la Mare de Déu de Gràcia. Quant a l'església parroquial, en l'estil gòtic adient, amb la intervenció del mestre Pere Compte, que era qui alçava aleshores la catedral i seu de València, anys de 1390 i següents, en el lloc on ara trobem la placeta de l'església i les dues primeres columnates de l'Arxiprestal, que donen cap al carrer de Sant Roc, sí que podem parlar de les advocacions en les capelles laterals i això que en aquelles no hi havia només un titular, sinó que podien haver-ne més, segons els benifets, que és el mateix que dir segons

¹⁴ TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*, cap. xxxvii, p. 260.

les devocions que podien respondre a la manutenció d'un benifet.

Entre aquestes advocacions trobem les següents:

- ❖ El titular de la parròquia de l'apòstol sant Jaume el Major i el cotitular, l'apòstol sant Bartomeu; juntament amb ells, i també en el lloc del presbiteri, santa Anna, la mare de la Verge Maria, que es podria dir d'alguna manera cotitular com l'últim.

Entre els altars més antics trobem com a titular:

- ❖ el de sant Pere, sant Josep, les Ànimes del Purgatori;
- ❖ el de Montserrat;
- ❖ el de la Beata Verge Maria de Gràcia;
- ❖ el de la Concepció;
- ❖ el de sant Andreu, apòstol;
- ❖ el de la Mare de Déu dels Àngels, el Salvador, sant Vicent Ferrer.

Les confraries més velles són:

- ❖ la de sant Llorenç, màrtir;
- ❖ la de sant Abdó i sant Senén, els Sants de la Pedra, advocats dels llauradors valencians;
- ❖ la de sant Jaume;
- ❖ la de la Sang.

Com a fira més antiga, tenim la de Santa Caterina, màrtir.

Per altra banda hi ha:

- ❖ Les ermites, camí del Bovalar de la vila, dedicades a la Mare de Déu de Gràcia i sant Antoni Abat;
- ❖ a la vora del Barranquet, hi trobem a una banda i a l'altra l'ermita de santa Bàrbara i sant Blai, i sant Miquel i santa Llúcia, que donaran entitat, aquesta a l'Hospital de la vila i la primera, al convent dels Carmelites;

- ❖ i al raval de Castelló, s'alçarà (1577) l'ermita de la Mare de Déu del Roser, on s'instal·laran els frares franciscans alcantarins i serà el convent on viurà i morirà sant Pasqual Baylón (1588-92).

Acabem de fer una relació no acurada de les primeres devocions de Vila-real, a les quals s'uniran moltes altres. Si aquestes tenien cabuda en altars, que també augmentaran en nombre, segons les devocions, i dins de l'església parroquial o en les ermites del terme, veurem com en el segle XVII s'edifiquen en llocs determinats dels carrers unes capelletes dedicades a la Mare de Déu i als sants: capella de la Mare de Déu dels Àngels, la Mare de Déu de Gràcia, la Puríssima, la Cova Santa, sant Antoni de Pàdua, sant Roc, la Mare de Déu dels Desemparats, i així aquestes devocions donen nom als carrers de la vila i els ravals.

La religiositat portada al carrer, amb el santoral que es va fent gran, dona lloc a les festes de carrer com a celebració religiosa al voltant d'una devoció, en la qual participa el veïnat de cada carrer durant tota una setmana. I és que la devoció popular era tan forta i present en la vida del veïnat que no podia quedar-se reduïda a les manifestacions rituals de la litúrgia dins del temple i així fou una necessitat eixir al carrer i manifestar-se obertament.

Copiem de la revista *Exágono*, de la Congregació de Lluïsos:

Si hi ha alguna cosa que li dóna a un poble una personalitat que el fa distingir-se de tots els altres, adquirir una cultura i una forma d'ésser pròpies, esta cosa són els costums, les tradicions que existeixen en el dit poble, de les que participen tots i cadascun dels habitants. Un poble seguirà sent ell mateix i no quedarà anul·lat entre la multitud mentre quede en els habitants este sentiment de respecte cap a les seues tradicions... Entre les tradicions d'este nostre poble, hi ha una, no sé si dir centenària tradició, però m'imagino que ho serà, molt arrelada en el cor dels que estimem la vila: és aquesta el celebrar les festes dels carrers, que torna a renàixer des de fa poc.¹⁵

¹⁵ *Exágono*, any xxxiii, núm. 336, juny-setembre, 1977, p. 9.

Les manifestacions externes les podem apreciar en el fet dels cementeris parroquials, on era abundosa la presència dels signes religiosos que feien memòria de les devocions dels finats. També ho veiem en les creus de terme o peirons, que s'alcen als punts cardinals de la vila o en altres llocs per a recordar el fet religiós amb la presència del signe cristià per excel·lència i que, al mateix temps, esdevenen manifestació bellíssima de l'art religiós en les nostres terres. Recordem les que encara queden alçades a Vila-real: la creu d'Aliaga, la creu del carrer de l'Ermita i, últimament, la de la basílica de Sant Pasqual.

Algunes d'aquestes creus, en molts llocs de la nostra geografia, s'alçaren en memòria d'algun esdeveniment que s'atribuïa a la intervenció celestial o com a recordatori d'alguna celebració religiosa o civil, en acció de gràcies a Déu, la seua mare i els sants. De vegades es diu que aquestes creus substituïren pedres mil·liàries d'època precristiana, tot testimoniant la seua antigor. Les anomenades creus de terme assenyalaven el lloc on es reunia el poble per a la benedicció del terme en el dia de la Santa Creu, el 3 de maig de cada any. Aquest dia era la jornada elegida perquè la campana Malaganosa, al campanar de Vila-real, tocara a les dotze menys quart per a anunciar la migdiada i, a les tres menys quart de la vesprada, per a donar-la per acabada. També assenyalava als xiquets que ja podien prendre el bany a la séquia Major, encara que açò últim no era un bàndol del batlle ni dels pares, sinó un costum dels joves i menuts, delerosos de prendre el bany. Aquest toc de la Malaganosa es repetia doblat cada dia des del 3 de maig fins al 14 de setembre, de la festa de la Santa Creu a la de l'Exaltació de la Santa Creu, temps de molt de treball al camp de Vila-real.

A aquestes creus de terme també hi acudia el poble en processons de rogatives per a demanar bon oratge per a les collites. Altres creus importants eren les anomenades *creus del fossar*, que hi eren a l'entrada del fossar del poble, aleshores parroquial i al costat de l'església. Al nostre poble les recordem així: al cementeri pel Barranquet, al de dins de l'Hospital, al fossar de Sant Miquel –fora de la murada de la vila, feia costat per la muralla a la casa abadia i a l'església major, al lloc on ara hi és la plaça amb la resta del mercat, que s'anomena

de Colom-, al cementeri parroquial –a continuació del calvari, al carrer de l’Ermita-, i finalment al Cementeri Municipal, a la vinya de Ferreres.

És normal que la devoció popular demanara la presència d’imatges religioses a les façanes de les cases, als carrers i als portals de les muralles, amb una funció clarament protectora. Apareixen imatges de la Mare de Déu o d’algun sant a les portalades i en fornícules dels carrers, on la gent del veïnat es reunia per a resar cada vespre o fer-li novena al sant, almenys una vegada a l’any. En aquest costum podem veure el principi de les festes de carrer.

També en els segles XVII i XVIII comencen a erigir-se calvaris, per a la pràctica del viacrucis o camí de la Creu del Nostre Senyor Jesucrist.¹⁶ Recordem al nostre poble:

- ❖ el camí de les Creus (ara carrer de Pere Dahera), que venia de les creus o viacrucis erigides al costat de l’Hospital;
- ❖ el carrer de les Creus Velles, que va ser al seu temps calvari,
- ❖ i el carrer de la Soledat, que precisament recorda una de les capelletes que hi havia. Eren les set capelletes dels Dolors de la Mare de Déu i al final una amb el misteri de la Soledat de Maria.

Després el calvari s’erigí al carrer de l’Ermita i donava pas al Cementeri Parroquial, del qual ens queda encara el testimoni del carrer del Calvari.

A mesura que Vila-real es farà i es distribuirà en carrers nous, veurem eixamplar-se la titulació antiga d’aquests amb noms de sants i açò farà molt difícil el manteniment d’aquest costum religiós actualment, quan la fe, diguem-ne les inquietuds i escales de valors i necessitats dels retoladors han deixat de ser les del poble senzill i humil del carrer, que potser buscava en aquesta advocació del Senyor, de la Mare de Déu o del sant una protecció especial sobre ells mateixos, els seus i les seues cases. En els nostres dies

¹⁶ ALANYÀ I ROIG, Josep. «La religiositat al bisbat de Tortosa», p. 119-121.

s'atenen altres realitats, algunes d'exemplaritat en moltes tasques de la vida del poble, quan no degudes a altres devocions adients a formes d'una religiositat diferent que es vol testimoniar, per més que no es diga religiositat, sinó cultura, esport...

Fem una mirada a qualsevol dels catàlegs oficials o turístics dels carrers, que ens proporciona Ca la Vila de tant en tant, i ens adonarem, segons ens correspon en aquest treball, de la vessant religiosa que testimonia la religiositat popular dels veïns i les veïnes del nostre poble pel nom del seu carrer:

- ❖ En relació a Jesucrist: la Sang de Crist, el Salvador, el Cor de Jesús, el Crist de la Penitència, el Crist de la Pietat, l'Ecce Homo, l'Agonia, la Trinitat, la Santa Creu, la plaça d'Aliaga (per la creu), Creus Velles, Calvari, l'Encarnació, la Comunió.
- ❖ Si es tracta de la Mare de Déu: carrer i camí de l'Ermita, la Mare de Déu de Gràcia, l'Assumpció, la Soledat, la Cova Santa, els Desemparats, el Rosari (recentment la titulació ha estat canviada en els rètols del carrer per la del Roser, com no mai s'ha dit en aquest carrer. Pensem que s'ha basat en la creença que el roser és un rosari i que l'advocació de la Mare de Déu del Roser és la mateixa que si diguérem del Rosari. Quan no és així: el nom del carrer i del barri és de la Mare de Déu del Rosari), els Dolors, la dels Àngels, el Pilar, la Puríssima, Ntra. Sra. de la Consolació.
- ❖ El nom de sants i santes ve representat pels carrers: Sant Jaume, Sant Doménec, Sant Roc, Sant Antoni de Pàdua, Sant Pasqual, Sant Miquel, Santa Anna i Sant Joaquim, Santa Bàrbara, Santa Clara, Sant Josep, Santa Caterina, Santa Cecília, Santa Cristina, Santa Isabel, Sant Francesc, Santa Llúcia, Sant Vicent Ferrer, Sant Isidre, Sant Bartomeu, Santa Quitèria, Santa Sofia, Sant Blai, Sant Cristòfol, Sant Elies, Sant Enric, Sant Fermí, Sant Ferran, Sant Joan, Sant Joan Bosco, Sant Joan d'Àvila, Sant Joan de Ribera, Sant Joan Evangelista, Sant Marc, Sant Mateu, Sant Lluc, Sant Jordi, Sant Lluís Gonzaga, Sant Mamés, Sant Manuel, Sant Martí de Porres, Sant Maties, Sant Pau, Sant Pere, Sant Pius XII,

Sant Rafael, Sant Ramon, Sant Vicent de Paül, Sant Joan Pau II, Mare Maria Rosa Molas, Mare Teresa de Calcuta.¹⁷

En aquests carrers, sobretot els més vells o amb devoció particular del nom que es donen, ja hem dit que els veïns es reuneixen a l'entorn de la capelleta del sant per a fer-li els resos o novena i també la festa. Podem testimoniar aquest costum des de potser les acaballes del segle XVI, amb formes més primitives o senzilles i d'altres que arriben a ser grans festes de carrer, de les quals el comte d'Aranda, com a president del Real y Supremo Consejo de Castilla, demanarà comptes el 28 de setembre de 1770.

3.2. El que demanava el comte d'Aranda

Ens ve molt bé el treball exposat pel meu condeixeble i amic, Àlvar Monferrer Monfort, que va publicar entre altres llocs en la revista *Exàgono* dels Lluïsos¹⁸, sota el títol «Festes i confraries al Vila-real de 1770», perquè ens adonem de quantes i com serien aquelles. Ara el seguirem atentament:

Era «un informe de totes les confraries i altres organismes col·legiats que celebraven festes en la seua jurisdicció, de les despeses que es feien en elles i de les rendes que hi tenien». Aquesta carta –o ordre– va ser rebuda a l'Ajuntament de Vila-real el 29 d'octubre de 1770. Pel motiu que fora, ja que la història del poble havia estat especialment moguda els dos-cents anys anteriors, la corporació es va donar pressa a contestar amb un escrit del 6 de novembre; mentre, s'havien reunit els regidors i havien fet l'enquesta corresponent amb preguntes al clergat, les comunitats religioses i altres individus ocupats aquells anys en l'organització de les festes.

La contestació la redacta l'escrivà de l'Ajuntament, Pasqual Àngel Girona, i apareix signada per l'alcalde, Miquel Blasco, i

¹⁷ Per a aquesta relació o nomenclàtor de noms de carrers de Vila-real hem escorcollat una guia de carrers de Turisme de 2006 i HEREDIA ROBRES, Jacinto. *Els carrers de Vila-real*. Vila-real: Ateneu XXI i Ajuntament de Vila-real, 2007.

¹⁸ MONFERRER MONFORT, Àlvar. «Festes i confraries al Vila-real de 1770», *Exàgono* dels Lluïsos de Vila-real, any XLII, núm. 382, de juny a setembre de 1986, p. 10 i següents.

els regidors que sabien signar, Miquel Menero i Josep Sebastià, a més del procurador general, Josep Galindo. El document deia literalment «... y firmamos los que sabemos, y por los que no, lo firma el escribano del Ayuntamiento»; els que no sabien escriure n'eren cinc o sis, cosa normal en aquells dies.

Vila-real sempre s'ha distingit per la seua religiositat, pietat o devoció. Per a una població de 1.500 veïns, poc més de les 6.000 ànimes, com seria la d'aquells anys que ens ocupen, hi havia: l'església parroquial que s'acabaria als pocs anys (30 de juliol de 1779); tres convents: el de les Dominiques, el dels Franciscans (Rosari o Sant Pasqual) i el del Carme o Carmelites; 10 confraries i un orde tercer –el de Sant Francesc–.

Aquesta realitat religiosa feia possible el suport fonamental per a les festes i celebracions religioses. A més hi havia nou capelletes o ermites escampades pel poble, fet que ens parla de com la vida religiosa, en pietat diària, seria intensa: al dematí, a missa; a les dotze, l'àngelus, i al vespre, el rosari. Tot anunciat pel toc de les campanes del campanar parroquial i les esglésies dels convents, fins i tot a mitja nit, per a avisar del res de matines de les monges dominiques al carrer Major Sant Doménec... i açò tots els dies de l'any, menys dijous, Divendres Sant i matí del dissabte de glòria.

Cada confraria tenia la seua missió religiosa particular al llarg de l'any i ho acomplia amb solemnitat: diumenge de Minerva (tercer de cada mes) dedicat al Santíssim Sagrament, diumenges del rosari (primer diumenge de mes), rosari de l'aurora, Setmana Santa, Corpus Christi, Dia d'Ànimes, viàtics als malalts, soterraments, funerals, festes titulars...

Hi havia també altres confraries que celebraven festes profanes: bous, vaques, traques, coets, focs artificials, música de dolçaina i tabal, balls, etc.

3.2.1. *Confraries en l'església parroquial*

El 1770, uns anys abans de la inauguració de la nova església parroquial de Sant Jaume (30 de juliol de 1779), les confraries establertes a la parròquia eren les següents:

- ❖ Confraria de la Sang: no hi consta aprovació, encarregada de les processons i funcions de Setmana Santa, no hi consta festa profana.
- ❖ Confraria del Santíssim Sagrament: no hi consta l'aprovació, s'encarregava dels diumenges de Minerva i la festa del Corpus, no hi consta festa profana.
- ❖ Confraria dels Sants Màrtirs Abdó i Senén: no hi consta aprovació, celebrava la seua festa amb funció d'església i processó, focs artificials, vaques i bous, músics i balls.
- ❖ Confraria de Sant Llorenç Màrtir: aprovada per l'ordinari de Tortosa el 12 de març de 1767, celebrava festa amb funció d'església, processó, bous i vaques, música i balls i «otras cosas profanas».
- ❖ Confraria del Senyor Sant Jaume Apòstol: aprovada pel comissari de la Croada el 22 d'octubre de 1759 i per l'ordinari de Tortosa el 9 de febrer de 1761, s'encarregava i pagava la festa major de la parròquia, no hi consten festes profanes.
- ❖ Confraria de les Ànimes Beneïdes del Purgatori: aprovada per l'ordinari de Tortosa el 14 de maig de 1700, cada confrare pagava sis diners a l'any que es gastaven en misses cantades i resades pels difunts, la festa del 2 de novembre i la seua octava (al cap de 8 dies).

3.2.2. *Confraries al convent de les Dominiques*

- ❖ Confraria de la Mare de Déu del Rosari: no hi consta l'aprovació, celebrava la festa del Rosari i altres funcions al llarg de l'any, no hi consten festes profanes.

3.2.3. *Confraries al convent de la Mare de Déu del Rosari, dels Franciscans o de Sant Pasqual*

- ❖ Germandat del Tercer Orde de Sant Francesc: no hi consta la seua aprovació. Cada germà (home) hi pagava quatre sous d'almoïna quan prenia l'hàbit, el mateix quan confessava i després un sou i sis diners a l'any. Els homes feien festa al seu patró sant Lluís, rei de França. Les dones hi pagaven per la presa d'hàbit un sou i tres diners i el mateix a la professió religiosa i després quatre diners a l'any. Celebraven la festa de la seua patrona santa Isabel d'Hongria. Homes i dones gastaven el que havien arreplegat en la festa i en la confecció de cordons, escapularis, estampes, etc.
- ❖ Confraria de Sant Pasqual Baylón: aprovada pel bisbe de Tortosa, Bartolomé Camacho, el 13 de setembre de 1744. Cada confrare pagava un sou d'entrada i celebraven la festa del sant, no hi consten actes profans.

3.2.4. *Confraries al convent del Carme*

- ❖ Confraria del Patriarca Sant Josep: aprovada pel bisbe de Tortosa, Gregorio Parceró (1656-1663). Celebrava la festa titular, no hi consten festes profanes.

Cal dir que cada confraria acostumava a nomenar un clavari i dos majorals que s'encarregaven d'arreplegar les almoïnes per a les festes i les altres activitats i, si no n'hi havia prou, ho havien de posar de la seua butxaca. El nomenament era per elecció, si no hi havia voluntaris. Dins d'un saquet, es posaven els noms dels confreres i es treia el nom dels tres de l'any vinent, cosa que es feia el mateix dia de la festa. Com totes les coses, l'elecció tenia el seu truquet. Per a elegir el primer clavari, que ja el tenien ben pensat, però hi havia algun entrebanc pel mig, l'escolà, o qui treia les butlletes, portava preparada la primera i feia com si la rebuscara dins del saquet; així s'assegurava que el primer clavari seria el que convenia... i després venien els següents, i tots contents.

3.2.5. *Les festes de carrer al voltant de les capelles*

Ja hem anotat més amunt que en aquells anys o abans van nàixier les anomenades festes de carrer o del barri, que s'arplegaven a l'entorn de les capelletes o fornícules de la Mare de Déu o algun sant de devoció, que era el titular d'aquell carrer. Al llarg de l'any, les pràctiques religioses o de pietat, en aquella capelleta o ermita, podem dir que es feien cada dia i que la gent es reunia a boqueta nit per a resar el rosari i les oracions dedicades a aquella devoció. La capella s'il·luminava amb llànties d'oli o cera que pagaven els clavaris gràcies a les almoines que recaptaven entre el veïnat o de la seua butxaca.

El dia gran o de la festa del carrer, corresponent a aquella advocació, es feia el diumenge primer de la setmana en què es dedicava el carrer a aquest comboi festiu, si no coincidia amb alguna festa pròpia el seu dia assenyalat per la litúrgia de l'Església, que per la seua importància, se celebrava aquell mateix dia. El que fora només un dia o tota una setmana de festa del carrer depenia de la generositat dels clavaris de torn i de les almoines o aportacions dels mateixos veïns, amb el que es podia pagar, o solament la festa religiosa o també allargar-se amb altres actes de caire profà, en els quals no faltaven mai els bous i les vaques, els menjars, la música i el ball de plaça o carrer, coets i campanes.

El document estudiat pel nostre amic Àlvar Monferrer, el del comte d'Aranda, ens dona raó de les capelles en aquells dies:

- ❖ Sant Antoni de Pàdua: encara queda la fornícula amb el sant a la muralla d'aquest carrer. No hi consten festes profanes.
- ❖ Sant Roc: al final del carrer d'aquest nom, també a les muralles. Hi consta que es feien dos dies de festes.
- ❖ Santa Bàrbara: ja fora de les muralles, amb dos dies de festa.
- ❖ Mare de Déu dels Àngels: al raval d'Onda, amb festes profanes.
- ❖ Mare de Déu de Gràcia: que donen nom al seu carrer i amb festes profanes.

- ❖ Mare de Déu de la Cova Santa: a la muralla del seu carrer. No hi consten festes profanes.
- ❖ Mare de Déu dels Desemparats: a la muralla del seu carrer, amb dos dies de festes profanes.
- ❖ Santa Llúcia: verge i màrtir, fora de les muralles. La capella és la de l'Hospital, a més de la fornícula del carrer; amb festes profanes.
- ❖ Santíssim Sagrament: al portal del raval de València, amb festes profanes.

Hi ha altres capelles com la de Sant Jaume, al carrer Major Sant Jaume, i la de la Sang, que no corresponen a devocions de carrer. També, encara que xicoteta, hi és la capella de la Puríssima, que tampoc correspon a carrer i festa.

3.2.6. Les despeses o els comptes de confraries i festes

Al comte d'Aranda, el que li interessa precisament són les rendes de cada confraria i les de les festes de carrer amb les seues despeses. Vegem-les!

Ingressos i despeses de confraries				
Confraria	Ingressos	Despeses església	Profanes	Total
Santíssim Sagrament	120 lliures	120 lliures	-	120
Sang	67	67	-	67
Sants Abdó i Senén	115	42	73	115
Sant Llorenç Màrtir	120	41	79	120
Sant Jaume	10	10	-	10
Rosari	30	30	-	30
Tercer Orde homes	6 lliures	10 sous	6/10	6/10
Tercer Orde dones	7 / 10	7/10	-	7/10
Sant Pasqual Baylón	15	15	-	15
Mare de Déu del Carme	15	15	-	15
Sant Josep	12	12	-	12
Total	518 lliures	366 lliures	152	518

Total d'ingressos i despeses: 518 lliures.

Despeses de festes de carrer			
Capella o ermita	Festa església	Festa profana	Total
Sant Antoni de Pàdua	18 lliures	-	18 lliures
Sant Roc	16	36 lliures	52
Santa Bàrbara	11 lliures/10 sous	30 lliures /10 sous	42
Mare de Déu dels Àngels	15	30	45
Mare de Déu de Gràcia	16	50	66
Mare de Déu de la Cova Santa	16	23	39
Mare de Déu dels Desemparats	17	61	78
Santa Llúcia	11 lliures/10 sous	18/10	30
Santíssim Sagrament	16	31	47
Total	137 lliures	280 lliures	417 lliures

Àlvar Monferrer conclou, mentre li agraïm el seu estudi que ens ha servit per a conèixer un poquet més la història de la religiositat de Vila-real, que:

programa	180'00
imatges	900'00
B. Santot	1300'00
casa y cobertes	406'00
Rosario	160'00
dubraiures	65'00
misa	40'00
Banda de Musica	350'00
permiso fiesta	81'50
" espectaculo	350'00
traje fiestas	80'00
permiso	30'00
fotos	15'00
cuerda	275'00
fuerda	30'00
fuerda	60'00
alimentos musicos	45'00
medico	250'00
practicante	25'00
permiso toros	1000'00
3 vas, uilla y Bon amboto	2750'00
amboto	20'00
vino	150'00
grano y capilla	25'00
	7820
	55

- les dues confraries que més aportacions tenen dels veïns són les que fan festes profanes,
- que a la gent no li sap greu rascar-se la butxaca quan es tracta de divertir-se i passar-ho bé, i
- que el poder, és a dir qui mana, sempre ha estat remís amb això de les festes. Es veu que no li va bé que la gent pugui trastocar l'ordre constituït, cosa prou freqüent i perillosa quan se celebra la festa.

▲ Comptes de la primera festa del carrer de la Mare de Déu del Roser

4. La festa

4.1. *Què és la festa i la seua realitat*

En les comunitats rurals en les quals al llarg de la història han viscut la majoria dels éssers humans, les festes construïen l'ordre social en el temps, com és el calendari pel qual es regien, i a més interrompien la rutina de les feines quotidianes i aplegaven la comunitat mitjançant uns actes propis de la festa.

La paraula *festa* procedeix del llatí *festum*, *fes totum* (fer-ho tot), i en les llengües romàniques apareix des d'antic, des que es van formar. Aquest mot vol significar qualsevol reunió de gent amb propòsit de passar-ho bé, de divertir-se. La festa és una pràctica o acció col·lectiva que consisteix en un conjunt d'actes que es desenvolupen en un espai i un temps determinats, i manifesten la celebració d'alguna cosa. La celebració és l'expressió pràctica i simbòlica d'algun valor, de la sacralitat o transcendència que l'home i la dona atorguen a allò que se celebra o commemora. Així entesa, la festa sempre és una institució social i forma part del conjunt cultural d'una societat determinada, la qual fixa l'atenció sobre l'objecte o valor sagrat que es vol fer present. La festa ha estat capaç d'aplegar i resumir les més diverses expressions humanes de religiositat, d'art i de

formes múltiples de diversió: en la vida quotidiana del veïnat trenca el temps de feina, submergeix els participants en un ambient que afavoreix les interaccions emotives, cultiva el ritu sagrat, la cerimònia, el respecte de la tradició, l'espiritualitat, i ho uneix amb el joc, la diversió, l'espontaneïtat, l'acció corporal, fent patent allò íntim en la realitat pública del moment.

La festa expressa i afirma una manifestació clau de l'existència comunitària en relació amb la vida social: temps sense temps, que no és pendent de la duració, que resta suspès en l'èxtasi festiu; en la seua constància repetitiva de cada any, genera en canvi espontaneïtat, força lúdica i autojustificant, essent al mateix temps font de sacralitat.

Aquestes consideracions o definicions sobre la festa ens fan caure en l'atenció d'una realitat sobre aquesta: la festa, com a fet social, intensifica la sociabilitat de la gent i en allò que manifesta i en allò que expressa es veu necessària per a la convivència, mentre és positiva quant a l'expressió religiosa i lúdica a l'ensem.

Aquestes formes de religiositat popular complementen la vida litúrgica, però no mai la igualen, ni la substitueixen, per més que de vegades formen part d'alguna manera de la litúrgia, com les processons que són la prolongació de la processó simple que fa el capellà en l'entrada de la missa. Per això, els actes de la religiositat popular són autèntics quan tenen en compte la sagrada litúrgia.¹⁹

És veritat que els forjadors de la societat moderna, industrial i capitalista, seguint una ètica que té com a principal el treball com a vocació i la grandesa del guany, van arribar a la consideració que les celebracions de les festes o els dies de festa distreïen d'aquella vocació de treball o feina i venien a ser com un destorb i un vertader trastorn intolerable en el camí del progrés. És a dir: les festes eren un mal que calia bandejar, i així s'aplicaren amb esforç a incrementar el nombre de dies laborables. Fins i tot van

¹⁹ LÓPEZ LLORENTE, Casimiro (bisbe). «La religiositat popular cristiana», *La Hoja Parroquial Segorbe-Castelló de la Plana*, 9 d'octubre de 2016.

usar aquella màxima bíblica que diu: «el treball és l'obligació santa que Déu mateix va escriure al front de l'home». L'espai deixat pel dia de festa religiosa seria ocupat per concentracions de diversions en esdeveniments mercantils, denominats fires, exposicions, olímpíades o parcs temàtics.²⁰

Aquesta visió sobre la festa i el treball del puritanisme antifestiu ha deixat la seua mossa en el nostre poble, de manera que les festes de carrer quasi han arribat a desaparèixer de la vida social de Vila-real. Fins i tot les festes patronals s'havien reduït a una programació massiva sense la participació activa o una programació tancada en grups que no obrien la festa, sinó que l'encerclaven en un tipus que no propiciava la comunitat. És veritat que, des de fa uns anys, ha millorat molt el paper de les penyes i la participació col·lectiva del poble en les festes patronals.

Malgrat tot aquest moviment antifestiu de les acaballes del segle xx, quan hi som al segle xxi, al nostre poble sembla reviscolar la necessitat de la festa de carrer i, quan pareixia que havien desaparegut i quedaven en l'expressió mínima, ara mirem, de manera desigual i segons les possibilitats del veïnat, que torna al carrer la festa. Tot i això hem de tenir en compte els canvis de la societat des d'aquells anys de la vivència del veïnat al carrer fins a aquests moments en què el carrer a la fresca s'ha quedat reduït a aparcaments de cotxes, per més lliure no vigilat. També hem passat de la casa pairal o familiar als edificis de pisos múltiples on és ben fàcil l'anonimat i la poca participació en la comunitat i més encara en la comunitat més àmplia del carrer. Aquestes circumstàncies socials feren, sense proposar-s'ho, que la festa de carrer s'esgolara pel forat de l'individualisme i desapareguera el ritus social. Els canvis demogràfics i socioeconòmics i la mobilitat de la gent han transformat la fesomia de les celebracions, però no per això s'han desnaturalitzat.

D'aquesta manera, quan des de fa un temps veiem com reviscola la festa de carrer, ens alegra comprovar que torna allò essencial en

²⁰ SOLER I AMIGÓ, Joan. *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya. La festa*, vol. iv, Enciclopèdia Catalana, 2004, p. 13 i següents.

aquesta: el ritual i la diversió, la cerimònia i fins i tot la transgressió per uns dies de l'ordre establert, que sempre ha estat una constant de la festa.

S'escrivia en *Exágono* i copiem:

Este costum de celebrar festes, nascut fa una muntonada d'anys, es va conservar en plenitud fins els primers dels cinquanta (1950), data en que van començar a decaure, per a haver quasi desaparegut per els seixanta (1960). Però, mire vosté per on, que farà poc més o menys dos anys, les celebracions han tornat a proliferar-se d'una manera que ens ha sorprés agradablement: han tornat els balls al mig del carrer, les xulles, els porrats i quantitat de coses, que els que pensàvem que tot això era bo, lamentàvem que se perdera.²¹

Hem de tenir en compte que moltes persones troben en les festes de carrer una religiositat en forma senzilla, més intuïtiva, més directa per a expressar la seua fe i també per a aproximar-se a la celebració litúrgica en el dia de la festa i a la integració en la comunitat del carrer i de la parròquia. És una manera a través de la qual el poble senzill manifesta la seua fe, com manifesta la seua alegria en els jocs i altres actes que es programen.

4.2. Les festes de carrer de Vila-real

Deixem a part el fet de les festes patronals, sant Pasqual al maig i la Mare de Déu de Gràcia, al setembre, com també ara les commemoratives de la fundació de Vila-real, que se celebren durant el mes de febrer i les de Setmana Santa, per més que declarades d'Interés Turístic Provincial. També ometem les solemnes festes religioses pròpies de congregacions i associacions, que omplien les setmanes primeres de l'octubre (rosarieres) i el desembre (puríssimes) i la tercera setmana del setembre, la dels Lluïsos, sense oblidar que també ometrem les pròpies de la Joventut Antoniana, de l'Apostolat de l'Oració, les Dames del Pilar, la VOT del Carme o la TOC de Sant Francesc, les de les parròquies als seus patrons, especialment Santa Isabel d'Aragó i

²¹ *Exágono*, any xxxiii, núm. 336, juny-setembre de 1977, p. 9.

els Sants Evangelistes, etc. Aquest treball es fixarà només en les festes de carrer. La festa de carrer al nostre poble de Vila-real ha estat una ocasió molt especial per a relacionar-nos amb el veïnat. Ja hem dit més amunt que els canvis socioculturals i econòmics de la nostra gent també han repercutit en la coneixença del veïnat i que, en deixar les cases antigues, pairals i familiars per a arraïmar-nos en els blocs de pisos, ens hem fet quasi immunes al contacte amb els veïns, de manera que de vegades ni coneixem les persones que viuen en la mateixa escala que nosaltres i menys els dels pisos del costat.

Fins als anys setanta del passat segle xx, seguia el costum ancestral que començava a les acaballes del segle xvi, es consolidava al segle xvii i es feia imprescindible en els dos següents. La festa de carrer era esperada pels veïns com una necessitat i una afirmació de la identitat de la gent del veïnat. Tenien gran èxit ja que en la preparació i en els dies de les festes col·laboraven tots els components del veïnat, s'ho passaven bé les famílies, els amics i aquells que s'arreceraven a aquelles jornades pel carrer.

La seua antigor ens ve ja de notícies de finals dels anys de 1600 i inicis del 1700 i segueix el testimoni de l'informe del comte d'Aranda que esmentem en aquest llibre.

Mossén Albert Ventura Rius, prevere, en el seu treball d'investigació, publicat per la Caixa Rural de les Alqueries el 2006, *150 años de tradición e historia, origen de las fiestas de la Mare de Déu del Niño Perdido de les Alqueries*, aporta el testimoni de l'alcalde de Vila-real d'aleshores, Jaume Vidal Dufaura, 16 d'agost de 1853, sobre la religiositat dels carrers de la població, gràcies al qual podem saber que en aquells anys les festes populars que ara estudiem estaven ben arrelades:

Dividida esta población en diferentes calles, cada una tiene su ermitorio, en donde está colocado su santo a quien veneran y en obsequio del cual hacen todos los años una fiesta a expensas de los que residen en la misma. Esta devoción particular de cada barrio, nunca ha tenido

el carácter de pública, mucho menos cuando todas sus diversiones vienen a reducirse a encender por la noche dos o tres hogueras y tocar alguna virhuela, previo el permiso de esta alcaldía que por lo regular no se niega.²²

4.3. *L'esquema de la festa de carrer*

En la revista *Exágono* dels Lluïsos, en l'article «Això sí que són festes populars», signat per Miquel, aquest diu:

Podríem preguntar-nos: ¿com eren les festes de fa trenta anys?, ¿què feien per a divertir-se? Per la meua part jo diria, sense por a ésser considerat sediciós, que la gent es divertia perquè les festes eren vertaderament populars. Ara ho explique: És cert que existia una organització, hi havia clavaris, clavariesses i inclús festers (els maneguetes, en el bon sentit de la paraula), vertaders organitzadors de la festa; però eren populars perquè la gent no esperava que li ho donaren tot fet i espontàniament participaven en allò organitzat pels festers i així encara organitzaven coses pel seu compte, com berenars a la porta de casa amb els amics, disfressar-se i coses per l'estil.

Al mirar enrere i veure la riquesa d'aquelles festes, estic temptat per la idea de fer un vocabulari de paraules relacionades amb les festes del carrer. El primer que ficaria, com a més significatiu, seria: els clavaris i clavariesses, que n'eren sis (tres i tres); ells eren els organitzadors, tant de les festes com de les maneres d'aconseguir diners per a que les festes foren bones. Després nomenaria la capelleta del Sant, un forat en la paret, a certa altura, tancat per unes portetes que només s'obrien esta setmana per a poder veure el Sant, que estava dins. Les enramades i Dosser, que es ficaven davant de dita capelleta per a fer bonic i que són una mescla de flors i fulles disposades artísticament; altres motius d'adornament eren les banderetes que travessaven els carrers donant-li un cert aire festiu i els cobertors penjats dels balcons. ¿Com

²² Esborranys de la correspondència de l'Ajuntament de Vila-real, aportació de mossén Albert Ventura Rius, AMVr, núm. 1347, 1853.

podem oblidar-nos del porrat?; és, segons Mn. Benito Traver, `las habas cocidas, altramuces, pasteles y vino con que los vecinos acostumbraban a obsequiar a todos los que acuden a visitar al santo'. Les Xulles, porritos i un llarg etcètera que me calle per a no fer-ho llarg.

Passant ara a parlar del que són les festes en sí, és a dir, els actes que se celebren estos dies, les podem partir en dos tipus: festes religioses i profanes. Entre les primeres podríem nomenar les processons que es feien el mateix diumenge de la festa, generalment pel matí, si traiem la del Barri del Crist de l'Hospital, que era per la vesprada. Esta processó del diumenge es feia des de l'església on s'havia fet la missa en honor al Sant, fins la seua capelleta (abans s'havia fet un trasllat en direcció contrària). Esta processó acabava amb una traca més o menys llarga, amb *boletó* final. També es feia en la nit del divendres un Rosari que anava per tot el carrer, en el que se resava i se cantava a la Mare de Déu. Per últim, nomenaria la missa de Difunts, que es feia en dilluns.

Respecte a les festes profanes, d'estes si que hi ha abundància. El primer que es feia era "la recepció de la clau": els clavaris i altra gent del barri on havia segut la festa la setmana abans, venien en comissió disfressats (amb disfresses que no es llevaven fins finalitzar les festes), a fer entrega d'una monumental clau de fusta o de llanda al primer clavari del carrer on la festa començava, i este dia un discurs d'agraïment en to més o menys humorístic, segons la gràcia del clavari. A migdia es tiraven els primers coets per a començar la festa, se penjaven les banderetes i s'arreglava el dosser. Açò es feia en dissabte. El diumenge dedicat a la Religió. Al dilluns per la nit, xulla. Esta setmana no es parava: pel matí diana i esmorzar de pa i porta en comunitat; per la vesprada, el dia que no hi havia vaques o bou pel carrer, hi eren perols o cucanyes; per la nit, per a sopar calderes que s'omplien amb allò que voluntàriament donava cada veí i d'elles menjaven tots; abans de sopar s'havia fet un passacarrers, per avisar; després de sopar es feia cordà o un espectacle de varietats, en el que hi havia de tot, des d'un home que contava xistes, fins alguna que ensenyava més que menys la cuixa, pel que els clavaris tenien que pagar una

denúncia (que en alguns carrers es pagava inclús abans de començar).

Per acabar, castell i entrega de clau al carrer següent.²³

▲ Recepció de la clau des d'un balcó durant les festes de la Mare de Déu del Tremedal

▲ Dinar de germanor dels veïns del barri del Roser

²³ *Exàgono*, any xxxiii, núm. 336, juny-setembre de 1977, p. 9-11.

5. Festes de carrer al Vila-real de la postguerra

Núm.	FESTA DE CARRER	ORIGEN	ACTUAL
	Informe del comte d'Aranda del 29 d'octubre de 1770	Setmana o diumenge	Setmana o diumenge
1	SANT ANTONI DE PÀDUA	1r o 2n dg. d'agost	3r dg. de setembre
2	SANT ROC	16 agost	4t dg. de setembre
3	SANTA BÀRBARA	2n dg. d'agost	
4	MARE DE DÉU DELS ÀNGELS	4t dg. de setembre	4t dg. de setembre
5	MARE DE DÉU DE GRÀCIA	2n dg. de setembre	-
6	MARE DE DÉU DE LA COVA SANTA	2n dg. de setembre	-
7	MARE DE DÉU DELS DESEMPARATS	3r dg. d'octubre	-
8	SANTA LLÚCIA	3r dg. d'octubre	3r dg. d'octubre
9	SANTÍSSIM SAGRAMENT	3r dg. de setembre	-
Festes posteriors a l'informe del comte d'Aranda			
10	MARE DE DÉU DE LA SOLEDAT	4t diumenge de novembre	3r dg. de setembre
11	SANTÍSSIM SALVADOR	4t dg. de setembre	4t dg. de setembre
12	MARE DE DÉU DEL CARME	4t dg. d'octubre	4t dg. de setembre
13	MAJOR SANT DOMÉNEC	1r dg. d'agost 3r dg. de setembre	-

14	MAJOR SANT JAUME	4t diumenge de setembre	-
15	SANT PERE	29 de juny o diumenge proper	-
16	CRIST DE L'AGONIA	1r dg. de juliol	-
17	CRIST DE LA PIETAT	2n dg. de setembre	-
18	CRIST DEL CALVARI	1r diumenge de novembre	3r diumenge de setembre
19	MARE DE DÉU DEL ROSER	1r o 4t dg. d'octubre	3r diumenge de setembre
20	SANT JOAQUIM I SANTA ANNA	2n diumenge de novembre	4t diumenge de setembre
21	CRIST DE L'HOSPITAL	1r diumenge de novembre	3r diumenge de setembre
22	SANT FRANCESC	2n diumenge de novembre	2n diumenge de novembre
23	COR DE JESÚS	3r dg. d'octubre	4t dg. de setembre
24	LA MIRACULOSA	3r dg. de setembre	-
25	SANT PASQUAL	2n dg. d'octubre	-
26	ECCE HOMO	2n dg. d'octubre	3r dg. de setembre
27	SANT BLAI	3r dg. d'octubre	4t dg. d'octubre
28	SANT JOAN BOSCO	juny	-
29	MARE DE DÉU DEL TREMEDAL	3r diumenge de novembre	3r diumenge d'octubre
30	SANT JOAN BAPTISTA	pel 24 juny	24 de juny
31	SANT JOSEP	2n dg. de setembre	2n dg. de setembre
32	SANT MIQUEL ARCÀNGEL	4t dg. de setembre	4t dg. de setembre
33	MARE DE DÉU DEL PILAR	2n dg. d'octubre	2n dg. d'octubre
34	SANT EVANGELISTES	-	-
35	SANT VICENT	3r dg. de setembre	-
36	CRIST DE LA PENITÈNCIA	4t diumenge de novembre	4t diumenge de novembre
Festes de masets			
37	MARE DE DÉU D'AGOST	15 d'agost	15 d'agost
38	SANT ROC	16 d'agost	16 d'agost
39	SANT LLORENÇ	10 d'agost	10 d'agost
40	LA PALOMA	15 d'agost	15 d'agost

6. Festes de carrer a Vila-real i capelletes de carrers

6.1. Introducció. De la festa, la vespra

Per a la festa, els clavaris passaven per cada casa per a recollir l'almoïna que consideraven que es podia rebre com a ajuda per als actes a celebrar. Una colla de xiquets i xiquetes ho feien també per les cases i demanaven una pesseta per a comprar el material i fer les banderetes per a penjar-les al carrer. Aquests xiquets i xiquetes del carrer, sempre guiats per les xiques més majors, es reunien a l'entrada d'una casa del veïnat, on podien confeccionar les tireres de banderetes de coloretos que eren penjades als balcons encarats de tot el carrer.

Les banderetes eren de paper finet de colors variats. Les xiques retallaven i feien amb elles figures geomètriques, mentrestant els xiquets i les xiquetes els ajudaven i les apegaven amb pasta de farina en els metres de fil de palomar que calia perquè arribara d'un balcó al de davant. Els veïns guaitaven que al seu balcó hi haguera nugada almenys una filera de banderetes, que per això havien pagat! També se solien fer amb bona molta alguns fanalets de paper, perquè lluïra més. Aquesta feina de les banderetes unia el veïnat i servia de preparació harmoniosa per a la festa.

També animava l'ambient festiu: el costum d'amanir els cacaus, les faves i els tramussos per al porrat del dissabte i per als dies de la setmana. La casa que tenia almenys un trosset al terme mirava de plantar cacaus i tramussos. Al temps de la collita, havien desfullat aquests i arrancat de les arrels aquells, els havien netejat de la terra del seu tros; com les faves, que els havien tret la pell i secat per a tenir-les amanides quan feren falta; qui no en tenia de collita pròpia, n'havia de comprar.

Els tramussos portaven un poc més de feina, ja que se'ls havia de traure l'amargor per a fer-los comestibles, cosa que les dones feien de moltes maneres i totes elles tradicionals; recordem-ho per a la memòria de la tradició:

- ❖ Posaven els tramussos en un cossi dins del safareig de casa, amb una calça nugada a l'aixeta que penjava fins al cossi, la posaven un poc oberta de manera que l'aigua poguera passar en un corrent continu, i sense gastar-ne massa, sostovava els tramussos mentre es renovava tot el temps que hi fera falta perquè estigueren a punt per a bullir-los i salar-los fins que es feren bons per a menjar.
- ❖ L'altra manera tradicional consistia a posar els tramussos dins d'un sac ben nugat que es deixava al corrent de l'aigua a la séquia Major, la Sequiola o la Sequieta, ben agarrat a algun lloc perquè no se l'emportara el corrent, i després d'uns dies convenients ja s'havien fet bons per a bullir i menjar.

Els cacaus al forn, en el seu punt torradets, i les faves bullidetes i adobades fins i tot amb un poc de coent, amb els tramussos, acompanyats pel barral ple de vi, invitaven a participar del porrat el veïnat i els qui passaven o visitaven la casa en dissabte, vespra de la festa, des de boqueta nit fins que la son demanava el llit.

6.2. *El dosser*

Si el carrer gojava de capella pròpia, aquesta feia ja de dosser; només s'ornava el retaule amb més flors, mantells nous i llums. Els resos d'aquells dies es feien a la capella.

Al carrer que no hi havia capella, però sí capelleta o fornícula a la paret d'alguna casa, aquesta s'ornava amb flors i banderetes durant la setmana de les festes, amb més profusió que ordinàriament, abans l'entorn s'havia netejat i emblanquinat o pintat, perquè lluïra com calia.

A cal clavari major o primer, es preparava el dosser per a la imatge del patró o patrona a qui es festejava. Es feia a l'entrada de casa o, si hi havia una cambra que donava al carrer amb el finestral, aquest lloc era el més adient.

Se solia fer de fusta, roba, paper i cartó, com un altar per a la imatge festejada; de vegades aquesta sola o ja damunt la peanya. Les flors, catifes i altres remeis ornamentals acabaven l'obra que mereixia la visita del veïnat i també de tot Vila-real, que aprofitava per a resar-li un parenostre i una avemaria a la devoció del carrer.

Tots els dies de la festa el veïnat, a boqueta nit, es reunia davant el dosser amb la imatge per a fer els seus resos, que consistien en el rosari i potser també la novena i altres oracions.

El rosari de cloenda de les festes, que se celebrava el divendres de la setmana, començava a cal clavari, d'on eixia la processó amb la imatge i acabava allí mateix amb el cant del goigs, si n'hi havia, i si no amb la *Salve Regina*, en llatí popular, en la qual la lletra no s'aclaria molt.

Un «Visca sant...!», rematava la festa fins l'any que ve.

6.3. El dia de la festa

El diumenge era el dia de la festa. De bon matí, el dolçainer i el tabaler, acompanyats pel coeter, s'encarregaven de despertar el veïnat amb els tronadors i la música. Era l'avís perquè tots es prepararen per a la processó i la missa en honor del o la titular del carrer.

A l'hora anunciada, reunida la gent amb els clavaris a la casa del primer, on solia exposar-se el dosser amb la imatge i el guió,

s'organitzava la processó: davant de tots, el dolçainer i el tabaler, i de seguida una creu amb dos cirials que l'acompanyaven, als quals seguien en dues fileres els xiquets, joves i homes, amb ciri encés a la mà; a la meitat de la processó anava el guió que portava el primer clavari, amb algú que li feia costat i uns xiquets o xiquetes per a sostenir les cintes laterals; al final, si n'hi havia, venien les xiques vestides amb el típic vestit del poble o de valencianes i algunes dones amb la pinta i la mantellina de festa al cap, que feien cort a l'anda amb la imatge que portaven quatre joves, davant la presidència on anaven els dos clavaris i aquells que ajudaven en l'organització de la festa. La banda de música, o una part d'ella, tancava la processó, que era seguida per les dones amb mantellina i catret.

La processó es dirigia a l'església per a la missa major amb sermó. Una vegada hi havien entrant, el guió i l'anda amb la imatge es posaven en lloc de preferència, a prop de l'altar major, i els clavaris, al primer banc. A continuació, cadascú anava posant-se en el lloc més apropiat per a seguir la celebració. El capellà que celebrava la missa solia ser també qui predicava el sermó, que havia de versar sobre la vida i els miracles del titular del carrer, hi havia qui comptava les vegades que s'anomenava el sant del patró per a assenyalar com era de bo el predicador. La missa podia ser cantada pel cor de l'església o més senzilleta, segons les circumstàncies, i al final s'entonaven els goigs, si el titular en tenia.

Acabada la missa s'organitzava una altra vegada la processó segons l'ordre d'abans i es tornava al carrer. Es passava per tots els llocs que feien la mateixa festa, com solien ser altres carrers que s'unien al titular de la celebració. En arribar a la casa del dosser, la banda de música entonava la *Marxa Reial* i el coeter encenia la metxa de la traca que acabava amb tres o quatre *boletons*, com més forts millor. Després, segons el clavari, hi podia haver un vinet d'honor.

I... a dinar, que la paella prompte estaria a taula. La família es reunia a casa per al dinar de festa preparat per les dones o algun cuiner de la família, que sempre n'hi ha algun, amb una atenció especial per ser la festa del carrer.

A la vesprada, la gent eixia a la porta de casa i seia al voltant d'alguna tauleta amb plats de cacaús, tramussos i faves i un barral de vi per a convidar els qui venien i passaven per a celebrar la festa. Al mateix temps es jugava a la baralla, l'oca o algun altre joc de taula, mentre els xiquets corrien d'ací cap allà disfrutant de l'ambient festiu i familiar de totes les cases del carrer.

Per a sopar... conill amb tomaca! I potser després una vetllada amb cantants del poble o de fora.

6.4. El dilluns de la xulla

El dilluns estava dedicat a la memòria dels difunts del carrer i per això se celebrava, en la mateixa església que el diumenge, una missa pels difunts, cantada, on acudien els veïns i les veïnes, perquè era pels seus familiars, els que havien celebrat en vida la festa i ara esperaven les oracions dels seus per a tenir també el goig al purgatori o al cel.

I per la nit, la xulla! També el dilluns de festes era el dilluns de la xulla. Les dones preparaven la xulla en cassoles o cassoles de fang amb creïlles, tomaca, ceba, carn de corder i pinyonets, tot ben adobat; tapades les cassoles i cassoles (aquestes solien ser per als xiquets) tot es posava al forn del carrer o al més pròxim.

A boqueta nit del dilluns, davant de cada casa es parava la taula per a la família o els amics. Davant de la casa del clavari major, on hi era el dosser, es preparava una taula especial per a menjar-se la xulla els tres clavaris i les seues famílies.

Aquest costum de menjar-se la xulla el dilluns de la festa no sabem de quan és. El que sí que podem dir és que en el segle XIX ja era arrelat al nostre poble, pel que hem pogut oir als nostres avis, que han transmés les vivències dels seus.

En aquest anys passats, els dels seixanta i setanta del segle XX, quan havia decaïgut la tradició de la festa de carrer, per motius diversos, un perquè el trànsit pel carrer... un altre perquè la vida laboral ja no era com abans o... Una persona decidida a recuperar tradicions

de Vila-real va ser el primer batlle de la democràcia al nostre poble, l'estimat i recordat Batiste Carceller Ferrer. Va programar per a les festes patronals el costum de menjar-se la xulla el dilluns següent al primer diumenge de les dues festes, Sant Pasqual Baylón, al mes de maig, i la Mare de Déu de Gràcia, el primer diumenge de setembre. Però ja no és la xulla tradicional, sinó la torrada de carn, llonganisses i botifarres enmig del carrer, en la qual participa tot el poble, cosa que és lloable i agraïm al promotor.

6.5. Setmana de festes de carrer

Durant la setmana es programaven actes de tota mena, segons les possibilitats dels clavaris i del carrer. N'hi havia per a tots, perquè la participació fora completa i ningú es poguera queixar:

- Vaques pel carrer. S'hi programaven al carrer de Sant Joaquim i Santa Anna, al barri del Crist de l'Hospital, i en altres.
- Varietats. Al barri de la Pietat, al del Pilar, al carrer de Sant Francesc i de l'Ermita, a la Soledat, al carrer de la Mare de Déu del Roser, Sant Blai, etc.
- Actuació de Quiquet de Torà, en quasi tots els carrers.
- *Trencaperols*, xocolatades, jocs per als xiquets: en tots els carrers.
- Ball de disfresses.

6.6. Final de festes: el rosari del divendres

Les festes de carrer acabaven amb el rosari del divendres. Per la nit, el veïnat es reunia a casa del primer clavari, davant del dosser, on es formava la processó del rosari cantat pel carrer.

Darrere de la creu i els fanals anava la gent i davant de la peanya el grup de músics i cantors de la Confraria de l'Aurora, que eren els que cantaven el rosari amb l'acompanyament dels presents.

Aquesta processó del rosari recorria tot el trajecte de la festa i acabava a la casa del clavari, on com a punt final es treien els clavaris de l'any vinent, si no s'havien tret ja en la missa del dia de la festa, mitjançant les butlletes que es posaven en un saquet... ja preparat de manera que eixiren aquells que havien acceptat el càrrec i servei per a l'any vinent... i tots contents!

6.7. Conclusió per a la memòria de les festes de carrer, la seua preparació i el seu fet

En la melangia de l'antigor repassem acuradament el que hem dit perquè sempre hi siga al nostre cor i al pensament, que no mai serà repetir per repetir, sinó repetir per a ben recordar. Farem aquesta memòria com un document de la tradició i un llistat de tot allò que es necessitava per a la festa del carrer.

1. Quan s'arribava la data de la festa, les dones preparaven tot el que era necessari per a fer uns bons menjars i en quantitat suficient perquè no en faltara. Al mateix temps, netejaven casa, perquè els visitants quedaren pagats i satisfets.
2. Una de les coses que no s'oblidava era posar a remulla els tramussos. Açò es feia, com ja hem dit, al safareig de casa, en un gran llibrell ple d'aigua que es renovava d'una manera molt pràctica i casolana i subtilment estalviadora d'aigua. Repetim-ho, que ens recorda velles tradicions del poble: l'aixeta del safareig es cobria amb una calça per on baixava l'aigua nova al llibrell per a llevar l'amargor als tramussos. D'altres posaven els tramussos en un sac nugat a una pedra grossa dins de la séquia Major, a la Sequiola o a la Sequieta, al corrent d'aigua, ben lligat perquè no es perdera, i quan el treien, els tramussos ja estaven bons per a adobar-se i oferir-se en el porrat. També es preparaven les faves i els cacaus, que servien d'acompanyament als tramussos.
3. Mentre, els xiquets i les xiquetes anaven per les cases, tot demanant per a comprar paper i cordell per a fer les banderetes i fanalets que penjarien dels balcons del carrer

per a la festa. Feia un gran comboi fer-les entre tots a l'entrada de la casa, encara que aquesta fora de carro, més llarga, i després el fet de penjar totes les tireres dels balcons del carrer.

▲ Balcó del barri del Crist de l'Hospital. festes del 1900

4. El dissabte anterior a la festa, a migdia, es feia l'anunci que començaven els dies de festa, mitjançant descàrrega d'algun coet i, segons on hi era el carrer, amb vol senzill de campanes. Si hi havia capella, es feia amb la campaneta pròpia i, on podien, es llogava el dolçainer i el tabaler per a fer la cercavila.
5. A casa del clavari primer es preparava el dosser per al sant, amb la peanya o sense ella, de manera que la saleta de baix es revestia com si fora un altar, segons la imaginació de qui ho confeccionara. El veïnat i el poble passava a visitar el dosser del sant durant aquella setmana i era tema de comentari l'encert del dosser i del qui l'havia fet.
6. A boqueta nit, el veïnat eixia a la fresca, cadascú davant de sa casa, i parava taula amb el porrat per a convidar totes les persones que s'hi presentaven a menjar cacaus, faves i tramussos i a fer el seu tragueta de vi. Potser hi havia també alguna pasteta o tros de coca celestial que se solia acompanyar amb una copeta de mistela o d'anís. Passejaven pel carrer uns i altres, anaven a casa dels tres clavaris i es felicitaven i participaven d'aquell àpat fester que era el porrat. Qui més

disfrutava eren els xiquets i les xiquetes que passaven la nit de la vespra jugant i corrent de taula en taula.

7. El diumenge, dia de la festa religiosa. De bon matí coets i tronadors anunciaven el dia gran, i tocaven les campanes o campaneta de la capelleta. Si hi havia dolçaina i tabal, es feia la primera cercavila del dia. A l'hora anunciada es reunien, tots mudats de diumenge, la gent del carrer i acompanyants a la casa del primer clavari i s'organitzava la processó, que obrien la dolçaina i el tabal davant la creu amb dos fanals, a la qual seguien les dues fileres d'homes. A la meitat de la processó anava el guió portat pel primer clavari, amb uns xiquets que duïen les cintes i tot es tancava amb les clavariesses i xiques abillades amb el vestit propi de les festes, davant la peanya de la Mare de Déu o del sant, portat per quatre joves, amb quatre xiquets que duïen les gaiates, per als moments de descans. Darrere anaven els altres clavaris, la banda de música o una part d'aquesta i les dones amb mantellina i catret, tots cap a l'església de torn, on se celebrava la missa solemne amb predicador, que solia ser el sacerdot o frare que celebrava la missa. En acabar, la processó tornava al carrer i feia el recorregut de dalt a baix i pels altres carrers que s'unien a aquella festa, sense deixar ni un raconet. Tot acabava amb la traca i el *boletó* final. Alguns carrers feien processó a la vesprada, però quasi sempre solia ser al matí després de la missa. La festa seguia en família, amb la paella. A la vesprada el veïnat es reunia per a un temps de diversió, si s'havia preparat algun acte especial o cantants o espectacle o teatre i els porritos de Quiquet de Torà, que acabaven sempre amb una *tomacà*, per la qual cosa l'artista cobrava un poquet més.
8. El dilluns era el dia dedicat als difunts del carrer i especialment als qui havien faltat en l'últim any. La missa es feia al matí, cap a les nou, a l'església major o a l'església on s'havia celebrat la del dia de la festa. Després del concili II del Vaticà, quan ja es podia celebrar la missa de vesprada, aquesta de difunts passava també a les hores del capvespre, de manera que hi podia assistir i participar la majoria del

veïnat. Alguns carrers passaven aquesta missa de difunts a la vesprada de dimarts per a poder tenir més temps per a la preparació de la xulla de dilluns.

▲ Dinar al barri del Crist de la Pietat

9. També el dilluns de festes és el dilluns de la xulla. Les dones preparaven la xulla en cassoles o cassoles de fang amb creïlles, tomaca, ceba, carn de corder i pinyonets, tot ben adobat. Tapades amb paper d'estrassa, les cassoles i cassoles (aquestes solien ser per als xiquets) es portaven al forn del carrer o al més pròxim. A boqueta nit, davant de cada casa s'havia parat la taula per a la família i els amics. Una taula especial es preparava davant la casa del clavari major, on hi era el dosser, per a menjar-se la xulla els tres clavaris i les seues famílies. El costum de menjar-se la xulla el dilluns de la festa no sabem de quan és, el que sí que podem dir és que al segle XIX ja hi era, pel que hem pogut oir als nostres avis, que han transmés les vivències dels seus. En els nostres dies (al voltant de l'any 1978) la tradició de menjar-se la xulla es perdia perquè no hi havia festes de carrer o molt poques; però l'alcalde Batiste Carceller va tenir l'encert de passar el costum a les festes patronals i dedicar-hi el dilluns següent al primer diumenge de les dues festes dels patrons del poble, sant Pasqual Baylón, al mes de maig, i la Mare de Déu de Gràcia, el primer diumenge de setembre. Gràcies a aquesta decisió, la xulla al carrer podem dir que ha ressuscitat, per més que ja no és la xulla tradicional, sinó la torrada de carn, llonganisses

i botifarres enmig del carrer, en la qual participa tot el poble i ha donat renom a Vila-real, a més també de ressuscitar la xulla tradicional en reviscolar moltes de les festes de carrer.

10. Durant la setmana, els que s'ho passaven bé eren els més joves i els xiquets, ja que s'organitzaven jocs i diversions com ara carreres de sacs i de cintes, cucanyes, trencades de perols, competicions de bicicleta i fins i tot algun bateig, sense faltar les xocolatades. Es feia teatre i els actors i les actrius eren la mateixa gent del veïnat. Fins i tot es va fer famós, com hem anotat abans, Quiquet de Torà, que enmig del carrer muntava el seu teatret per a fer porritos, que sempre acabaven amb la substanciosa *tomacà* a Quiquet de Torà, que consistia a tirar-li tomaques quan acabava la funció, no perquè ho fera malament o no agradara, sinó més bé com una alegria i goig en la festa.
11. Les festes de carrer totes acabaven amb el rosari del divendres. Aquella nit, el veïnat es reunia a casa del primer clavari, davant del dosser, on es formava la processó del rosari cantat pel carrer: darrere de la creu i els fanals anava la gent i davant de la peanya el grup de músics i cantors de la Confraria de l'Aurora, que eren els que cantaven el rosari; solia ser el que més se sabien, el de la *l'avemaria bajoquera*, motiu pel qual es deia *el rosari bajoquer*, i tot amb l'acompanyament dels presents. Aquesta processó del rosari recorria tot el trajecte de la festa i acabava a la casa del clavari on, com a punt final, es triaven els clavaris de l'any vinent, mitjançant les butlletes que es posaven en un saquet.

Així més o menys era l'esquema de les festes de carrer de Vila-real.²⁴

²⁴ MOLINER CALLERGUES, José Miguel. «Festes de carrer», *Cadafal*, setembre de 1993. A més de la memòria pròpia dels autors d'aquest llibre.

7. L'estat de les festes de carrer a les acaballes del segle xx

Recuperació de les festes. La Matxà de Sant Antoni. Les associacions de veïns

En la revista *Exàgono* de la Congregació de Lluïsos, que és una bona font d'informació en els anys de la seua trajectòria, trobem en la secció «Villarrealerías», del núm. 318,²⁵ una notícia que ens fa saber sobre l'estat de les festes de carrer per aquells anys i diu així:

Estamos ahora en plena temporada de fiestas de calle o de barrio, *Xulla*, coso blanco, festejos que alguna vez lamentábamos como desaparecidos rebrotan con sorprendente fuerza en los distintos rincones de la ciudad. Acabaron finalmente las menguadas procesiones, pero más o menos en réplica han aparecido verbenas y espectáculos que, lamentándolo mucho, tampoco merecen nuestra aprobación. Nos referimos a los programas de variedades musicales y etcétera que sobre cualquier tablado de madera en la noche más inesperada acogen sin rombos ni censura a todos los vecinos del barrio sin distinguos de edad, sexo o condición y en los que imaginamos que el santo o la virgen en honor y nombre del cual se supone se celebran las festividades no queda en muy buen lugar. Pero, en fin, si se celebran será porque aprobados y permitidos están y entonces, ¿a qué nos metemos nosotros?

²⁵ *Exàgono*, núm. 318, desembre de 1972.

La reconvençió moralitzant de la notícia ens serveix almenys per a comprovar com, amb el pas dels anys, quan pareix que s'estan acabant les festes de carrer, comencen a revifar, encara que d'una altra manera, però sempre com a festes de carrer.

El mateix passa amb la Matxà de Sant Antoni i també ens ho recorda la mateixa revista de la Congregació de Lluïsos²⁶:

Cuando parecía que algo se había perdido para siempre, ciertos congregantes tuvieron la idea de incluir dentro de las celebraciones extraordinarias de este Año Centenario, la 'resurrección' de la popular 'matxà'. Es no más que una magna concentración de animales dispuestos para el desfile, acompañados de sus correspondientes 'pastores'. El día 16 de enero, víspera de la festividad de San Antonio, tuvo lugar la concentración frente a la fachada de nuestra casa social. Antiguamente se podía contar con muchos participantes (nos referimos sólo a los animales), principalmente caballos, vistosamente enjaezados o adornados. En la presente edición no faltó la participación, pero abundaron más los pequeños animales domésticos, incluida una tortuga, que llamaría la atención por la nota exótica, aunque minúscula, que ponía en la cabalgata. La cabalgata salió a las 8'30 de la tarde desde la casa social de la Congregación, precedida por un caballo blanco cuyo jinete portaba el estandarte con la imagen de San Antonio. Llegados a la plaza frente a la parroquia de San Francisco, se procedió a la bendición de los animales, prosiguiéndose la marcha en retorno hacia los Luises. Una vez terminado el recorrido se procedió al reparto de los tradicionales rollos con sus correspondientes cintas de colores a los participantes (ahora personas, pues, los animales no hicieron demasiado caso). Podemos decir que dicha celebración, popular y bulliciosa, animada por la alegría de grandes y pequeños, constituyó un verdadero éxito. La despedida fue a los acordes con que la banda de música acompañó a la comitiva durante todo el itinerario.

Aixa que, recuperada tenim la Matxà de Sant Antoni, festa eminentment de carrer per a tot el poble.

²⁶ *Exágono*, núm. 320, febrer-març de 1973.

A les acaballes del segle xx pareixia que anàvem quedant-nos sense les festes de carrer, degut al canvi de costums i de possibilitats. El poble passava de ser llaurador a industrial i l'ambient familiar de veïnat, en cases de planta baixa i pocs pisos, es perdia en una urbanització moderna d'edificis que s'enlairaven cap a dalt, alhora que es desprenien de la quotidianitat de la vida social. A més, una nombrosa quantitat de cotxes al carrer, sense suficients *quadres* per a guardar-los, evidentment dificultava l'eixida a la fresca i fer societat, entre d'altres coses. Amb aquest panorama, ens adonem que la mateixa problemàtica va donar a llum unes noves associacions que s'anomenaren *associació de veïns*. Aquestes començarien a ser el nexa entre els veïns dels carrers que formaven el barri, les que estudiarien els problemes i les solucions, serien vehicle i pont de comunicació amb les regidories de Ca la Vila, competents en cada tasca i estarien capacitades per a animar la vida en aquella porció del poble al qual servien.

L'any 1976 va donar els seus primers passos l'Associació de Veïns del Barri del Crist de l'Hospital i el de la Pietat. Ens parlen dels seus projectes i finalitat amb aquestes paraules:

Los fines que perseguimos son la unión de los vecinos con vistas al estudio y solución de problemas que afectan a la Comunidad que formamos, como pueden ser los de Escolarización, Urbanismo, Carestía de la Vida, Sanidad, Mercado. También creemos que son importantes y requieren especial atención la información y formación de cuantos integramos el Barrio, sobre todo aquello que nos pueda ayudar en nuestro camino a conseguir un Barrio Modelo. En la Asociación tienen cabida todos los que deseen participar en hacer posible el cumplimiento de los fines señalados. Nuestros proyectos son ambiciosos, pero no por ello imposibles: la creación de Guardería, Biblioteca, Campos de deportes, etc.; estamos seguros de que, con la participación de todos, serán realizados.²⁷

²⁷ *Exágono*, núm. 332, març-abril-maig de 1976.

L'Associació de Veïns del Crist de l'Hospital inicià el seu camí amb l'aprovació dels estatuts entre maig i juny de 1976.

Així, a poc a poc, es constitueixen les diverses associacions de veïns per les barriades de Vila-real, com són: el barri del Pilar, la Torre Motxa, el Nou Crist del Calvari, barri de Capote, el Progrés, la Sènia, la Unió, barri del Sagrat Cor de Jesús, barri del Botànic Calduch, Cervantes, partida Madrigal, la Soledat, avinguda d'Europa, Sant Ferran, totes agrupades en la Federació d'Associacions de Veïns de Vila-real.

Aquestes associacions de veïns, amb la tasca que porten entre mans, també s'han preocupat de la qüestió de la festa del carrer i s'han adonat de la missió que aquestes festes tenen en la vida familiar i social del carrer i han fet l'esforç de passar a ser allò que déiem els clavaris o la Junta, Comissió o Coordinadora, per més que el nom de clavaris no el diguem ara. La seua preocupació pel barri ha fet que, en alguns casos, es continuen les festes; fins i tot han modificat les dates tradicionals per a possibilitar la presència del veïnat i han programat activitats adients a aquests temps, n'han consolidat de velles i n'han posat en marxa de noves.

Així, gràcies a aquestes associacions de veïns, podem constatar com algunes festes de carrer que ja s'havien perdut han tornat a reviscolar i les que es mantenien pel costum i l'esforç de pocs ara tenen una vida pareguda a la que semblava desaparèixer. I això és motiu d'alegria, és per això que aquestes associacions de veïns, només per aquest fet, són dignes de la nostra lloança i suport.

8. Recopilació de les festes de carrer a Vila-real

Festes de carrer segons l'informe del comte d'Aranda del 20 d'octubre de 1770. Les més antigues a Vila-real

8.1. *La festa del carrer de Sant Antoni*

El nom

El carrer de Sant Antoni s'estén des del carrer del Comte d'Albay fins al carrer de Zumalacárregui. En un principi s'anomenava carrer d'Amunt i, al segle XVII, s'hi alçava una capelleta dedicada a sant Antoni de Pàdua que fou beneïda l'any 1726. Allí se celebrava missa fins a l'any 1783, quan el bisbe de Tortosa prohibeix la celebració en les capelletes d'aquest caire dins de les muralles. L'any 1800, ja s'anomena carrer de Sant Antoni²⁸, que tots sabem que és el de Pàdua. La muralla d'aquesta part de poble fou enderrocada l'any 1868 i donà pas a altres carrers de la rodalia. La capelleta va quedar reduïda a una fornícula, que encara podem reverenciar a la casa núm. 60, on s'hi venera la imatge de sant Antoni de Pàdua en la ceràmica de Vicent Aguilera, de l'any 1984. Aquest carrer, en els anys de la Segona República (1931 i següents), es deia carrer de Pi i Margall; l'any 1938 se li va tornar a posar de Sant Antoni, fins als nostres dies.

²⁸ Padró de riquesa f. 72r, AMB, 880.

L'informe del comte d'Aranda (1770)

Ens fa saber que era una festa especialment religiosa, ja que les despeses en els actes d'església són de 18 lliures. No hi fa constar despeses d'actes profans o lúdics, el que ens fa pensar que no n'hi havia.

Asimismo se halla en esta Villa una Capilla de San Antonio de Padua y los vecinos de la calle donde está dicha Capilla hacen una fiesta todos los años a dicho Santo, y para ello los vecinos de dicha calle nombran un Clavario y dos Mayoraes para hacer dicha fiesta, aceite para iluminar la lámpara todo el año de dicha Capilla y cera que se consume en el rosario que se reza todas las noches, tendrán de gasto unas 18 libras, las que pagan de sus propios en dicha fiesta y demás contenidos arriba.²⁹

La imatge

La imatge és del segle XVIII. La capelleta de sant Antoni de Pàdua es troba al número 60 d'aquest carrer i s'hi mostra una ceràmica de Vicent Aguilera (1984).

La festa

En la *Hoja Parroquial*, núm. 37, de l'11 d'agost de 1945, llegim la notícia sobre aquesta festa i diu així: «Este domingo celebra la fiesta la calle de San Antonio en la Arciprestal; predicará el Rvd. D. Manuel Gil, Coadjutor». En el núm. 128, del 7 d'agost de 1948, podem llegir:

Mañana, segundo domingo de agosto, como de costumbre, los vecinos de la calle de San Antonio y en la Misa Parroquial, celebrarán su fiesta con sermón. El orador sagrado será el P. Antonio Marcet.

²⁹ Informe del comte d'Aranda, *Consejos y cofradías*, 6 de novembre de 1770, f. 63-65.

És el segon diumenge d'agost i la festa se celebrava a l'església Arxiprestal, on anaven en processó els veïns del carrer. El predicador en aquells anys solia ser mossén Manuel Gil Bort, anomenat mossén Bellido, que era veí del mateix carrer, casa cantonera amb el carrer de Cervantes cap amunt, que era coadjutor de l'Arxiprestal. Però, en els darrers anys, s'ha fet la festa el tercer diumenge de setembre, amb missa als Franciscans.

Carrers que celebren aquesta festa: Sant Antoni, part de Cervantes i part de Zumalacárregui o carrer del Vall.

Pels anys quaranta i cinquanta del segle xx, els veïns feien la missa i la processó el segon diumenge d'agost i el dilluns la xulla, segons la tradició. Durant la setmana també hi havia *trencaperols* i jocs per als xiquets. Enmig del carrer, al capvespre, es reunien per a presenciar una obreta de teatre que feien els mateixos veïns. També contractaven Quiquet de Torà perquè fera la seua actuació de monyicots tan apreciada pels espectadors, encara que sempre acabara a tomacades. I altres entreteniments.

En els nostres dies

En els nostres dies, el veïnat fa memòria de la seua festa amb la celebració d'unes misses en honor de sant Antoni de Pàdua i pels difunts del carrer i ho celebren en els primers dies del mes d'agost a l'Arxiprestal, per més que si fan la festa la celebren el tercer diumenge de setembre a la parròquia de Sant Francesc dels pares franciscans.

▲ Panell ceràmic de sant Antoni de Pàdua.
Autor: Vicent Aguilera Ortells, 1984

▲ Imatge de la talla de sant
Antoni de Pàdua a Vila-real

▲ Veïns i veïnes del carrer de Sant Antoni l'abril de 1992

8.2. *La festa del carrer de Sant Roc*

El nom

El carrer de Sant Roc va des del carrer del Comte d'Albay fins al carrer de Bayarri. En els orígens s'anomenava carrer d'Amunt, com l'homònim de la part de València. També va rebre el nom de carrer de Salmerón en els anys de la Segona República (1931-38), després de la qual va tornar a ser el carrer de Sant Roc, com encara el coneixem.

L'any 1718, al racó que formava la muralla amb el carrer, s'edificà una capelleta dedicada al sant, on se celebrava missa fins a la prohibició del bisbe de Tortosa (1783). Va desaparèixer en ser enderrocada com a part de la muralla, quan es va obrir el carrer per la banda de Castelló l'any 1869. El nom del carrer es deu a la devoció de la gent per aquest sant que era advocat contra la pesta i malalties infeccioses, de manera que fou costum gravar a les portes de les cases les lletres VSR: visca sant Roc, que era com una advocació o jaculatòria dirigida al sant perquè els lliurara de les malalties. Es conta que durant la pesta o grip espanyola, en el segle xx, el carrer entronitzà la imatge de sant Roc en una capelleta especial en un balcó, on anaven a resar-li els veïns. De fet, durant aquella pesta, cap veí d'aquest carrer es va infectar i tampoc en va morir cap per aquesta causa. Açò es pot certificar en el Llibre de defuncions parroquial.

L'informe del comte d'Aranda (1770)

Ens diu que aquesta festa era a la vegada religiosa i profana, encara que guanyava un poquet en actes profans. Les despeses pels actes d'església eren de 16 lliures, mentre que les despeses en actes profans ascendien a 36 lliures, més del doble que els anteriors; en total gastaven en la festa 52 lliures, que eixien de les almoines dels veïns i sobretot de la butxaca dels clavaris.

Se halla otra Capilla de San Roque, y los vecinos de la calle donde está dicha Capilla hacen una fiesta todos los años,

y para ello nombran un Clavario y dos Mayorales, y se expende en dicha fiesta quasi todos los años unas 52 libras, las que se expenden en esta forma: 16 libras en la fiesta de iglesia, aceite para la lámpara y cera para el rosario de todos los días del año; y la restante cuantía se expende en los años que se hacen fiestas profanas, como son toros o vacas dos días, bailes y otras cosas, pero en los años que no hay fiestas profanas no se expenden más que dichas 16 libras, las que pagan dichos Clavarios y Mayorales de sus propios.³⁰

La imatge

La imatge de sant Roc és de Pascual Amorós (1943). Des de l'any 2014 aquesta imatge de sant Roc es queda tot l'any a l'església Arxiprestal, a l'altar de sant Antoni Abat. Els seus propietaris són els veïns del carrer amb la finalitat de celebrar la festa cada any. Si no se celebrara, passaria al domini de l'església major de Vila-real.

El dosser es preparava a casa del clavari major o primer i les dones i els veïns hi anaven a visitar el sant i resar el rosari tots els dies de la setmana de les festes.

La festa

En el núm. 37 de la *Hoja Parroquial*, 11 d'agost 1945, trobem la notícia sobre la festa de Sant Roc al terme i diu: «El día 16, fiesta de San Roque, se celebrará una Misa con plática en la partida de S. Roque». I en el núm. 129, de 14 d'agost de 1948, la notícia és sobre la festa al carrer:

Celebrarán mañana, tercer domingo de mes, a las 8'30, misa parroquial, los vecinos de la C/ S. Roque, los actos religiosos que tradicionalmente dedican al titular de la Barriada.

El tercer diumenge d'agost, també coincidint amb la festa litúrgica celebrada el dia 16 d'agost. Missa, en els primers anys, a l'Arxiprestal i, més endavant, a Sant Pasqual, per a tornar a celebrar-la a l'Arxiprestal

³⁰ Informe del comte d'Aranda, *Consejos y cofradías*.

durant els darrers anys, quan se celebra la festa el tercer diumenge de setembre tot coincidint amb la dels Lluïsos.

En els nostres dies

Avui en dia els veïns es reuneixen per a menjar-se la xulla el dilluns de la festa a l'entorn d'una taula llarga enmig del carrer, cadascú o cada família porta la cassola i els menesters per a sopar, coques i fruita, de tot això participen els reunits. Fins i tot algun any s'han editat, al mode casolà, alguns fulls com a programa de les festes del carrer, que han estat molt apreciats pel veïnat i han donat comboi a la festa.

Com a memòria d'aquests últims anys, tenim el programa de festes de setembre de 1990:

Viernes 21

21 h. Disparo de cohetes anunciando las fiestas.

22.30 h. Proclamación en los Bajos del Mercado de la "Maja Major" y su Corte de Honor.

Sábado 22

12 h. Inauguración en parte de nuestras calles de las exposiciones de "Galerías Suelo".

13 h. Volteo general de campanas, junto con otra fiesta y "pasarporlascalles" de los vecinos que quieran.

22 h. Recepción de la Maja del Humor 90, a todos los vecinos que lo hayan solicitado. Patrocinado por los 7B.

22.30 h. Concurso gastronómico por las calles del vecindario de Empedrao.

Domingo 23

12 h. Misa solemne en honor del Patrón en la Arciprestal. Al finalizar habrá disparo de una traca y cohetes, seguido de un vino de honor.

15 h. Comida de hermandad en el callejón de Pedro, de una suculenta paella (llevar la silla y el cubierto). Inscripciones a las clavarías.

20 h. Concurso de Habaneras. Es pieza obligatoria la interpretación de algún "Gozo", si es el del patrón, mejor.

21 h. Concurso local de "Reclamo finestral" para cazar al tordo y al pinto.

Lunes 24

20 h. Misa de Difuntos.

21 h. Disparo de cohetes y pasar las calles de los vecinos.

21.30 h.

Tradicional “Xulla de pa i porta”. El vino a cargo de la Comisión.

Martes 25

21 h. “Xocolatà” individual y colectiva a/gusto.

22 h. Actuaciones musicales según detalles. En el callejón de Pedro, Marta Sánchez y sus muchachas. En el callejón de Insa, José Luís Rodríguez “El Puma”.

Miércoles 26

22 h. Finales de las partidas de Parchís, Guiñote, Domino, Bali, etc., todo patrocinado por el Ilmo., ya que no cuesta nada. Al final entrega de premios.

Jueves-Viernes 27-28.

18 h. en adelante. Concurso de Caza de todos los gamberros motorizados que pasen por nuestras calles a velocidades y ruidos excesivos. Se dará un premio al que logre cazar más. Si son rubios mejor.

Sábado-Domingo 29-30

Viaje a Andorra, con salida el Sábado día 29, a las 12 de la noche y regreso el domingo hacia las 10 de la noche. Si somos 50 el precio sale a unas 1.800 pts. por persona. Si somos menos aumentará progresivamente. Estos precios son aproximados, pudiendo variar tanto en más como en menos, según “La guerra del Golfo” o viceversa, ya que monta tanto, tanto monta una palabra como otra.

Sant Roc del 2002. Festes del Carrer. Setembre.

Salutació a tots els veïns: Ja hi som una altra vegada amb tots vosaltres. Fent nostra la paraula del fill pròdig, tornem a celebrar la festa a l'església Arxiprestal. No cal recordar els motius, la veritat és que ja tornem a l'església del nostre carrer. Ben rebuts siguem i així fins sempre. Diguem amén i passem fulla. *Candileta tabernacula tua, domine*, diu el sermó de les cadiretes, i així hem de tornar al de sempre. Som en tot el carrer 29 famílies, tenim 40 establiments, 9 cases tancades, 4 en obres i 1 solar. De les 29 famílies sols participen a la festa unes 12, són poquetes però bones; això sí, tenim unes quantes famílies simpatitzants que col·laboren amb nosaltres com

els primers: què hem de dir més?, passem fulla i a la feina! Lamentem molt la pèrdua de Mn. Serafí Sorribes que tant ha fet per a que tornèssim a l'església: descanse en pau! Aquest any introduïm un nou acte, la presentació de la regina i les seues dos dames d'honor. Ha sigut per votació popular; el proper any, si tot acaba bé, seguirem o canviarem l'elecció. Busquem un casal nou; qui conega algun lloc que ho diga. Veureu que el programa d'aquest any és molt curt i per a no repetir-lo acompanye el que férem l'any 1990, quasi no canvia en res. Seguint el costum de l'any passat, no anirem a cobrar; qui vulga col·laborar pot entregar el donatiu a Encarnita o a Delfina. I tots contents perquè "la platica no se irá a Méjico", gaudim de les festes i cadascú les faça com vulga, si més no, podeu seguir les que a continuació hem programat:

Diumenge 15

A les 14 h, amb puntualitat, dinar de germanor en la Residència Cristal de Vila-real; Menú, Entrants variats, Amanides vegetals, Plat de carn o peix, Postre, aigua, vi, café i copa. Hi ha que confirmar les places i demanem puntualitat. A les 17 h, en l'església Arxiprestal missa en honor de Sant Roc. A la sortida traca i a continuació porrat en algunes cases.

Dilluns 16

A les 9.30 h del matí, a l'Arxiprestal, missa pels difunts del nostre carrer. A les 10 h, de la nit, xulla de pa i porta.

Dimecres 18

A les 22 h, Festa principal de l'oci. *Empedrao* comunitari (*a escote*) i a continuació proclamació de la Regina del carrer i les seues dames d'honor.

Dissabte 21

A les 10 h de la nit i al lloc de costum, sopar de pa i porta i a continuació "Xocolatada" de fi de festes.

La capelleta del sant, en ceràmica, es troba al carrer de Sant Roc, núm. 49. Celebren aquesta festa els carrers de Sant Roc i de Colom.

▲ Imatge de sant Roc.
Autor: Pascual Amorós, 1943

▲ Dosser a casa del tinent Roig, al carrer de Colom

▲ La nova capelleta de sant Roc del carrer del mateix nom

◀ Dosser de casa de Manuel Menero al mateix carrer de sant Roc

8.3. *La festa del carrer de Santa Bàrbara*

El nom

El carrer de Santa Bàrbara s'allargava des del raval de Castelló (jardí de Sant Pasqual) fins al barranquet de la Palafanga. Quan es produí l'expropiació dels convents i els béns eclesiàstics, entre ells el de les monges clarisses de Castelló, aquestes vingueren a habitar el convent de la Mare de Déu del Rosari o de Sant Pasqual en el nostre poble, el 16 de setembre de 1836, quan es van exclaustrear els franciscans (1835).

Per aquest fet i en honor de les clarisses, el carrer de Santa Bàrbara l'any 1887 arrancava passat el carrer de la Sequieta (actualment carrer de l'Aviador Franco) i arriba als nostres dies fins al carrer d'Almassora, mentre que el primer tram del carrer s'anomenà carrer de Santa Clara, des del jardí del raval de Sant Pasqual fins a la Sequieta.

En els protocols de Pedro Insa, en 1751 (AMVr, núm. 3350, f. 60r), apareix ja el carrer de Santa Bàrbara. En 1800, el Padró de riquesa, f. 395 (AMVr, núm. 880) «una casa raval de Castelló carrer de Santa Bàrbara». En la Segona República (1931-38), passà a anomenar-se carrer de Ferrer Guàrdia. Avui és el carrer de Santa Bàrbara, i el tros que segueix cap a Sant Pasqual, el carrer de Santa Clara.

L'informe del comte d'Aranda (1770)

D'aquesta festa ens diu que era religiosa i profana i que els actes profans guanyaven als d'església. Les despeses en actes religiosos ascendien a 11 lliures i 10 sous, mentre que les ocasionades pels actes profans arribaven a 30 lliures i 10 sous, i en total es gastaven els veïns en la festa, de les seues almoines i dels clavaris especialment, la quantitat de 42 lliures.

Se halla una Capilla de Santa Bárbara y los vecinos de la calle donde existe dicha Capilla nombran para hacer una fiesta a dicha Santa todos los años un Clavario y dos Mayorales, los

que hacen las fiestas y costean su gasto, que al todo ha estado en este año 42 libras, lo que se ha expedido en esta forma: por la fiesta de Iglesia y aceite para iluminar dicha Santa todo el año 11 libras, 10 sueldos, y lo restante que se ha expedido es en fiestas profanas como son dos días de vacas, bailes y fuegos, y otras cosas, pues, en los años que no se hacen dichas fiestas profanas no se expende más que la cuantía de arriba, que son 11 libras, 10 sueldos, lo que pagan los dichos Clavarios y Mayoriales de sus propios.³¹

La imatge

La imatge és de Pascual Amorós i el guió el va pintar Conxa Beltrán Ramos. La capelleta amb la imatge en ceràmica és de Manuel Llorens, de l'any 1989, i es troba al carrer de l'Aviador Franco, núm. 79. La imatge es guarda al Museu d'Imatges de l'arxiprestal Sant Jaume en dipòsit.

La festa

En la *Hoja Parroquial*, núm. 130, de 21 d'agost de 1948, trobem la notícia sobre aquesta festa del carrer de Santa Bàrbara:

Mañana, como los años anteriores, celebrarán los vecinos del Barrio de Sta. Bárbara, la fiesta a su titular. La Misa será a las 8'30 y predicará las glorias y virtudes de la Santa el P. Guardián de los Franciscanos.

La celebració es feia a l'església Arxiprestal en aquells anys.

En els nostres dies

En els nostres dies i ja fa molts anys, se celebra el quart diumenge d'agost i la missa és a Sant Pasqual. Durant la setmana es feia novena i en divendres rosari pels carrers de Santa Bàrbara, Aviador Franco (la Sequieta) i Santa Clara.

³¹ Informe del comte d'Aranda, *Consejos y cofradías*, f. 63-65.

▲ Imatge de santa Bàrbara de Julio Pascual Fuster

▲ Imatge de santa Bàrbara de Pascual Amorós Vicent

◀ Panell ceràmic de santa Bàrbara situat a l'encreuament dels carrers de l'Aviador Franco amb el de Santa Bàrbara.
Autor: Manuel Llorens Martínez, 1989

8.4. *La festa del carrer de la Mare de Déu dels Àngels*

El nom

El carrer de la Mare de Déu dels Àngels correspon al que comença al carrer de l'Ermita i acaba a la placeta de la Puríssima i carrer del Crist de la Penitència.

L'informe del comte d'Aranda (1770)

Ens diu d'aquesta festa que és religiosa i profana i que els actes profans guanyen als religiosos. Les despeses en actes d'església puguen a 15 lliures i els actes profans, a 30 lliures. En total les despeses són de 45 lliures sufragades pels veïns i els clavaris.

La imatge

Segons Mercedes Colonques, la imatge va ser encomanada pel farmacèutic Ferrer a València, però feta per uns obradors d'Olot. El guió va ser beneït l'any 1949.

En els nostres dies

La festa se celebra el quart diumenge de setembre als carrers de la Mare de Déu dels Àngels, Comunió, Ermita, Puríssima, Aviador Franco, plaça de Colom, Sant Joan Pau II (antic carrer de l'Església) i part del Bisbe Rocamora. Missa a l'Arxiprestal. Al mateix carrer trobem la capella on podem veure la imatge. El divendres de la festa li resen el rosari.

► Imatge de la Mare de Déu dels Àngels

Un poc d'història de la capella i del carrer de la Mare de Déu dels Àngels³² (1 d'agost de 1909 - 27 de setembre de 2009)

Se celebra la festa de la Mare de Déu dels Àngels el quart diumenge de setembre i la celebren els carrers de la Mare de Déu dels Àngels, la Puríssima, Bisbe Rocamora, Comunió, Sant Joan Pau II, Ermita i Aviador Franco (1a part).

El dissabte anterior es reuneix el veïnat a migdia per al res de l'àngelus, que és anunciat per la campaneta. Les portes de la capella resten obertes quasi tots els dies de la setmana per a la visita dels devots. Per la nit, porrat al carrer.

El diumenge, la campaneta anuncia de bon matí la festa. Es prepara la imatge en una carrosseta per al trasllat en processó a l'església major Arxiprestal; a les 11.45 h els veïns acompanyen la Mare de Déu, precedits per dolçainer i tabaler.

A les 12 h, missa major cantada, amb sermó de la festa. Al final es canten els goigs i es forma la processó que ix per la porta del mercat de la major, fa el recorregut pels carrers abans anomenats fins a la capelleta, on al toc de la campaneta es resa l'àngelus i es canta la salve i els goigs.

Dilluns: la xulla del carrer.

Des de la celebració del I Centenari, en la setmana de festes, una porta, que és reixat, deixa veure l'interior de la capelleta amb la imatge i el guió, per a convidar els qui passen a mirar i a pregar.

Cada dia de la setmana de festes, en tocar les dotze del migdia al campanar, es resa l'àngelus a la capella i en acabar es toca la campaneta. El divendres, a boqueta nit, es reuneixen els veïns per a resar el rosari davant la capelleta i, si es pot, processionalment pels carrers de la festa.

³² GIMENO ESTORNELL, Mn. Vicent. «I Centenari de la capella de la Mare de Déu dels Àngels de Vila-real», fullet publicat per l'Ajuntament de Vila-real en les festes del carrer de la Mare de Déu dels Àngels, 2009.

Fa més de cent anys

Entre les notícies que s'escrivien, els primers dies d'agost de l'any 1909, es trobava, amb un relleu especial, la de la benedicció i primera missa a la nova capella de la Mare de Déu dels Àngels, que havien estat oficiades, l'1 d'aquell mes i any, per l'arxipreste, Vicente Alba Zarzoso, qui va dirigir una plàtica molt eloqüent i emotiva al veïnat. D'açò, més de cent anys després, els veïns dels carrers que celebrem la festa a la Mare de Déu dels Àngels cada any en volem fer esment especial i agraït.

Què havia passat?

Hi havia l'antiga capella de la Mare de Déu dels Àngels, edificada al pany de cases que tancaven el pas des del portal d'Onda, en direcció a aquella vila. Vila-real s'eixamplava per aquesta part amb ocasió de les obres de la nova església parroquial (1752-1779). Aquesta capella era lloc de devoció i formava un cinturó de religiositat popular mariana amb d'altres capelles, dins i a les vores de la vila, dedicades a la Mare de Déu, com la de la Cova Santa, la dels Desemparats i la de la Immaculada, que va ser l'última. Reunia els veïns en senzills actes de pietat i en les festes que anualment es dedicaven a la Mare de Déu sota aquesta invocació.

Com que era propici, en els inicis del segle xx, el temps per a obrir pas a la carretera d'Onda a Borriana, seguint l'eixample del carrer per l'entrada de Borriana fins a l'eixida cap a Onda, l'Ajuntament promou els tràmits necessaris per al permís adient, a través del comte d'Albay, Pedro de Govantes y Azcárraga, diputat a les Corts Generals i Fill Adoptiu de Vila-real, gràcia atorgada per la vila en haver aconseguit el títol honorífic de Ciutat i el tractament d'Il·lustríssim per a l'Ajuntament (28 de maig de 1904). El *Boletín Oficial del Estado* del 2 de març de 1906 publica l'aprovació de les obres d'aquest eixample, que el comte d'Albay havia aconseguit que el pagara l'erari estatal. De seguida, 19 de maig de 1906, l'Ajuntament resol expropiar cases i corrals per a iniciar les obres.

El 27 de desembre de l'any 1908, el mateix comte d'Albay, amb una piqueta d'argent, inicia l'enderrocament de la capella dels Àngels, per a donar pas al carrer cap a Onda. Aquestes obres de l'eixample les portà a terme el contractista del poble Miquel Ortells Mezquita. Fou una gran festa per a Vila-real, que ho celebrà amb vol general de campanes i festes populars, banquet i tot per a cent vint persones al Sindicat de Regs.

De seguida s'edifica la nova capella al raconet que quedava fent triangle, a la part esquerra d'on havia estat enderrocada. El terreny era propietat de Manuel Candau Notari i la capella es va poder alçar per l'esmentat contractista i l'obrer Francisco Gil Gil, gràcies a l'aportació dels veïns del barri (actualment la capella està inscrita en el Registre de la Propietat a nom de l'Ajuntament de Vila-real, per més que s'encarreguen els veïns de tenir-ne cura material i pietosa).

El 26 de juliol de 1909 el bisbe de Tortosa, Pedro Rocamora García, donava el permís per a la benedicció de la nova capella i la concessió de poder celebrar la santa missa. L'1 d'agost d'aquell mateix any, l'arxipreste Vicente Alba Zarzoso oficiava el ritus de benedicció i celebrava la primera missa en aquesta capella de la Mare de Déu dels Àngels. Des d'aleshores sabem que el dilluns de la festa anual, celebrada a l'Arxiprestal, s'oficiava a la capella la missa pels difunts del barri. En els nostres dies, els veïns continuen celebrant actes de pietat en honor de la Mare de Déu.

A l'antiga capella es venerava una imatge de la Mare de Déu dels Àngels que s'atribuïa a Ignasi Vergara i que va desaparèixer els primers dies de la Guerra Civil (1936). La imatge actual la va encomanar l'apotecari Pasqual Ferrer a València l'any 1942, que conserva els trets de l'antiga -la delicadesa i dolçor bella, amb els angelets comboiant-la- i, des d'aleshores, mou a la pietat els veïns i devots. És obra dels tallers d'Olot a Girona.

Aquesta capella de la Mare de Déu dels Àngels és per a Vila-real un referent visible de la pietat mariana antiga i moderna, com ho és de l'eixample que donà pas a una ciutat en evolució i progrés constant.

La devoció a la Mare de Déu dels Àngels a Vila-real

Pel que apareix als llibres de visites pastorals dels bisbes de Tortosa a la parròquia de Vila-real, sabem que la devoció al títol de Mare de Déu dels Àngels en aquesta església i vila és antic. Des del 1615 fins al 1634, trobem aquest altar a l'església gòtica del carrer de Sant Roc; de fet, el secretari de visita anota que el bisbe «visità l'altar de la Mare de Déu dels Àngels i el trobà bé».

Després desapareix la menció d'aquest altar, però trobem el benifet o capellania fundat per Bertomeu Galcerà i que beneficia mossén Joaquim Llorens «en l'Altar amb la invocació de la Mare de Déu dels Àngels» (1714 - 1721). Açò ens posa davant dels ulls que la devoció a aquest títol segueix vigent a la vila.

En el segle XVIII s'erigeixen diverses capelles als carrers de Vila-real, dedicades a la Mare de Déu o a algun sant; d'algunes ens consta el permís d'erecció i de dir missa (capella de Sant Roc, 18 de setembre de 1718; capella de la Puríssima, 14 de juny de 1758...). D'aquell temps és l'erecció de la capella de la Mare de Déu dels Àngels al pany de cases més enllà del portal d'Onda, on va començar a formar-se un barri nou.

Ben segur és que l'any 1770, la nostra capella ja en fa uns quants que és edificada i que s'hi venera i s'hi fan festes a la Mare de Déu dels Àngels. En aquell 1770, el 6 de novembre, en l'informe que se li tramet al comte d'Aranda, sobre confraries i festes de carrer, apareix la festa de la Mare de Déu dels Àngels com a ben arrelada. Aquest informe, que van fer possible el clergat de la vila, les comunitats de religiosos i les persones dels carrers que fan festes, el signen el batlle Miquel Blasco, els regidors Miquel Menero, Josep Sebastià i Josep Galindo, amb l'escrivà de l'Ajuntament, Pasqual Àngel Girona. Diu d'aquesta manera:

Se halla una Capilla de Nuestra Señora de los Ángeles en el arrabal nombrado de Onda de esta Villa y los vecinos de dicho arrabal hacen una fiesta a dicha Señora, todos los años, nombrando para hacerla dichos vecinos un Clavario y dos Mayorales, expendiendo en fiesta para la

Iglesia, cera para rezar el rosario todas las noches y aceite para la lámpara de dicha Capilla, hasta unas quince libras y en este corriente año en las fiestas profanas que se han hecho en dicho arrabal, se han expendido 30 libras más, que son en vacas o toros, bailes, fuegos y demás anexo a dichas fiestas profanas, pues los años que no hacen dichas fiestas profanas no gastan más los Clavarios y Mayorales que dichas 15 libras en poca diferencia y todo lo pagan de sus propios.

Llegim en aquest informe que en la capella es resa el rosari totes les nits i hi ha una llàntia alimentada amb oli i que es fa festa en l'església cada any; tot compon unes despeses de 15 lliures; que es fan també festes profanes i que en aquell any van consistir en vaques i bous, ball i coets, i que van costar 30 lliures més. De tot s'encarreguen els clavaris i majorals, que ho trauran dels seus propis i del que puguen arreplegar entre el veïnat. Aquestes festes se celebraven cada any de l'1 al 10 d'agost i durant aquests dies hi havia fira, a més dels actes esmentats. Bones festes de carrer! El 2 d'agost de 1884, l'Alcaldia va prohibir aquestes festes i fira a causa del còlera.

Fins al juliol de l'any 1783, se celebrava missa a la capella de la Mare de Déu dels Àngels. A partir d'aquesta data, el bisbe prohibeix la celebració per la falta dels ornaments necessaris i per les reduïdes dimensions que obligaven els fidels a oir la missa de fora estant. Es manté el costum de reunir-se els veïns per a actes de pietat en honor de la Mare de Déu dels Àngels i continuen les festes anuals.

A l'antiga i nova capella es cantaven els goigs a la Mare de Déu dels Àngels, com a la vila de Sant Mateu. La nostra capella no en tenia i uns venedors d'oli que baixaven de Sant Mateu a Vila-real van fer arribar als veïns d'aquest carrer els *Goigs de la Mare de Déu dels Àngels*, patrona d'aquell poble i, des d'aleshores, els veïns del carrer de la Mare de Déu dels Àngels de Vila-real els canten amb la tonadeta dels *Goigs a la Mare de Déu de Gràcia* que es canten a l'ermita.

Per a la celebració del I Centenari de la nova capella es van enllestir uns goigs en valencià propis de l'advocació a Vila-real, amb tonadeta pròpia.

Copiem el programa de les festes especials que es van celebrar amb ocasió del I Centenari de la nova capella, tot sabent que és simplement una memòria curteta de les festes més antigues que s'han celebrat fins als anys setanta del segle xx.

Programa de les festes en honor de la Mare de Déu dels Àngels que li reten els veïns del seu barri per a commemorar el I Centenari de la nova capella (1 d'agost de 1909 – 27 de setembre de 2009)

Tríduum preparatori: dimecres 23, dijous 24, divendres 25 setembre 2009

A migdia vol de la campaneta

A les 19 h: Vol de la campaneta i res del Sant Rosari en la Capella

Dissabte, 26 setembre 2009

A migdia vol de la campaneta

A continuació benedicció de la “Reixa” i reso de l'Angelus

Diumenge, 27 setembre 2009 . Festa Major.

A l'alba: Vol de la campaneta i coets anunciadors

A les 10.30 h: Vol de la campaneta “a missa”

A les 11 h: Missa Major de la Festa, al carrer, davant la Capelleta, presidida per la Imatge de la Mare de Déu dels Àngels; acompanyen els cants del Cor Juvenil de l'Arxiprestal i l'orgue. Estrena dels nous Goigs a la Mare de Déu dels Àngels.

A continuació: Processó general pels carrers del barri de la Mare de Déu dels Àngels, amb dolçainer i tabaler i coets

A la fi: Salve i Goigs a la Mare de Déu dels Àngels

Vi d'honor al mateix carrer, davant la Capelleta

▲ Salvador Ferrer Candau i els clavaris de finals dels anys seixanta

▲ Processó del primer diumenge de festes

▲ Processó de la Mare de Déu dels Àngels als anys cinquanta

► Guió de la Mare de Déu dels Àngels pintat per Conxa Beltrán Ramos

8.5. *La festa del carrer de la Mare de Déu de Gràcia*

El nom

El carrer de la Mare de Déu de Gràcia va des del carrer de Santa Anna fins a la plaça de Sant Pasqual. Apareix amb aquesta denominació ja en els protocols de Pedro Insa (AMVr) de l'any 1750.

Al començament d'aquest carrer, per la part del carrer de Santa Anna, es va edificar una capella urbana dedicada a la Mare de Déu de Gràcia, que fou beneïda el dia 3 de setembre de l'any 1740. Aquesta capelleta, en la qual se celebrava la santa missa fins a la prohibició per part del bisbe de Tortosa de juliol de 1783, dona testimoni de la devoció a la Mare de Déu de Gràcia a la vila, ja que és anterior al vot perpetu de 1757, així també com la denominació del mateix carrer.

L'informe del comte d'Aranda (1770)

Ens parla de les festes d'aquest carrer com a importants per les despeses en actes religiosos i sobretot en actes profans; en actes d'església es gasten 16 lliures i en actes profans, 50 lliures; el total de despeses, 66 lliures. No ens estranya aquesta esplendor en els actes de tota mena, ja que són els anys següents al vot perpetu que proclama la vila de fer-li festa a la Mare de Déu de Gràcia i baixar-la de l'ermita el primer diumenge de setembre de cada any. El carrer ho solemnitza d'una manera especial en acabar el novenari que se celebra a l'església major i al retorn de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia a l'ermita el segon diumenge de setembre.

Se halla una Capilla de Nuestra Señora de Gracia, sita en la calle llamada de la Virgen de Gracia; los vecinos de dicha calle todos los años hacen una fiesta a dicha Señora, y para hacerla nombran un Clavario y dos Mayores, y en ella se expende para el gasto de la fiesta que hacen en la iglesia, aceite para la lámpara de dicha Capilla y cera todas las noches del año para rezar el rosario en dicha Capilla 16 libras, y en este año consta relación de los que han hecho la fiesta a dicha Señora, que se han expedido por ello 66 libras más por haber hecho

fiestas profanas como son vaquillas o toros, fuegos, bailes y otras cosas, conque es visto que si no se hubieran hecho dichas fiestas profanas no se hubieran gastado en dicha fiesta más que las referidas 16 libras, lo que se ha pagado de propios de los dichos Clavario y Mayorales.³³

La festa

En la *Hoja Parroquial*, 12 de setembre de 1948, trobem la notícia sobre aquesta festa del carrer de la Mare de Déu de Gràcia: «Los vecinos de la calle de Ntra. Sra. la Virgen de Gracia celebrarán mañana la fiesta a su Titular. Por la mañana a las 8'30 Misa solemne con sermón».

És el segon diumenge de setembre amb missa a l'Arxiprestal. Avui en dia, al carrer de Bayarri, en el número 13, trobem la capelleta on podem contemplar la imatge de la Mare de Déu de Gràcia dempeus i amb l'infant Jesús als braços, vestida i coronada, feta per Pascual Amorós, així com, a la façana de la mateixa capelleta, un frontó de ceràmica de Francesc Nebot. La porta està folrada de metall daurat, treballat amb símbols del poble. La capelleta és de domini de l'Ajuntament de Vila-real. També els veïns del carrer tenen, per a la processó, un guió. Els carrers de la festa eren el carrer de Bayarri, Mare de Déu de Gràcia, part de Pare Espuig i Doctor Font.

Història de la capella del carrer de la Mare de Déu de Gràcia

La capella de la Mare de Déu de Gràcia és un testimoni viu de la devoció de Vila-real a la seua patrona ja des d'abans del vot perpetu de 1757, ja que l'any 1740 s'alça aquesta capella al carrer del mateix nom, des de l'entrada pel carrer de Santa Anna i fent esquena amb el de Bayarri. En aquesta capelleta se celebrava la missa cada diumenge i hi havia veí que l'oïa sense eixir de sa casa, fins que el bisbe va prohibir la celebració de la missa a les capelles de carrer, amb l'excepció de les de la Sang, Sant Jaume i el Crist de l'Hospital (juliol de 1783).

³³ Informe del comte d'Aranda, *Consejos y cofradías*.

L'any 1929 es feu l'eixamplament del carrer de Bayarri a l'estil d'una plaça quadrangular i fou precis l'enderrocament d'algunes cases i edificis, entre ells aquesta capella de la Mare de Déu de Gràcia.³⁴ De manera que es va retirar uns quants metres del seu lloc i fou reedificada abans d'enderrocar la primera per a la devoció del fidels, tant veïns com d'altres carrers del poble. És la capella que avui en dia podem visitar.

En aquesta nova capella, a més de les devocions dels veïns del carrer, se celebrà, fins als anys setanta del segle xx, el ritus de la benedicció dels camps per la festa de la Santa Creu, el dia 3 de maig. Cada any, el clergat de l'Arxiprestal, solemnement amb revestida, eixia de l'església major processionalment i es dirigia a la capella de la Mare de Déu de Gràcia, mentre tocava la campaneta de la seua espadanya. Allí es feia el ritus de la benedicció als quatre vents i punt cardinals, amb l'Ajuntament en ple i una multitud de gent que s'aplegava per a l'acte religiós. Després, processionalment es tornava a l'Arxiprestal per a celebrar la santa missa.

També en aquesta capella, i després de les reformes conciliars de la litúrgia i de l'erecció de noves parròquies a Vila-real, se celebra l'acte de la benedicció de rams el Diumenge de Rams, quan comença la Setmana Santa. El clergat de l'Arxiprestal ix amb revestida de la major i es dirigeix a la capella on espera la gentada de xiquets i majors; en la capella, mentre es toca la seua campaneta, es fa el ritus de la benedicció de rams i comença la processó que, pel carrer de Sant Roc, arriba a l'Arxiprestal, on se celebra la missa major del Diumenge de Rams.

Avui, a la capella de la Mare de Déu de Gràcia, hi són també les imatges de sant Cristòfol i sant Isidre, provinents del Sindicat d'Aigües. La festa de carrer ja no se celebra.

³⁴ Seguim les dades de mossén Manuel Juan Nebot en *Villarreal siglo xx*, II, 1986.

▲ Panell ceràmic de la Mare de Déu de Gràcia situat al carrer de Bayarri, núm. 13.
Autor: C. Padilla, 1945-48

▲ Eixida de la processó de la festa del carrer

▲ Processó de la Mare de Déu de Gràcia desfilant per la plaça de Colom

8.6. *La festa del carrer de la Cova Santa*

El nom

El carrer de la Cova Santa comprén les cases que hi ha entre el carrer de Ramón y Cajal i el carrer de Pere III, als nostres dies.

Antigament aquest era el carrer d'Avall. L'any 1747, en els protocols de Pedro Insa (AMVr, núm. 3346, f. 26r), es diu que el carrer d'Avall és conegut pel de la Cova Santa; i en temps de la Segona República es retolà com el carrer de Castelar. Torna a denominar-se carrer de la Cova Santa el 3 d'octubre de 1938, per acord del Ple de l'Ajuntament, fins als nostres dies.

De l'antigor ve la devoció, en aquest carrer, a la Mare de Déu de la Cova Santa. Es va aprofitar l'atzucac format per la muralla de la vila que mirava a la banda del raval de Castelló per a crear un racó de culte a aquesta advocació mariana, que ja l'any 1688 s'havia convertit en una capella, que va ser consagrada el mes de setembre de l'any 1722. En aquesta capella se celebrava missa fins a la prohibició del bisbe de Tortosa del juliol de 1783.

El nom d'aquest carrer i la seua capella són testimoni de la devoció de Vila-real per la capella i la imatge de la Mare de Déu de la Cova Santa d'Altura, devoció arrelada a la comarca de l'Alt Palància i propiciada pel germà de sant Vicent Ferrer, fra Bonifaci Ferrer, prior de la cartoixa de Valldecris d'Altura, al segle xv.

Un poc més d'aquesta història

Des del segle xvii, al carrer de la Cova Santa hi és una capella dedicada a aquesta advocació i que ens dona fe de la devoció del nostre poble Vila-real a la Mare de Déu, en aquella cova santa que hi ha al terme d'Altura, Alt Palància, i que a més en els nostres dies és la patrona de la diòcesi de Segorbe – Castelló de la Plana. També ens recorda que ja en aquell temps els veïns d'aquest carrer i els d'altres pobles visitaven en romeries de rogatives el santuari de la Cova Santa d'Altura i que ho feien amb molta freqüència.

Aquestes romeries les organitzaven els clavaris de la festa del carrer cada any i acudien els veïns del carrer i altres de tot el poble. Altres carrers també anaven d'excursió i rogatives a la Cova Santa, com el de Sant Vicent pels anys quaranta, en un camió d'aleshores, on la gent seia en fustes que feien de setials.

En el llibre *Consejos y cofradías*, lligall 7104-7105 de l'Arxiu Històric Nacional, 6 de novembre de 1770, f. 63-65, l'informe que s'envia al comte d'Aranda sobre les festes de carrer de Vila-real, en referència a la festa de la Cova Santa diu:

Se halla una Capilla, en esta Villa, de la Virgen de la Cueva Santa, y por los vecinos de la calle donde se halla dicha Capilla se nombran un Clavario y dos Mayoriales para que éstos celebren una fiesta a dicha Señora todos los años, y en este año los dichos Clavario y Mayoriales para hacer dicha fiesta han expendido 39 libras, y de éstas se han expendido en la fiesta de la Iglesia, aceite para la lámpara de dicha Capilla para iluminarla, y cera todo el año para rezar el rosario la quantía de 16 libras y la restante quantía se ha expendido en las fiestas profanas como las demás fiestas arriba, y lo han pagado de sus propios dicho Clavario y Mayoriales.

En la mateixa part de la muralla de la vila que dona a aquest carrer, on s'obria un dels portalons, hi era una capelleta dedicada a la Cova Santa i que donà el nom a tot el carrer. En els nostres dies no hi ha ni capella ni fornícula, que fins fa molt poc de temps encara hi estava. En la restauració del lloc que s'ha fet per a fer memòria dels antics portalons, han oblidat de respectar i recuperar almenys la fornícula històrica de la Cova Santa, per més que el carrer encara continua amb l'antiga titulació de la Cova Santa.

La festa

En el núm. 132 de la *Hoja Parroquial*, 4 de setembre de 1948, ens diu sobre la festa de la Cova Santa:

Celebrarán la tradicional fiesta a su titular los vecinos de la calle de la Cueva Santa. La Misa solemne y sermón tendrá lugar en la iglesia Arciprestal a las 9 h, misa parroquial.

En el núm. 288 de la *Hoja Parroquial*, d'1 de setembre de 1951, trobem la notícia sobre la festa del carrer de la Cova Santa:

El día 8, festividad de la Natividad de la Santísima Virgen, los vecinos de la barriada de la Cueva Santa y con la misa solemne de 9 h obsequiarán a su Titular con misa y sermón.

La festa del carrer de la Cova Santa normalment se celebrava el segon diumenge de setembre de cada any. Els veïns solien anar amb la imatge, que es guardava a la capelleta o fornícula, processionalment fins a l'església major per a la missa.

En el temps en què l'església de la Sang va ser ajuda de parròquia, del 1906 al 1936, aquesta processó i missa major se celebrava en aquesta capella de la Sang. En els últims anys de la celebració de la festa d'aquest carrer, els veïns portaven la imatge a l'església de Sant Pasqual i allí se celebrava la missa de la festa del carrer.

En els nostres dies

Actualment s'ha perdut aquesta festa i tot el que amb ella hi havia de tradició del carrer i del poble. La imatge actual és obra de Julio P. Fuster (1942) i ha estat lliurada al Museu del Pouet de Sant Pasqual per l'últim guardià, José Grañana Dualde.

Els carrers que feien aquesta festa eren el de la Cova Santa, la Sang de Crist, la Jueria, part de Pere III, Ramón i Cajal i una part de l'avinguda de la Murà.

▲ Veïns del carrer de la Cova Santa porten el guió

▲ Imatge de la Mare de Déu de la Cova Santa. Autor: Julio P. Fuster, 1942

▲ Guió de la Mare de Déu de la Cova Santa pintat per Conxa Beltrán Ramos

8.7. *La festa del carrer de la Mare de Déu dels Desemparats*

El nom

S'anomena avui carrer de la Mare de Déu dels Desemparats al que va del carrer de Benedito al carrer de Lluís Vives. Abans de la nova urbanització d'aquest carrer i del Major amb la plaça de l'Ajuntament, aquest carrer dels Desemparats arrancava al carrer de l'Eixample o Ramón y Cajal i arribava al carrer de Lluís Vives. Antigament es deia carrer d'Avall; també ha tingut el nom de carrer de Figueras en la Segona República. En el Padró de riquesa de l'any 1813 (AMVr, núm. 885, f. 1669) ja apareix amb el nom de la Mare de Déu dels Desemparats.

L'origen d'aquesta dedicació a l'advocació mariana dels Desemparats ve de la capelleta que hi havia a la muralla de la vila per aquella banda de València, construïda en un atzucac de les muralles per la devoció dels veïns en una fornícula amb la imatge de la Mare de Déu, on es reunien per a resar al capvespre i se celebrava alguna missa durant l'any. Aquesta potser fora ja l'any 1696.

El retaule ceràmic

Cap a l'any 1867, quan s'obriren els trossos de muralla que tapaven els carrers, entre ells, el dels Desemparats, la capelleta fou destruïda i quedà el record en l'artístic retaule de ceràmica que l'any 1852 li dedicava a l'advocació mariana el veí de la casa, ara núm. 18, on encara el podem trobar.

Aquest retaule ceràmic es va salvar de la destrucció dels milicians l'any 1936, en la Guerra Civil, perquè els amos de la casa, avisats de les males intencions, el recobriren amb una capa de material, que després, en la pau, es va poder traure per a venerar una altra vegada la Mare de Déu dels Desemparats al seu carrer i a Vila-real. Esperem que no desaparega del seu lloc i siga respectat per tots els pensaments i les obres de reformes en el futur, en aquest lloc o en qualsevol altre lloc digne per al retaule.

L'informe del comte d'Aranda

Se halla en esta Villa una Capilla de Nuestra Señora de los Desamparados, y todos los años los vecinos de dicha calle para hacer dicha fiesta nombran un Clavario y dos mayores, expendiendo éstos todo el gasto de dicha fiesta, pues, en ella se ha gastado en este año 78 libras en esta forma: Por la fiesta de la iglesia, aceite para iluminar la lámpara de dicha Capilla, cera para rezar el rosario todo el año la quantía de 17 libras, y en las fiestas profanas como son dos días de toros, bailes, fuegos y otras cosas, 61 libras, pues en los años que no se hacen dichas fiestas profanas no se expenden más que la referida quantía de 17 libras en poca diferencia, y lo pagan de sus propios los referidos Clavario y mayores.³⁵

La imatge

Abans de la guerra del 1936, el carrer tenia una imatge xicoteta dels Desemparats i el dosser que es feia s'assemblava a un *mayo*, és a dir, un poc més del que preparaven els xiquets i les xiquetes en cada casa pel mes de maig per a la Mare de Déu, però tenia aquell alé de l'antigor que feia memòria dels avantpassats. Aquella imatge va desaparèixer en la Guerra Civil, cremada en les fogueres ordenades per les autoritats locals, on devien fer cap tots els objectes religiosos que hi havia per les cases, les capelletes i les esglésies.

Quan comença a ressuscitar la pietat també per les festes de carrer, l'any 1946, els veïns encomanaren a l'escultor local Julio Pascual Fuster Rubert una imatge de la Mare de Déu dels Desemparats per a la festa, imatge que fou beneïda per l'arxipreste Lucas Salomón Martí per les festes del carrer l'any 1947. Així, amb el guió de la Mare de Déu, eren al dosser i encapçalaven tot presidint la processó del diumenge.

³⁵ Informe del comte d'Aranda, *Consejos y cofradías*.

La festa

Les dones –que sempre van davant en la preparació de les coses de casa–, com que tenien la Sequiola dins de l'entorn de carrers que celebraven la festa, tenien molta cura de posar a remulla el saquet amb els tramussos perquè es feren bons per al porrat i per als dies de la setmana de festes. El veïnat adornava els carrers del barri dels Desemparats amb les tradicionals banderetes i fanalets, els cobertors més lluits als balcons i tot allò que devia fer festa als ulls de tot el poble.

El dosser amb la imatge de la Mare de Déu dels Desemparats s'amania a la porta de darrere del convent monestir del Corpus Christi de les monges dominiques, la d'entrada de carro i també dels xiquets de la guarderia de les monges, pel carrer de la Mare de Déu dels Desemparats, on tota la setmana rebia la devoció dels veïns i d'on eixia la processó de la festa i la del rosari final.

La festa religiosa se celebrava el tercer diumenge d'octubre i era a l'església major, l'arxiprestal Sant Jaume. Després passaria a celebrar-se al convent de les Dominiques i últimament al dels Pares Franciscans. En la *Hoja Parroquial*, núm. 138, 16 d'octubre de 1948, se'ns diu sobre aquesta festa:

Mañana los vecinos de la Barriada de Ntra. Sra. de los Desamparados celebran en la Arciprestal Misa parroquial, los actos religiosos, misa solemne y sermón, como anualmente obsequian a su Madre y Titular.

Un costum antic i vell que es mantenia en aquests anys era que qualsevol acte religiós que se celebrara en la setmana de les festes, l'anunciaven els xiquets i les xiquetes que anaven en grupet i amb una campaneta tocant per tots els carrers de la demarcació dels Desemparats i cantaven ben fort l'estrofa següent:

Veniu, veniu a resar
fadrins, fadrins i casats,
un Parenostre i una Avemaria
a la Mare de Déu dels Desemparats

i seguien tocant la campaneta fins que arribaven a l'altre lloc en el qual tornaven a cantar la cançoneta. Així els del carrer es reunien on hi era el dosser per a l'acte religiós que s'anunciava.

Al lloc del dosser, a l'entrada de les Dominiques pel carrer de la Mare de Déu dels Desemparats, es reunia el veïnat amb els clavaris, clavariesses, festeres i festeretes; les clavariesses de negre i amb mantellina i la pinta al cap, festeres i festeretes amb el vestit tradicional de llauradora de l'horta. Les xiques festeres anaven acompanyades dels xics també vestits amb la indumentària de llaurador. Dolçainer i tabaler davant de la processó i el guió, que portava el tercer clavari amb xiquets agarradets de les dues cintes, guiaven les files d'homes, joves i menuts cap a l'església. Tancava la processó la peanya amb la Mare de Déu dels Desemparats a l'hom de quatre xics, acompanyats de quatre xiquets amb les gaiates de descans, i en els anys quaranta flanquejats per la Policia Rural, ja que el seu retén estava dins de la volta; darrere anaven les clavariesses i els clavaris, a qui seguia la banda de música i les dones, xiques i xiquetes amb el catret al braç. Missa major i sermó per un predicador de fama. En acabar, la processó tornava al carrer i passava per tots els qui celebraven la festa i acabava amb la traca i el *boletó* final.

A la vesprada del diumenge, durant uns anys, se solia fer una desfilada amb carrosses espectaculars, tirades per haques engalanades, ocupades per les festeres, festeretes i xiquets, que llançaven confits i confetis als espectadors nombrosos que seien a les voreres dels carrers per on passava. Era un dels actes més preparats i esperats de les festes i resultava d'allò més atractiu.

El dilluns, seguint el costum, missa de difunts en memòria dels avantpassats. A boqueta nit, la xulla cuïta als forn de la contornada. El veïnat aprofitava per a fer alguna actuació casolana que alegrava tot el carrer.

Els dies de la setmana de festes hi havia per a tots: els perols, les cucanyes, les carreres de sacs, joc de birles per als xiquets i, per als majors, algun concurs de cartes i també de birles; xocolatades

per als xiquets, en les quals també mullaven i, ben de gust, els joves i majors. Fins i tot l'any 1953, en aquest carrer, encara es feien vaques i bous en els dies de les festes.

El divendres, al capvespre vora la nit, era el rosari cantat pels carrers de la processó. Eixien del lloc del dosser, amb la creu, el guió i la peanya de la Mare de Déu dels Desemparats i es cantava el rosari, que dirigien els components de la Confraria de la Divina Aurora. El veïnat resava i acompanyava aquell rosari, final de festes, amb molta devoció. Al final, es treien del saquet les butlletes amb els noms dels clavaris entrants. I així acabaven les festes del carrer de la Mare de Déu dels Desemparats. Fins l'any que ve!

Els carrers que celebraven aquesta festa eren el de la Mare de Déu dels Desemparats, Benedito i els carreronets que avui són el carrer de la Torre Motxa, el de Borriana i el que va en direcció a l'Estació del Nord; als quals es van afegir a mesura que es construïen l'avinguda de França, part de l'avinguda de Pius XII i part del carrer de Gamboa.

▲ Veïns i veïnes al final de la processó al carrer de la Mare de Déu dels Desemparats

▲ Gent del barri de la Mare de Déu dels Desemparats

▲ Imatge de la Mare de Déu dels Desemparats de Julio Fuster

▲ Panell ceràmic de la Mare de Déu dels Desemparats al carrer del mateix nom, núm. 18. Autor: Desconegut, 1852

◀ Portadors en la processó del barri de la Mare de Déu dels Desemparats

8.8. *La festa del carrer de Santa Llúcia*

El nom

La devoció a santa Llúcia és de les més antigues de la vila, de manera que quan el rei Jaume I concedeix a Pere Dahera la construcció de l'Hospital (1275), aquest es posa sota la titularitat de sant Miquel i santa Llúcia, als quals se'ls celebra festa litúrgica amb missa i sermó en el seu dia, 29 de setembre i 13 de desembre de cada any.

No és estrany que un del carrers del raval de València es posara a l'empara d'aquesta santa de devoció antiga: carrer de santa Llúcia. Els veïns del carrer li fan festa a la santa des de temps immemorial fins als nostres dies, quan és difícil continuar les tradicions antigues, que cal revifar de nou per al conreu d'aquesta societat.

L'any 1360, en el Padró de riquesa (AMVr, núm. 850, f. 18r) s'anomena «una casa franca al raval de Santa Lucia». Amb el nom de Santa Llúcia es coneixia també tant el barranquet de l'Hospital, del qual eren patrons l'arcàngel sant Miquel i santa Llúcia, com el raval que anava creixent en aquella banda fora murs de la vila. L'any 1843 el barri en extensió entre la Sequieta i la Palafanga es coneixia pel nom del gremi dels espardenyers; però l'acord del Ple de l'Ajuntament de 1887 dona ja el nom de Santa Llúcia a tota aquesta extensió de cases.

Informe del comte d'Aranda

En l'informe del comte d'Aranda, del 6 novembre de 1770, es diu sobre aquest carrer, capelleta i festa:

Se halla en esta Villa una Capilla de Santa Lucía Virgen y Mártir, y los vecinos de la calle de dicha Capilla todos los años nombran para hacer una fiesta a dicha Santa un Clavario y dos Mayorales, y en este año se ha expendido en la fiesta de Iglesia y aceite para iluminar todo el año dicha Capilla, la quantía de 11 libras, 10 sueldos, y en las fiestas profanas que se han hecho en este año se han expendido por los dichos la quantía de 18 libras, 10 sueldos qual todo son 30 libras, y en

los años que no se hacen fiestas profanas no se expenden de más que la quantía arriba dicha de 11 libras, 10 sueldos, y ésta la han pagado el Clavario y Mayoriales de sus propios, y la restante quantía para el pago de la fiestas profanas se ha recogido entre los vecinos de dicha calle.³⁶

La festa

La festa se celebrava el tercer diumenge d'octubre amb missa a l'església del Crist de l'Hospital; des de fa uns anys se solemnitza a la parròquia de Sant Francesc dels pares franciscans. El rosari pels carrers es fa en dijous, quan es trau la imatge de la santa, feta a Olot el 1960. El guió va ser sufragat pel matrimoni de Vicent Vidal Callergues i Dolores Gumbau Bort i es va estrenar l'any 1960. La capelleta de ceràmica nova (1984) la podem trobar al núm. 30 del mateix carrer. La festa se celebra als carrers de Santa Llúcia, Sant Joan i part del Crist de la Penitència.

Imatge de santa Llúcia

A la façana de la casa, més o menys del núm. 30 d'aquest carrer, hi havia una capelleta amb alguna rajoleta de santa Llúcia, només de mig cos, i era costum que durant la setmana de la festa es posara en aquell lloc un quadre (foto o pintura), que representava santa Llúcia. Davant d'aquesta capelleta de façana de carrer es reunien les dones i els devots per a resar-li els dies de comboi, des de la vespra en el dissabte fins al divendres en l'últim rosari de cloenda. Sempre hi havia alguna dona més major i amb bona memòria que dirigia els resos de costum al bon grup de veïns que s'aplegaven cap al capvespre. Encenien algun ciri i portaven rams de flors per a la santa, cadascuna seia en el seu catret, dones i xiquetes amb la mantellina per ser un acte religiós; mentre els homes o els joves estaven drets pels voltants o recolzats a les parets i tenien cura dels xiquets que no podien quedar-se quietos.

³⁶ Informe del comte d'Aranda, *Consejos y cofradías*.

Passat el temps, en haver de reparar aquella façana, no es feu la capelleta i aleshores els propietaris de la casa adjacent la feren a la seua façana perquè es poguera seguir el costum de posar el quadre de la santa els dies de festa. Aquella bona decisió mogué la voluntat del amos de la primera façana, que esmenaren la falta de la capelleta i la feren una altra vegada a sa casa. Així veiem que de no cap, els veïns en tingueren dues, de capelletes; en aquesta última, es van posar unes manisetes amb la imatge de santa Llúcia.

Però la història oral segueix contant-nos que, al poc de temps, una altra vegada es feren obres a la façana de la capelleta i en aquesta reforma ja es va oblidar totalment aquesta; les manisetes foren tretes del seu lloc i guardades pels amos; una foto d'aquestes es posava durant la setmana de la festa en l'altra façana per a recordar la devoció i a l'emprompte servia aquella foto (potser pintura?) per a fer el guió de santa Llúcia per a la festa del carrer.

Avui en dia les rajoletes potser encara es guarden en un lloc on en tindran cura, mentre el guió també està ben guardat perquè no es perda. Tot es podria recuperar si ressuscitara de nou la festa religiosa a santa Llúcia, que sempre ajuda a la bona convivència dels veïns.

La setmana de festa

Se seguia el costum i la tradició de les festes de carrer de Vila-real, amb els clavaris que s'encarregaven de l'ordre dels actes, tant religiosos com civils i lúdics, així com de l'ornamentació amb les banderetes i fanalets i el comboi amb els coets.

No faltaven mai els perols que divertien xiquets i grans. Tot començava en la vespra amb la nit del porrat, i seguia el diumenge amb la processó fins a la capella del Crist de l'Hospital, d'on era titular santa Llúcia (i ara continua essent cotitular amb l'arcàngel sant Miquel, que acompanyen el titular Santíssim Crist de l'Hospital); sermó i la tornada al carrer passant per l'entorn.

El dilluns no faltava la xulla al carrer i, durant la setmana, la imaginació de grans i menuts preparaven jocs i diversions per a

totes les edats. El divendres, el res o cant del rosari acabava les «festes d'enguany, fins l'any que ve!».

▲ Panell ceràmic de santa Llúcia.
Autor: Desconegut, 1984

▲ Imatge de santa Llúcia

▲ Guió de santa Llúcia de 1943 pintat per Conxa Beltrán Ramos i sufragat pels clavaris d'aquell any

8.9. La festa del Santíssim Sagrament

El nom

No hi ha un carrer que s'anomene específicament amb aquest nom. Però són uns quants carrers els que celebren la seua festa en honor del Santíssim Sagrament. Amb aquesta denominació del Santíssim Sagrament feien festa de carrer els següents: Raval del Carme, Sant Vicent, Molí, Pare Ramon Usó, Lluís Vives, part de Pius XII i part del carrer de Gamboa.

Informe del comte d'Aranda

Últimamente se halla en esta dicha Villa una Capilla con el título del Santísimo Sacramento, puesta encima del Portal del arrabal de Valencia, y los vecinos de dicho arrabal todos los años para hacer una fiesta nombran un Clavario y dos Mayoriales, los que concurren todo el año en el gasto que se ocasiona en hacer dicha fiesta que es por la fiesta que se celebra en la Iglesia, iluminar la lámpara que hay en dicha Capilla, cera para todo el año mientras se reza el rosario, en este año se ha expendido la quantía de 16 libras, y en las fiestas profanas que se han hecho, como son dos días de toros, fuegos, bailes y demás a ellas anexo, la quantía de 31 libras pagadas todo de propios de los dichos Clavario y Mayoriales, pues, en los demás años que no hacen dichas fiestas profanas no se expende más que la referida quantía de 16 libras en poca diferencia.³⁷

La festa

Aquesta festa se celebrava el tercer diumenge de setembre amb la processó fins a l'església del Carme (des de finals del segle XIX, convent dels Pares Franciscans), on es feia la missa cantada amb sermó de ressonància. Al Raval del Carme, núm. 22, trobem la capelleta o fornícula feta amb taulells ceràmics el 1962 per José M. Viu.

³⁷ Informe del comte d'Aranda, *Consejos y cofradías*.

A casa del primer clavari es posava el dosser i es comboiava el guió, que va ser confeccionat per Conxa Beltrán Ramos; durant la setmana de festes rebia la devoció del veïnat.

Les festes populars dels dies de la setmana eren com les tradicionals de les festes de carrer a Vila-real.

L'Associació de Veïns de la Torre Motxa

L'Associació de Veïns de la Torre Motxa agrupa els carrers que feien festa al Santíssim Sagrament i alguns a la Mare de Déu dels Desemparats, entre tots constitueixen un barri. Entre les moltes activitats que l'Associació ha portat entre mans, a poc a poc hem reconegut aquelles festes que els carrers esmentats dedicaven a les dues devocions.

Aquestes festes, encara que no guarden amb exactitud les velles activitats, procuren en les noves seguir les tradicions casolanes i n'afegeixen de noves.

Escarbant entre els programes que editen, patrocinats per l'Ajuntament, la Regidoria de Festes, prenc nota del de les festes del 2010 que es van celebrar del 20 al 26 de setembre, i del de 2016, entre el 18 i el 24 de setembre, podem apreciar com la festa d'aquest carrers està viva i s'aproxima a les seues arrels.

En el programa de 2010, amb una magnífica portada de la torre Motxa, com cal, llegim la convocatòria que diu:

Unes Festes de Tots i per a Tots. L'Associació de Veïns Torre Motxa, celebra les seues festes, és una excel·lent oportunitat perquè tots els veïns estrenyen els sòlids llaços d'amistat i fraternitat que hi ha entre uns i els altres. Bones Festes.

Abans, l'escrit de l'alcalde, Juan José Rubert Nebot, anima el veïnat a

participar de les festes que s'organitzen al voltant d'aquest vell testimoni de la nostra història. Les festes de carrer, arrelades en els nostres costums...

Continua el programa de setembre de 2010:

Dilluns dia 20:

20.30 h Porrat popular

22.00 h Sopar de xulla a la placeta de la Torre Motxa

Dimarts dia 21:

18.00 h Parc infantil

20.00 h Globotada

Dimecres dia 22:

19.00 h Demostració floral, en acabar sorteig de plantes per als associats

Dijous dia 23:

19.00 h Xocolatada

Divendres dia 24:

22.00 h Sopar de pa i porta a la placeta, a continuació ball amb orquestra

Dissabte dia 25:

Descansar per a agafar forces per al diumenge poder anar d'excursió

Diumenge dia 26:

Excursió a Requena

El programa acaba fent memòria de l'excursió feta el 29 de maig a Viver i Segorbe.

Ara seguirem el programa de setembre de 2016:

També amb el patrocini de l'Ajuntament de Vila-real. La portada és una pintura a l'oli de Conxa Beltrán Ramos, que representa el Santíssim Sagrament, adorat pels àngels.

L'alcalde, José Benlloch Fernández, en el seu escrit, que obri el programa, anima els veïns amb aquestes paraules:

Aquest és sens dubte un moment dolç i alegre per a tots els veïns i veïnes, i els amics i familiars que de ben segur us acompanyaran; i tots junts omplireu els voltants de l'associació per a gaudir de les llargues vetllades que s'ompliran de gastronomia, jocs, balls, música i diversió. Aquestes festes, les de les associacions de veïns, els barris

i els carrers, són, sens dubte, una mostra més de la nostra identitat con a vila-realencs, del nostre esperit fester, de germanor i de participació. Per això, us anime a tots a no perdre les ganes de mantenir viva la tradició.

El programa del mes de setembre de 2016 ens detalla:

Diumenge dia 18:

11.00 h Santa missa en honor al Santíssim Sagrament

Dilluns dia 19:

19.30 h Porrat popular

21.30 h Sopar de xulla a la placeta de la Torre Motxa

Dimarts dia 20:

18.00 h Inici de concurs de parxís. Inici de concurs de guinyot

Dimecres dia 21:

19.00 h Concurs de parxís. Concurs de guinyot. Cucanyes per als xiquets

Dijous dia 22:

19.00 h Concurs de parxís. Concurs de guinyot

19.30 h Atracció d'unflables per als xiquets, amb orxata i fartons per als assistents

Divendres dia 23:

9.00 h Final de concurs de parxís amb lliurament de premis

19.00 h Final del concurs de guinyot, amb lliurament de premis

22.00 h Sopar de pa i porta a la placeta, a continuació ball amb orquestra

Dissabte dia 24:

15.00 h Menjar de paella a l'associació de socis

En els nostres dies

En aquest últim any notem que el diumenge se celebra la missa en honor del Santíssim Sagrament. Aquest acte religiós dona testimoni de l'arrel de la festa, que no hem de tenir vergonya de manifestar.

▲ Panell ceràmic del Santíssim Sagrament, situat al Raval del Carme, núm. 22.
Autor: Joaquín Maneu Blasco, 1962

▲ Guió del Santíssim Sagrament pintat per Conxa Beltrán Ramos

▲ Veïnes al carrer de Sant Vicent, actual av. Pius XII, amb la torre Motxa al fons

Festes de carrer després de l'informe del comte d'Aranda (posteriors al 1770)

8.10. La festa del barri de la Soledat

El nom

Aquest carrer de Vila-real es troba al final del de les Creus Velles, espai que correspon a l'antic calvari, on hi eren les 14 creus d'aquesta devoció, segurament exposades en peirons o capelletes i taulellets amb la representació del pas de la Passió del Nostre Senyor. S'acostumava també, després de fer les creus, a acompanyar la Mare de Déu en la contemplació dels Set Dolors, que de la mateixa manera que les creus, eren a l'abast de la devoció popular. Per a acabar els resos dels dolors, hi havia una capelleta que representava la Mare de Déu de la Soledat en el sepulcre del seu fill.

Quan el calvari es traslladà al lloc que encara anomenem així, ara plaça del Llaurador, i el vell començà a urbanitzant-se, a l'espai de les creus se li donà el nom de carrer de les Creus Velles, i al carrer que s'edificava des de la capelleta de la Soledat en direcció a València se l'anomenà carrer de la Soledat, en memòria d'aquella capelleta dedicada a la Mare de Déu en la seua soledat.

Ara el carrer que porta aquest nom comença al carrer de la Comunió i acaba al carrer de Zumalacárregui, segons l'acord del Ple de l'Ajuntament de 12 de febrer de 1883. També ha estat anomenat com carrer del Tolmo (Padró de riquesa de 1843). Però el nom d'aquesta advocació mariana per a aquest carrer ja es documenta des d'abans de l'acord oficial de l'Ajuntament, des de 1876 (AMVr, núm. 133, f. 107r).

La imatge de la Soledat

Per a fer la processó, els veïns demanaven prestada una antiga talla, vestida, d'una mida xicoteta, que es venerava a la desapareguda església de la Sang.

El 1945, s'estrena l'actual imatge de la Soledat, es fa una capelleta a la casa on s'ubica actualment i sembla ser que costa bastants diners als promotors; ja que, per a sufragar totes les despeses incloses, hagueren de fer loteries, demanar almoines i rifar un corder, peça apreciada en aquells anys de postguerra. Els clavaris d'aquells anys més durs van ser Vicent Navarro Martínez, Pasqual Guarque, Rosario Martínez i Carolina, *la Vaquera*.

▲ Imatge de la Mare de Déu de la Soledat

La imatge es va fer per encàrrec a València. És propietat dels veïns que formen part del barri de la Soledat i és custodiada a la casa on es troba la capelleta, per M. Carmen.

L'any 2005, sota el patrocini de la Caixa Rural de Vila-real, i a petició del veïnat, s'editen per primera volta les estampes d'aquesta imatge, per a exaltar la nostra patrona la Mare de Déu de la Soledat.

La festa

El més destacat eren el bous que es feien al recinte instal·lat als carrers de Sant Cristòfol, Sant Pere, Assumpció, Soledat i adjacents, i deixaven fora un dels carrers principals, el dedicat a l'alcalde Vicente Sánchiz, per on passava el traçat de l'antiga general N-340 durant els anys de postguerra, entre 1958 i 1974.

Als bous acudien persones de la resta de la ciutat i dels pobles veïns. Eren costejats per Guarque i la seua empresa –que avui conserven els hereus–; de fet, aquest senyor fou el mecenes del carrer de la Soledat mentre va viure. Per al major lluïment del veïnat, desfilaven les joves clavariesses amb carretes i a la gropa d'haques i cavalls engalanats per a l'avinentesa, acompanyades pels portadors i carreters.

Altres actes festius eren la xulla, les berbenes, les varietats i els focs d'artifici. L'any 1980 es va celebrar la festa dels vells i es va lliurar un plat de ceràmica de Ribesalbes amb una dedicatòria personalitzada al veí més ancià del barri.

La celebració

La celebració del diumenge de la festa, tercer de setembre, consisteix en la missa oficiada a la parròquia de Sant Francesc dels pares franciscans, des de fa molts anys, a les nou i mitja del matí, seguida de la processó que discorre pels nostres carrers. També el dilluns següent s'oficia la missa pels difunts, especialment pels que han faltat al llarg de l'any i els anomenen d'un en un.

Quan els carrers eren de terra, és a dir, sense asfaltar, davant de la capelleta s'instal·lava un templet, fet de fusta i palmes verdes, on després de la processó s'ubicava la Mare de Déu per a presidir la festa, perquè pogueren passar els veïns a visitar-la.

Al carrer de les Creus Velles, cantonada amb el de Sant Cristòfol, es col·locava una taula engalanada amb plantes i flors diverses, que l'envoltava la processó quan passava la peanya amb la Mare de Déu, per a fer el retorn al lloc d'eixida. Aquesta taula era instal·lada pels iaïos d'Elisín, que fins fa uns anys regentava la carnisseria fundada per ells.

El rosari se celebra el dijous de la setmana de festes i es resa amb músics al ritme de la peça *El bajoquer*, rosari popular de Vila-real.

La història

A les primeries del segle XIX, Vila-real s'expandeix pels dos costats de l'anomenat raval d'Onda, on sorgeixen les primers cases i, per tant, els primers carrers: Tolmo, Desvalguts, Barranc -avui Soledat-, Assumpció i Vicente Sánchiz, encara que aleshores rebien altres noms. Però, després de 1885, i a petició dels veïns, al primer tram d'aquests carrers se l'anomena oficialment com a carrer de la Mare de Déu de la Soledat, advocació en honor a la Mare de Déu.

D'aquesta manera es va instituir la festa i es donà nom a la resta del barri històric, que ara tots coneixem com el de la Soledat i que conformen els carrers de la Soledat, Assumpció, Vicente Sánchiz, plaça de Betxí, part de les Creus Velles, Zumalacárregui, Santa Llúcia i Josep Ramon Batalla (Barranquet).

El 1991 es funda l'Associació de Veïns del Barri de la Soledat amb l'objectiu de perpetuar una de les festes pioneres als carrers i barris de Vila-real. El primer president va ser Salvador Almela Cantavella i va estar al front de la Junta Directiva que substituï els tradicionals clavaris que actuen des d'aleshores d'encarregats d'organitzar les festes.

Actualment, el president és José María Rubert que fa 18 anys que està a càrrec de l'Associació i de les festes del barri de la Soledat amb la seua Junta Directiva.

Encara que avui en dia la festa se celebra el tercer diumenge de setembre, antigament se celebrava el darrer diumenge de novembre, de manera que tancava el cicle de les festes dels barris de Vila-real.

▲ Processó del barri de la Soledat

▲ Veïns i veïnes del barri de la Soledat celebrant les seues festes

Salve a la Mare de Déu de la Soledat, patrona del barri a Vila-real

Salve, Verge de la Soledat,
d'aquest barri clara aurora,
del qui pena i del qui plora
dolç consol en l'ansietat.

Salve, salve, llum i aurora³⁸,
de la Gràcia el nostre anhel:
sigueu-nos sempre, Senyora,
camí i guia cap al cel.

Mireu-nos amb la mirada
d'eixos ulls que per nos ploren,
capgireu la nostra anada
als camins dels qui vos volen.

Salve, salve, Mare amada
d'aquest barri i la ciutat,
salve reina venerada,
Verge de la Soledat!

Mn Vicent Gimeno i Estornell,
18 de febrer de 2013

³⁸ En altres textos aquest vers apareix amb la redacció següent: «Salve, salve, llum gojosa».

8.11. *La festa del carrer del Salvador*

El nom

El carrer del Salvador s'inicia en el tram de Zumalacárregui o carrer del Vall i travessa el Barranquet, arriba fins al carrer del Rei En Jaume. Apareix ja aquesta denominació l'any 1776 al Padró de riquesa (AMVr, núm. 878, f. 139r). L'any 1843 al Padró de riquesa, el tram de terreny que correspon a aquest carrer s'anomena del Vall al Moreral, i assenyala una part del raval de València.

La festa

La festa és el quart diumenge de setembre amb missa a la parròquia de Sant Francesc o dels Pares Franciscans. Dijous o divendres fan el rosari cantat pels carrers que formen el tot d'aquesta festa, carrer del Salvador, Santa Llúcia i part del carrer de Betxí. Els darrers anys aquest rosari es resa on hi és el dosser. Al número 30 del carrer del Salvador podem contemplar la capelleta de ceràmica de Vicent Abad. La imatge és del segle XIX.

El carrer del Salvador celebra les seues festes el quart diumenge de setembre, a la parròquia dels Pares Franciscans; antigament se celebraven el segon diumenge d'octubre (coincidint amb la festa de les dones de l'Associació de Filles de Maria del Rosari); abans es feia al convent de les Dominiques del carrer Major Sant Doménec, després a l'església del Crist de l'Hospital i recentment a l'església del Pares Franciscans, ara parròquia de Sant Francesc.

Les seues festes són celebrades per unes 60 famílies amb alguns veïns dels carrers de Santa Llúcia i de Betxí. El seu veïnat es caracteritza per ser gent amb un sentiment molt arrelat de poble i també molt units entre ells. Possiblement perquè les seues cases són quasi totes unifamiliars i amb pocs blocs d'edificis. Mantenen costums de carrers antics, com ara eixir a la fresca quan arriba el bon temps. Tradicionalment ha estat un carrer de llauradors, però ara, com és d'imaginar, hi ha de tot; això sí, de llauradors encara en queden. Les veus de la gent gran del carrer comenten que se

celebren festes amb anterioritat a l'any 1900, tenim constància d'un document que ens indica amb seguretat que ja l'any 1916 es van celebrar; aquest document diu: «Clavarios de 1916 a 1917: José Pesudo Mezquita, Manuel Barrué, Manuel... y obligados».³⁹

El carrer té una imatge escultura del Santíssim Salvador que data del segle XIX (segons Pasqual Lluís Segura), abans es portava amb peanya, però en l'actualitat es porta amb una carrossa. També té un guió, posterior a l'escultura, conformat d'un llenç aplicat damunt d'una tela de color roig. Sobre el guió, el testimoni de veïns, que en l'actualitat tenen més de 80 anys, que han nascut i viscut tota la vida al carrer, ens conta que:

Fa aproximadament 100 anys, van arribar al Barranquet (Josep Ramon Batalla), uns carros amb gent que es dedicaven a la compra i venda de tot tipus d'objectes i vitualles. Un dels carros, en el qual anava una família amb xiquets menuts, es va entretenir en aquell menester un poc més del compte, se'ls va fer de nit i no van poder eixir eixe dia per a anar al següent poble. Buscant un lloc on poder passar la nit, una família, veïna del carrer del Salvador, la de les Mompones, els va allotjar a sa casa, els van donar sopar i lloc per a dormir... això sí, amb màrfegues al menjador de casa. Els venedors estaven molt agraïts per la senzilla acollida, ja que ells havien de matinar, així que els veïns els van deixar la porta oberta perquè se n'anaren quan desitjaren. Sorpresa va tindre la família de les Mompones perquè quan es van alçar de dormir i els venedors ja no hi eren, damunt d'una taula van trobar un llenç de tela amb la imatge del Santíssim Salvador: quina alegria més gran! Aquesta família veïna, davant d'aquest succés quasi miraculós, va decidir encomanar aquest present dels venedors al carrer per a confeccionar el que és en l'actualitat el guió de la festa del carrer del Salvador.

Els clavaris són els que s'encarreguen de preparar les festes, així com el servei de custodiar i mantenir les pertinences de tots els membres de la festa del carrer. El primer clavari s'elegeix

³⁹ Obligados: altra gent que col·laborava econòmicament o ajudava en el que fora menester en la festa.

correlativament de casa en casa i en cas que un no vulga, per les circumstàncies que siga, es passa a la casa següent. Els clavaris segon i tercer, es trien segons l'acord anterior. El pressupost de les festes procedeix de la venda de loteria de Nadal i de rifes durant tot l'any, així com de pernils a les festes de la vila, i sobretot de la bona voluntat dels veïns en la col·lecta de festes.

Actes que tradicionalment se celebren: el primer dissabte és la penjada de banderetes

Antigament es feien amb paper de seda, cordell, tot això pegat amb aigua i farina. Es conta que Vicente Llorens, *el Gulemo*, feia làmpades amb caixes de les sardines de bota, adornades amb papers de colors, i les col·locava al mig de les banderetes. Despertada amb tabal i dolçaina, celebració de l'eucaristia, amb presència de quasi tots els membres del carrer, posterior processó, amb la Banda de Música Municipal, traca i, en finalitzar, el convit. Missa en record dels difunts del carrer i, posteriorment, la xulla. Antigament es feia la xulla amb cassola, la portaven al forn per a coure-la.

Durant la setmana

Tots els dies, a les vuit de la vesprada, res del rosari, anunciat amb campaneta i cançoneta pels xiquets i xiquetes del carrer. El res del rosari se celebra davant del dosser del Salvador, instal·lat a casa d'un dels clavaris. En finalitzar, es canten els goigs (diuen que semblants als de l'ermita del Salvador d'Onda). Durant la setmana tampoc falten els actes gastronòmics: esmorzars de saladura, dinars de caldereta, paella i sopars de pa i porta i de sardina. No cal oblidar-se dels menuts, per a ells es preparen *trencaperols*, carreres de sacs, pal ensabonat i bones xocolatades; això sí, els majors també mullen. Les nits sempre han sigut entretingudes, hi havia actes de tot tipus: teatrals (Quiquet de Torà, teatre valencià), musicals (Orquestra Mare Nostrum i altres actuacions), fins i tot cinema, preparat per Batiste Pesudo. Cal ressaltar que es tractava de cinema projectat sobre un llençol. Conten que el van denunciar una vegada perquè els veïns de la vila venien a veure el cine al carrer del Salvador, que era gratuït, i per tant, no acudien al de pagament.

Divendres: fi de festes

Les festes acabaven divendres amb el rosari solemne, cantat pel carrer. Antigament es disposaven bengales de colors, penjades a les façanes de les cases, i les encenien al pas de la processó. En finalitzar el rosari, es llançava la traca de final de festes i es feia el nomenament dels clavaris de l'any següent. La nit acabava amb sopar de coca amb tomaca, un sopar del qual es té constància que es fa des del principi de les festes del carrer del Salvador. Segurament hi haurà milers d'anècdotes i contalles, però molts dels que ens les podrien contar, bé ja no viuen al carrer o bé ja no són amb nosaltres. Com hem dit abans, un carrer de poble i amb tradicions. Agraïm als veïns la seua col·laboració en la recollida d'informació. Memòria d'Asunción Pesudo i Quique Manzanet, escrita per ells.

▲ Processó del barri del Salvador

▲ Panell ceràmic del Santíssim Salvador.
Autor: Vicente Abad Navarro, mitjans
dels anys 20 del segle xx

▲ Veïnat amb el guió i la imatge
del Santíssim Salvador

▲ Imatge del Santíssim
Salvador, datada a
finals del segle XIX,
propietat dels veïns
del carrer. Obra dels
germans Viciano de
Castelló

▲ Guió del Santíssim Salvador

8.12. La festa de la Mare de Déu del Carme

Les festes de la Mare de Déu del Carme se celebren des de l'any 1930, segons dades que coneixem, i s'estenen pels carrers següents: Buenos Aires, Creus Vells, des del principi fins al carrer de la Soledat (o plaça de Leocàdia), la carretera d'Onda, des de Sant Francesc fins al carrer de la Mare de Déu dels Àngels, amb unes 55 cases, aproximadament, i 3 blocs de pisos. És una de les festes de barri més xicotetes de la ciutat.⁴⁰

La festa

Des de sempre la festa se celebra el quart diumenge de setembre, mai ha canviat de diumenge i els actes religiosos sempre s'han celebrat a l'església del Carme, ara parròquia de Sant Francesc o dels Franciscans. Aquests actes es basen en la processó del dia de la festa, des del barri fins a la parròquia esmentada, amb missa i sermó en honor a la Mare de Déu del Carme i, en acabar, processó per tot el barri. Dilluns, després de la festa major, al matí hi ha missa per tots els difunts del barri i divendres a la nit és el res del sant rosari cantat.

La imatge i el guió

Encara que la festa data dels anys 30, la imatge de la Mare de Déu i la peanya daten de 1940, el seu promotor fou Vicent Nostrort, és a dir, Vicent *l'escolà*, el qual encarregà fer-la, amb la col·laboració de tots els veïns del carrer. Des d'aleshores i fins a l'any 1962, la processó se celebrava amb la imatge i un guió o estandard llogat, al qual se li pegava una postal amb la imatge de la Mare de Déu, però a partir d'aquesta data Vicent va manar que feren un estandard amb la imatge, que es va fer a València i és, precisament, el que encara es conserva i es fa servir.

La imatge va haver de romandre, fins al 1977, a la casa del carrer de Buenos Aires, 13, propietat de Vicent Broch i Josefina Nostrort.

⁴⁰ De la memòria històrica, tradicional i religiosa, del veïnat, a qui ho agraïm.

Aquell any s'endreçà la façana i es va fer un panell de taulells (costejats per tot el veïnat) a una fàbrica d'Onda, coneguda per la de Paco Cantavella, amb la imatge de la Mare de Déu. Aquesta capelleta fou col·locada a l'esmentada façana per Vicent Gil i els germans Casalta i beneïda pel pare franciscà Reverter.

Avui en dia, encara que els temps han canviat, se segueixen celebrant tots els mateixos actes religiosos i el dosser de la Mare de Déu s'exposa tota la setmana a casa de Pepe Mata i Pilar, on el preparen i l'endrecen amb molt de gust i entusiasme.

Des dels anys 50 del segle xx

Durant els anys 50 fou quan la festa tenia el sabor més tradicional de les festes de carrer, ja que el diumenge hi havia a totes les cases el famós porrat de cacaos, faves i tramussos amb el típic tragueta de vi que mai faltava.

Dilluns, després de la missa de difunts, hi havia esmorzar de tot el veïnat i al migdia es menjava l'ancestral empedrat que, si feia bon temps, es preparava al pati de Salvaoret de Peiró i, en cas de complicar-se l'oratge, es guisava dins de la ferreria d'Onofre Flores. Després del dinar sempre hi havia cantadors i cantadores de flamenc o cantants valencians de renom, fins arribar a la nit quan començava la popular xulla. La resta dels dies es feien curses de sacs, *trencaperols* i dolces xocolatades, que avui en dia encara es realitzen. Tots aquests actes es repetiren fins a mitjans dels anys seixanta quan prohibiren fer processons de barri pels carrers. Fou l'any 1972 quan uns quants veïns, encapçalats per Francesc Font, rellançaren la idea de tornar a celebrar els festeigs amb l'esplendor d'abans i, de fet, ho aconseguiren ja que, al tractar-se d'un barri petit, tots arribaren al muscle amb rapidesa. Aconseguiren fer grans festes i espectacles, a més de tots els tradicionals actes religiosos i el 1978 construïren la capelleta a la Mare de Déu del Carme, obra de F. Diago Abad. Es realitzaren revetles i espectacles de varietats, on també s'aplegaven els dolçainers i la Banda de Música, coets i xocolatades, sopar de xulla i, després del rosari del darrer divendres, sopar popular i castell de focs artificials. Per

a poder celebrar aquestes festes, diumenge després de la missa i la processó van per les cases del veïnat a demanar la voluntat i s'organitzen rifes per a recaptar diners.

▲ Panell ceràmic de la Mare de Déu del Carme. Autor: Rafael Diago Abad, 1978

▲ Imatge de la Mare de Déu del Carme

▲ Processó en els anys cinquanta

▲ Eixida de la missa

8.13. La festa del carrer Major Sant Doménec

En la *Hoja Parroquial* de l'arxiprestal Sant Jaume de Vila-real núm. 37 de l'11 d'agost de 1945 hem trobat aquesta notícia que diu:

El domingo pasado (4 de agosto) se celebró por primera vez la fiesta en honor de Santo Domingo que los vecinos de la calle dedican a su patrono. Predicó en ella el Rdo. D. Matías Gil. Se estrenó una Imagen del santo y un Guión.⁴¹

La notícia ens diu que va ser la primera vegada que es feia la festa d'aquest carrer; hauríem de trobar si vol dir «la primera vegada després de la guerra del 36», perquè ja es feia abans, o s'instaura aquesta festa en la data del primer diumenge d'agost dia 4 d'aquest any 1945. També es parla que per a fer aquesta festa s'estrena la imatge de sant Doménec i el guió, dels quals parlarem després.

Pocs anys es faria la festa a l'església major, ja que pels anys de 1948 ja es fa la festa el quart diumenge de setembre i se celebra la missa a l'església del monestir del Corpus Christi, convent de les Dominiques, al mateix carrer Major. Carrers: Major Sant Doménec i voltants de la plaça de la Vila.

El nom

Aquest carrer, que s'iniciava en el punt de la plaça porticada, al núm. 1 que era els porxes *dels polisseros* i també Cercle Carlista i 1a Biblioteca Municipal, abans del carreró del bou per la vila, i el núm. 2 davant que era el Sindicat Catòlic i es dirigia fins al portal de València i els carrers de Vives, per l'hort de Vives i del Vall o Zumalacárregui.

Ha estat anomenat carrer Major o del Mig i fou carrer de pas obligat per a qui venia de València i anava cap a Castelló; a la plaça hi era Ca la Vila, en llocs diferents que trobaríem segons anys, i també al llarg de tot el carrer hi havia cases pairals de famílies de prohoms

⁴¹ APVr, tom I, *Hoja Parroquial*, núm. 37, 11 d'agost de 1945.

conegudes que han donat renom a la nostra vila, com els Iranzu, la Casa Redona, els Llorens (avui d'aquella història en edificis ens queda l'enyor i fins i tot alguna equivocació en la numeració!).

Quan l'any 1639 la Casa dels Montull i Cucaló passa a ser monestir del Corpus Christi de dominiques, el carrer va preparant-se per a ser batejat amb el nom del fundador, sant de Doménec de Guzmán. Aquest monestir, en les seues successives ampliacions, ocupa en la façana d'aquest carrer, des del carreronet de Ca la Vila fins al primer encreuament (carrer de Benedito) i tot el mateix pel carrer dels Desemparats, deixa lliure en aquesta illa de la vila la part que ocupa Ca la Vila, amb el pati i les cases següents del carrer de Ramón y Cajal i les del carrer dels Desemparats en la vessant de l'anterior carrer.

A continuació del carreronet de Ca la Vila, s'edifica l'església de les monges, que serveix per al culte i és on el carrer de Sant Doménec celebrarà la missa major en la seua festa al patró i titular, com hem dit abans. Aquest carrer ha portat el nom de: Major en els anys de 1843, Major Sant Doménec des de 1887, Gasset el 1920, Sant Doménec el 1923, Major Sant Doménec el 1928, Fermín Galán el 1931 quan la Segona República i des del 3 d'octubre de 1938 per acord de l'Ajuntament carrer Major Sant Doménec, per més que avui dia comença la numeració de les cases amb aquest nom a l'encreuament del carrer de Cervantes cap a València i fins al Raval del Carme.

Un poc d'història

Al carrer no hi ha cap capelleta en la façana de cap casa i la raó és ben senzilla, ja que l'església de les Dominiques té un altar dedicat al patró de les monges amb la imatge d'aquest sant per al culte, així que els resos i la devoció del veïnat i de tota mena de devots es concentra en aquesta església conventual.

La imatge de sant Doménec per a la setmana de la festa del carrer era propietat de M. Vilanova, *Xalequet*, que té casa en el mateix carrer (avui numerada amb el 8); és una imatge de les d'Olot,

amb el gosset i la torxa encesa, que representen la virtut del sant; aquesta va damunt la peanya, senzilla i pobreta, però suficient per a la festa i processó. La imatge, que va ser estrenada per a la primera festa, diumenge 4 d'agost de 1945, es guardava durant l'any en la casa del propietari; també en aquesta casa es preparava el dossier de la festa, a l'entrada d'aquesta, on els xiquets i xiquetes havien fet les banderetes per als balcons del carrer.

El dossier alguns anys es feia a l'entrada del convent de les Dominiques, per la porta principal, la que donava pas al torn de les monges, a les cambres del pare dominic, a les de la mongera (coneguda popularment com *mandaera*), al locutori, a la porta que s'obria al claustre del convent per on entraven les que demanaven ser novícies, i a l'església, pel passeig interior; per aquesta porta del convent, que hi era davant de la Casa Redona i el Nostre Bar en el carrer, entraven les processons del Dijous i Divendres Sant en Setmana Santa i la de la Mare de Déu de Gràcia i pel gran passadís que comunicava amb l'església passava per a eixir per la porta major de l'església, d'aquesta manera les monges podien veure-la des de les capelles que donaven a l'altar major, pels dos enreixats que servien per a combregar elles cada dia.

Aquesta festa tenia guió propi del sant, imatge i peanyes per al dossier i per a la processó. El guió, també estrenat en la primera festa del 4 d'agost de 1945, era propietat dels veïns del carrer (anotada a la part de darrere d'aquest) i el custodiava el primer clavari des del seu nomenament fins que passava al de l'any següent. Una estampa del sant, adornada per brodats fets a mà, constitueix la part principal del guió, que sostenen els varals de metall; dues cintes llargues i blanques inviten els xiquets a acompanyar-lo, i les porten un a cada costat. El guió hi era a casa del primer clavari i estava tot l'any; per a la processó del dia de la festa, eixia d'aquesta casa i, acompanyat pels clavaris i veïns fins a la casa del dossier, es formava la processó que s'encaminava a l'església de les Dominiques: s'oïa missa cantada per les monges, amb el sermó que proclamava el pare dominic, que tenia molt bona veu.

Ja hem dit que la imatge i les peanyes, propietat de Vilanova, es guardaven en sa casa del carrer Major (Casa dels Llorens). Del guió no hem trobat rastre; la imatge de sant Doménec, Vilanova encarregà la seua custòdia a l'Associació de Filles de Maria del Rosari, que la tenen molt ben cuidada a la seua seu al carrer de Sant Antoni, Casa Mossén Gil. La imatge potser espera que revife la festa del seu carrer algun dia...!

Quan el carrer ja no va seguir amb la tradició, les monges havien canviat el lloc del monestir pel de l'hospital i fins i tot el carrer ja no hi era tot el carrer, sinó només la meitat com també hem dit més amunt, ja que la primera meitat s'havia convertit en plaça de l'Ajuntament o Major, on comença ara el carrer de Sant Doménec després del carrer de Cervantes i Benedito.

La festa

El dissabte havia d'estar enllestit el carrer amb les banderetes, posades de balcó a balcó; al migdia del dissabte uns tronadors anunciaven la festa i a boqueta nit es parava davant cada porta de casa el porrat amb tramussos, cacaús, faves i el barral de vi.

El diumenge de la festa, en acabar la missa, eixia la processó que anava des d'aquella església fins al mig de la plaça dels porxes i tornava per a passar per tot el carrer fins a acabar en la casa de Vilanova, on es deixava el sant en el dosser i també el guió. Tot el carrer s'havia adornat amb l'enramada de fulles de nispres i altres arbres, que s'havien arreplegat o collit els dies abans per a aquesta ocasió. Davant la processó anava el dolçainer i el tabaler, seguit de la gent; quasi al principi el primer clavari portava el guió amb algú que l'acompanyava i els xiquets de les dues cintes; al darrere, quatre joves portaven als muscles la peanya amb el sant, acompanyats de quatre xiquets amb les gaiates per a descansar els portadors; presidien la processó els clavaris segon i tercer, seguits dels músics i les dones amb els seus catrets. Quan la imatge de sant Doménec arribava on era el dosser, el coeter, que havia anat davant tirant coets al terra i algun volador, encenia la metxa de la traca que acabava amb uns bons *boletons* de final. A la nostra

festa i processó tocaven les campanetes de les monges avisant de l'alegria de tot el veïnat.

Des dels anys quaranta del segle xx, la festa se celebrava el quart diumenge de setembre, amb la processó i missa a l'església conventual del Corpus Christi, de les mares dominiques, al carrer Major. Els veïns que la celebraven eren aquells que vivien al carrer Major Sant Doménec i als voltants de la plaça de la Vila, en la vessant d'aquest carrer, com hem assenyalat més amunt.

El dilluns de la festa se celebrava a la mateixa església la missa pels difunts, segons la tradició. A la nit, la xulla, que cada família es menjava a la porta de sa casa. Els clavaris preparaven una taula especial per a ells i els seus i aquells que organitzaven la festa, precisament en el lloc del carrer on era l'antic portal de València i acaba el carrer de Sant Doménec i s'eixampla, a més a més, dona testimoni que era per on s'entrava a Vila-real si venies de València o d'aquell raval, ara el Raval del Carme.

Durant la setmana de les festes, els clavaris i organitzadors preparaven jocs per als xiquets i entreteniments per als grans, segons la tradició del nostre poble; fins i tot s'organitzava un bateig d'un infant (que era una nina) i que eixia, de la porta major de les monges, amb la comare portant la criatura, els padrins i xiquets i xiquetes, com si s'haguera celebrat de veres, passaven per tot el carrer amb l'alegria del veïnat i els padrins tiraven els caramels i tot... com en un bateig de veritat!

I com la tradició mana, divendres tot acabava amb el cant del rosari que eixia i tornava al lloc on hi era el dosser amb sant Doménec de Guzmán. Per a les despeses de les festes el veïnat col·laborava amb la seua ajuda i els clavaris i algú més posaven la resta.

▲ Processó de la festa de Sant Doménec

◀ Imatge de sant Doménec dels anys quaranta de P. Amorós

8.14. La festa del carrer Major Sant Jaume

El carrer Major Sant Jaume s'inicia a la plaça Major, ara de la Vila i acaba al Raval de Sant Pasqual. És la part del carrer del Mig que va des del portal de València fins al de Castelló, comprén la vessant des de la plaça Major cap a Castelló. Per l'acord del Ple de l'Ajuntament de 3 d'octubre de 1938 s'anomena carrer Major Sant Jaume.

Un poc d'història

Ha tingut altres noms, comença pel carrer del Mig, el més antic; el 1843 s'anomenava només Major, el 1920 passava a ser Gasset i Sant Jaume el 1923, va ser Major Sant Jaume el 1928, Gasset el 1931 i Luis Sirval el 1936. Com veiem, segons els temps de la història, així els noms dels carrers. És l'antic camí real que creuava la vila pels portals de València al de Castelló.

El nom de l'apòstol Jaume li ve a aquest carrer Major pel fet d'estar-hi la primera església parroquial, després capella, dedicada a sant Jaume, des de la fundació d'aquesta parròquia pel rei Jaume I, el dia 22 de febrer de l'any 1274, dos dies després de la fundació de Vila-real (20 de febrer de 1274); d'aquella fundació ens dona testimoni el nomenament fet pel mateix rei fundador del primer cura d'aquesta parroquial, Juan Gutiérrez.

Aquesta primera església parroquial, discutit el lloc d'ubicació pels estudiosos de la nostra història, segurament hi seria en el lloc de la capella de Sant Jaume, al cantó del mateix carrer amb el de la Sang, l'aval és la cantonera de pedra amb la inscripció de l'any 1655 com a data d'unes obres allí, la notícia de la visita pastoral durant el temps de les obres de la nova església parroquial (l'Arxiprestal d'avui) i la tradició oral del nostre poble que la situa en aquest lloc, venuda el segle XIX i després cases de Medín, amb el record pietós en la boira històrica i llegendària de la pila baptismal de Santa Isabel d'Aragó i els graons d'entrada. Moltes raons perquè aquest carrer porte el nom de carrer Major Sant Jaume!

La festa

La festa se celebrava, en els últims temps, el quart diumenge de setembre; però antigament es feia el darrer diumenge de juliol, pròxim i dins de les festes de la vila al patró de Vila-real i titular de la parròquia.

La missa s'oïa a l'Arxiprestal, on s'anava amb processó, tot portant la imatge de sant Jaume. El dilluns de la festa, es feia la missa pels difunts del carrer i a la nit, la tradicional xulla. Entre setmana, els actes lúdics acostumats en aquestes festes, i per a final, divendres el rosari cantat pel carrer.

Als anys seixanta es podia veure el dosser a la portalada d'aleshores edifici de la Falange, anteriorment Casino Republicà, ara recuperat el seu nom de Casa dels Mundina. D'entre els clavaris de la festa, recordem els primers que van ser de la família Navarro Reverter, i altres com Joaquim Tirado i Llorenç Esteve Bort, etc.

La imatge de sant Jaume és de Pascual Amorós (1945). Aquesta festa era celebrada pel veïns del carrer Major Sant Jaume i els dels voltants de la plaça de la Vila.

▲ Guió de sant Jaume

◀ Imatge de sant Jaume

▲ Fotografia de la processó de sant Jaume al carrer Major

▲ Processó de la festa, acompanyats per mossén Juan Bautista Orenge Safont

8.15. *La festa del carrer de Sant Pere*

Aquest carrer és situat entre el carrer de Santa Llúcia i el de Josep Ramon Batalla o Barranquet. L'any 1813 al Patró de riquesa (AMVr, núm. 885, f. 459) apareix el seu nom.

Un poc d'història

La devoció a sant Pere, el primer apòstol del Senyor i el primer papa de la història, és vella al nostre poble, de manera que a l'església parroquial, des de les primeries, hi és un altar o capella dedicada a l'apòstol sant Pere; encara avui en dia el primer altar, entrant a mà dreta a l'Arxiprestal, és l'altar dedicat a sant Pere, que ha compartit, segons els anys, amb els sants de la Pedra, Abdó i Senén, sant Miquel i últimament amb la Mare de Déu del Pilar; però el titular d'aquest altar és sant Pere apòstol.

Fins als anys del concili II del Vaticà, la festa de Sant Pere, 29 de juny, era festa de precepte i això ajudava a la devoció per a viure-la de manera festiva. Recordem que per a aquesta festa les dones feien al forn el rotllo de Sant Pere, com a Pasqua les mones i a Nadal els pastissos de confitura; aquest fet gastronòmic de la tradició ens recorda la importància d'aquesta festa en la qual la gent anava als masets o a les sènies a menjar-se el rotllo de Sant Pere.

És normal que hi haja un carrer dedicat a l'apòstol sant Pere i que aquest carrer celebrara la seua festa a la manera tradicional del poble.

La festa

El 29 de juny. Els dies de la setmana abans es penjaven les banderetes als balcons del carrer i el veïnat preparava les seues cases per a rebre als qui anaren al porrat del dissabte i de la resta de dies, perquè la taula estava parada tota la setmana de festes per als visitants.

El dia de la festa, 29 de juliol, eixia la processó de casa del clavari, portava amb la peanya la imatge de sant Pere fins a l'església dels Franciscans, que anomenem del Carme, on s'oïa missa cantada amb sermó. Després la processó tornava, passant pels carrers que s'unien a l'alegria per sant Pere.

Quan l'església traïa el precepte de la festa per a la de sant Pere, els veïns del carrer, per no perdre-la, la passaren al diumenge més proper a la festa, amb el mateix ritual que abans i açò propicià el que aquest diumenge, el rosari de l'aurora que eixia de l'Arxiprestal, passara pel carrer a partir de les 8 del matí, i el veïnat s'unia.

El dilluns, com de costum, al matí se celebrava la missa pels difunts del carrer, especialment els que havien passat d'aquesta vida a l'altra en el que anava des de l'última festa. A la vesprada jocs per als xiquets i a la nit la tradicional xulla del carrer. Tota la setmana tenien la taula parada per a compartir amb el veïnat l'esmorzar, el dinar i el sopar. La capelleta de Sant Pere és al núm. 16 del mateix carrer. La festa acabava el divendres amb el rosari cantat pel carrer.

Programes de festes

En el programa de les festes del carrer de Sant Pere de l'any 2016, patrocinat per l'Ajuntament de Vila-real, l'alcalde, José Benlloch Fernández, anima els veïns a participar-hi i ho fa amb aquestes paraules:

Recent estrenat el període estival i iniciat el cicle fester a la nostra ciutat, com a alcalde de Vila-real, m'enorgulleix dirigir-vos aquestes paraules als veïns i les veïnes, amics i amigues, del carrer de Sant Pere que ara us disposeu a celebrar les festes en honor al vostre patró... A tots vosaltres, els que viviu i els que teniu les vostres arrels al carrer de Sant Pere, us anime a gaudir de la festa i dels actes, a omplir el carrer de goig, alegria i convivència, i desitge que mai perdeu les ganes de mantenir viva aquesta tradició tan nostra, les festes dels nostres carrers i barris.

Seguint aquest programa de les festes de 2016, del 24 de juny al 3 de juliol, farem memòria dels actes organitzats en els nostres dies:

Divendres 24 de juny

- A les 18 h Posada de banderes i tendal
- A les 21 h Sopar de pa i porta

Dissabte 25

- A les 10 h Esmorzar de pa i porta
- A les 14 h Dinar de pa i porta
- A les 18 h Festa de disfresses
- A les 20.30 h Sopar de pa i porta

Diumenge 26

- A les 8 h Pas del rosari de l'aurora
- A les 12 h Acte d'homenatge als nostres majors amb l'entrega d'un ram de flors
- A les 14 h Paella
- A les 20.30 h Sopar de pa i porta

Dilluns 27

- A les 14 h Dinar de pa i porta
- A les 22 h Nit de la xulla. A continuació, festa de karaoke

Dimarts 28

- A les 14 h Caldereta
- A les 18 h Festa: guerra de l'aigua

Dimecres 29

- A les 10 h Esmorzar de pa i porta
- A les 19.30 h Processó cap a l'església de Sant Francesc i missa de sant Pere que oferim pels difunts del carrer
- A les 21 h Sopar de pa i porta

Dijous 30

- A les 18 h Xocolatada
- A les 21 h Sopar de pa i porta

Divendres 1 de juliol

- A les 14 h Tombet de bou

- A les 20 h Sopar de pa i porta
- A les 22 h Actuació teatral a càrrec del grup de teatre Els XIII. Acte seguit, rifa popular

Dissabte 2

- A les 14 h Dinar de pa i porta
- A les 18 h Festa infantil
- A les 20.30 h Sopar de pa i porta

Diumenge 3

- A les 14 h Fideuà
- A les 21 h Sopar de pa i porta
- A les 00 h Traca fi de festes

La imatge

A una façana del carrer s'obri una capelleta amb la imatge de sant Pere, il·luminada per un fanal, obra artesanal de ferro; aquesta capelleta els veïns l'adornen amb flors els dies de les festes i durant l'any. La imatge de sant Pere es porta en processó el dia de la festa litúrgica a la parròquia de Sant Francesc, per a la missa que s'ofereix pels difunts del carrer, aquesta processó l'obri el guió de sant Pere, de confecció nova, fet per a les festes de 2011/12.

Bones festes!

▲ Fotografia de la benedicció de la imatge de sant Pere

▲ Guió del carrer

▲ Imatge de
sant Pere

▲ Imatge de
sant Pere de la
capelleta

▲ Veïns i veïnes del barri de Sant Pere al sopar de la xulla

8.16. *La festa del Crist de l'Agonia*

Un poc d'història

Entre el carrer del Crist de la Penitència i el de l'Assumpció, el 1866 s'anomena carrer del Crist de l'Agonia o simplement de l'Agonia (AMVr, núm. 125, f. 20r). En l'actualitat aquest carrer és el de Zumalacárregui.

La tradició oral del veïnat del carrer antic ens conta el fet d'una imatge del Crist crucificat, de tamany xicotet, pròpia de les que són a alguna cambra de casa, de fusta i treballada, de la que no se sabia la seua procedència i es contaven algunes coses meravelloses, semblants a miracles; hi era en una de les cases del carrer de la Sequieta, avui carrer de Sant Cristòfol.

A través del temps les dones li havien pres afecte i devoció i solien resar el rosari amb aquesta creu, li van fer com un altar amb flors i ciris mentre resaven. Allò va passar a coneixement del carrer que decidia fer-lo patró i advocat i van celebrar festa amb missa major. Potser fora aquesta determinació la que donaria nom de Crist de l'Agonia a aquells trams de carrers, com l'enramada que es feia per a la festa, que era de paperets, l'anomenaven com el carrer de la festa dels paperets.

La festa

La festa se celebrava a principis del mes de juliol, amb el ritual propi de les festes de carrer de Vila-real. Ornamentat el carrer amb les banderetes de costum i l'alegria de tots en el porrat del dissabte.

El diumenge de la festa es portava en processó des de la casa del clavari on hi era el dosser, la creu del Crist de l'Agonia, precedida i obrint-la el guió, fins a l'església dels Franciscans, on s'oïa la missa cantada i sermó; la processó tornava al seu carrer, seguint la festa familiar de cada casa i a la vesprada es reunien per a algun joc, majors i xiquets. Dilluns al matí s'oïa la missa, als Franciscans, pels difunts del carrer. A la vesprada o boqueta de nit, el dilluns de la xulla.

Entre setmana el veïnat procurava divertir-se amb actes i jocs que agradaven a tots, sobretot als xiquets, que estaven sempre a punt per a xocolatades i *trencaperols*.

Divendres era el rosari cantat pels carrers, final de les festes, fins a l'any que ve. Durant la setmana podíem veure el dosser instal·lat a la casa del clavari. Els carrers que celebraven aquesta festa eren els de Sant Cristòfol i un tram de Zumalacárregui.

Aquesta festa, després de perdre's, sense celebrar-se durant molts anys, pareix que vulga revifar de les cendres i hi ha un comboi entre els veïns per a celebrar-la. La imatge, que pareixia oblidada, ha estat recuperada i s'haurien de fer actes de devoció per a seguir la tradició d'aquest carrer en honor del Crist de l'Agonia.

Bones festes!

▲ Processó del Crist de l'Agonia al carrer Sant de Cristòfol

▲ Guió del Crist de l'Agonia

▲ Imatge del Crist de l'Agonia

▲ Al Raval del Carme amb el guió en la processó, 1959

8.17. *La festa del carrer de la Pietat*

Un poc d'història

Aquest carrer es troba, com a prolongació del carrer de l'Assumpció, entre el carrer de Josep Ramon Batalla i el carrer de la Vall d'Uixó. L'11 d'agost de 1897, el Ple de l'Ajuntament acorda donar-li el nom de la Pietat a aquest tram de carrer, que prompte s'estendrà a tot el barri de la Pietat.

És molt possible que el nom li vinga de la devoció que hi ha a Betxí al Crist de la Pietat, de manera que en aquest carrer de Vila-real la imatge patronal és reproducció de la icona de Betxí, que es venera a l'església parroquial, tant la que ix en processó, com la que hi ha a la capelleta del carrer. La proximitat de les dues poblacions o potser gent de Betxí aveïnada en aquest barri portaren aquella devoció que arrelà ben prompte.

Els vells ens conten com l'any 1925 un grup de veïns i veïnes es desplaçaren a peu a Betxí i portaren una estampa del Crist de la Pietat des de la veïna localitat de la Plana Baixa per a fer la festa del barri. Després feren el primer guió, quan eren clavaris Leandre Adsuara Pitarch, Pasqual Segura Català i Manuel Segura Català. Aquest guió va desaparèixer l'any 1936, però el 1943 se'n va fer un segon, mentre que l'actual és de 1960, quan també s'estrenà una preciosa imatge del Crist de la Pietat, obra de Pere Gil (de 1989).

La festa

La festa era celebrada el segon diumenge de setembre. El barri o carrers que la celebren, adornats amb les banderetes adients, el porrat del dissabte, els anuncis de la festa fets, el diumenge, eixint de casa del clavari on hi era el dosser, la processó avançava pels carrers fins a l'església dels Franciscans, on s'oïa la missa major amb sermó; en acabar, la processó passava per tots els carrers del barri, sense deixar-se cap casa per visitar, sobretot si hi havia malalts.

Dilluns al matí, la missa de difunts i, a la nit, la xulla amb la cassoleta al forn. Entre setmana es van fer famoses i de nomenada les actuacions musicals i de varietats que es representaven en entaulats preparats a l'efecte, de manera que de totes les parts del poble anaven a veure els cantants o varietats del barri de la Pietat, com una atracció molt bona i especial entre les que es feien per les festes de carrers.

Amb molta participació popular, divendres es feia el rosari cantat i en finalitzar es triaven els clavaris i festers per a l'any següent. Els anys seixanta, els dissabtes era famosa la *cordà*.

Els carrers que celebren aquesta festa són: Pietat, Sant Manuel, Josep Ramon Batalla, Alconchel, Sagunt, Ponent Alt i part dels carrers Rei En Jaume i avinguda d'Itàlia.

Bones festes!

▲ Imatge de Pedro Gil Moren

▲ Antic guió del Crist de la Pietat

▲ Veïns i veïnes del barri de la Pietat

8.18. La festa del Crist del Calvari

Aquest carrer s'inicia a l'actual plaça del Llaurador, antic calvari parroquial, i arriba fins al carrer d'Andalusia. En l'acord del Ple de l'Ajuntament de 14 de desembre de 1900 es dona el nom de carrer del Calvari, que comença passada la porta i façana del calvari i comprenia aleshores unes poques cases cap a la part de Castelló; aquest ha anat allargant-se tal com s'ha allargat la construcció d'habitaclles, que avui en dia és fins al carrer d'Andalusia.

Un poc d'història

No és precís estudiar molt per a entendre que el nom li ve precisament del recinte religiós, anomenat calvari, de propietat eclesiàstica parroquial, erigit i beneït l'any 1817, amb les capelles de les catorze creus o Via Crucis, per a la pràctica de la devoció dels fidels.

A aquest calvari anava cada any, havent eixit del convent de Sant Pasqual i seguint el camí de les Creus Velles (antic calvari), la processó del Divendres Sant, molt matí, amb la Verge Dolorosa de les confraries de Terra Santa franciscana i el penitent natzaré amb la Guàrdia Romana o *judíos* de la Molt Il·lustre Confraria de la Sang, per a practicar el Via Crucis més solemne, amb l'encontre de la Mare i el Fill, tornant al lloc d'on havien eixit.

A la banda de dalt del calvari hi era el cementeri parroquial, beneït l'any 1816 pel vicari major José Guerola. Entre el cementeri i el calvari hi havia una capella que per l'exterior era de figura quadrangular i per l'interior el·líptica, d'ordre dòric, d'uns 14 metres de llargària per 10 d'amplària; el dia 5 d'agost de 1865 l'arxipreste Miguel Villuendas posava la seua primera pedra, i la beneïa l'arxipreste Salvador Ramos el 17 de febrer de 1884, tot celebrant una missa resada amb l'assistència del clergat parroquial, l'Ajuntament i la Banda de Música. Aquesta capella feia el servei religiós tant del calvari com del cementeri. El 4 de setembre de 1884 l'Ajuntament acorda procedir a la prolongació d'aquest cementeri fins a la nova palafanga, és a dir, fins al Cordó, on comença avui el convent dels Carmelites.

El 3 de juliol de 1896 l'arxipreste Vicente Alba Zarzoso beneeix solemnement el nou cementeri, que ja serà municipal, amb l'assistència del clergat, l'Ajuntament i comissió de frares franciscans amb una multitud considerable de fidels; és el cementeri d'avui en dia.⁴²

La festa

La festa se celebra el quart diumenge de setembre. Engarlandats els carrers que fan la festa al Crist del Calvari, el diumenge s'organitza la processó des de casa del clavarí major fins al convent dels Carmelites i assisteixen a la missa major amb sermó, seguint després la processó per tots els carrers de la festa, sense deixar-se cap raconet ni cap casa, perquè el Crist del Calvari els beneïska tots.

Entre setmana, dilluns missa de difunts, per a aquells que han passat d'aquesta vida a l'altra, sobretot els de l'any; i a la nit, la xulla tradicional. Els altres dies de la setmana es realitzen jocs per als xiquets, xocolatades, trencada de perols; també els majors s'alegren amb actes preparats per a ells. A la fi, divendres és el rosari cantat pels carrers com a final de festes.

Un veí conta que pels anys quaranta els deixaven per a fer la festa un Crist de les monges josefines (avui, el seu convent seria al carrer de Pere III, cantó amb la Murà), fins al dia en què estrenaren l'actual imatge del Crist, sent clavaris Vicent Galí, Francisco Taurà i un veí del carrer del Cordó.

En el programa d'aquestes festes de l'any 1996 (traducció del programa a càrrec de l'autor), del 28 de setembre al 6 d'octubre, podem fer memòria de com se celebraven en aquells anys i com avui en dia continua la tradició:

⁴² TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*, 1909.

Dissabte 28 de setembre

- A les 8.30 h *Despertà* amb coets
- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta al casal de festes
- De 12 a 13 h Degustació de cervesa al casal
- A les 18 h Ofrena de flors al Crist del Calvari, amb la Banda de Tambors i Cornetes
- A les 23 h Discomòbil i festa d'escuma

Diumenge 29

- A les 10 h Missa i processó, amb xaranga
- A les 11 h Parc infantil
- A les 12 h Vi d'honor amb xaranga al casal
- A les 17 h Parc infantil
- A les 18 h Eliminatòries de guinyot, parxís i dòmino

Dilluns 30

- A les 7.45 h *Despertà* amb coets
- A les 8.00 h Missa en memòria dels difunts del barri
- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 17.30 h Jocs infantils
- A les 18 h Eliminatòries de guinyot, parxís i dòmino
- A les 21 h Xulla amb xaranga

Dimarts 1 d'octubre

- A les 8.30 h *Despertà* amb coets
- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 17.30 h Jocs infantils
- A les 18 h Eliminatòries de guinyot, parxís i dòmino
- A les 21 h A la plaça del Llaurador, sopar de pa i porta. A continuació, karaoke

Dimecres 2

- A les 8.30 h *Despertà* amb coets
- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 17.00 h Homenatge a la persona més vella del barri, a continuació, berenar amb xaranga per a la 3a edat al casal, gentilesa de Merceria Camí l'Ermita
- A les 19. h Eliminatòries de guinyot, parxís i dòmino
- A les 22.30 h Bingo al casal de festes

Dijous 3

- A les 8.30 h *Despertà* amb coets
- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 16 h Repartiment de sardines pels carrers del barri
- A les 17.30 h Jocs infantils
- A les 20 h Sant rosari pels carrers del barri
- A les 21.30 h *Torrà* de sardina i cercavila amb la Tuna

Divendres 4

- A les 8.30 h *Despertà* amb coets
- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 17.30 h Jocs infantils i xocolatada pels carrers del barri, patrocinat per Pastisseria Pasqual i Perruqueria Anna
- A les 23 h Ball de disfresses amb l'orquestra Trébol. El fotògraf M. del Prado obsequiarà amb una foto als menors de 7 anys

Dissabte 5

- A les 8.30 h *Despertà* amb coets
- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- De 10 a 11 h Inscripcions per al concurs de paelles
- A les 12.30 h Concurs de paelles
- A les 18 h Vesprada de jocs per a adults al casal
- A les 23 h Nit de revista amb l'actuació d'Arévalo

Diumenge 6

- A les 8.30 h *Despertà* amb coets
- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- De 13 a 14 h Degustació de cervesa al casal
- A les 18 h A la plaça del Llaurador, circ Perlinpinpin
- A les 22 h Traca final de festes

Celebren aquesta festa els carrers: Ermita, Cordó, part de Cronista Traver, Ambaixador Mascarell, Fàbrica, plaça del Calvari, Pintor Orient i Màrtirs de la Independència.

Bones festes!

▲ Processó del Crist del Calvari, al fons el fumeral de La Citronia

▲ Imatge del Crist del Calvari

▲ Guió del Crist del Calvari

8.19. *La festa del carrer de la Mare de Déu del Roser*

El nom d'aquest carrer és de la Mare de Déu del Roser. En l'actualitat, en posar els nous rètols en valencià, potser animats per la denominació que en altres pobles, sobretot del Principat, donen en referir-se a aquesta advocació de la Mare de Déu com Mare de Déu del Roser (així aclamen a la seua patrona també a la veïna Almassora), es va canviar el nom del nostre carrer del Rosari pel del Roser, donant com a raó «que al nostre poble es deia així en temps passats».

La veritat és que per la victòria en la batalla de Lepant de les tropes cristianes, el papa Sant Pius V va atribuir a la intercessió de la Mare de Déu, per les pregàries resant el rosari que ell havia encomanat a tota l'església, i per la festa que el mateix papa dedica de seguida a la Mare de Déu del Roser i de la victòria, pels rosaris resats, els jurats de Vila-real van edificar una ermita dedicada a aquesta advocació mariana en el lloc del raval de Castelló, on hi havia una mesquita per als musulmans que hi habitaven fora els murs de la vila; aquesta és l'ermita de la Mare de Déu del Roser, que en algun document d'aleshores s'anomena així. Els frares alcantarins fan d'aquesta ermita el seu convent de la Mare de Déu del Rosari i l'any 1588 és destinat com a conventual d'aquest el llec fra Pasqual Baylón; quina alegria tenia aquest fraret, el nostre patró sant Pasqual, perquè venia al convent de la Mare de Déu del Rosari.

Aquest carrer és el que va des del d'Onda fins al Barranquet o carrer de Josep Ramon Batalla. Ja apareix al llibre d'actes (AMVr, núm. 1414, p. 135r) l'any 1886. Quan el poble va eixamplant-se per la part d'Onda, on hi ha molts rocams, i s'edifiquen grups de cases, va formant-se el que s'anomena aleshores, en la primera meitat ja del segle XIX, com el barri d'Araia, i passa a ser el barri del Roser, precisament en els anys en què la Confraria del Rosari de l'església de les Dominiques s'uneix a l'Associació de Filles de Maria del Roser a l'Arxiprestal, gràcies a l'arxipreste, Salvador Ramos, que va obtenir aquesta fusió a Roma del general de l'Orde dels Dominics; era l'any 1886; veritat és que en aquest barri del Roser

quasi totes les dones i xiques eren i són de l'associació esmentada de Filles de Maria del Rosari.

La festa

Aquest ha estat un carrer o barri molt fester, en el qual s'ha celebrat cada any allò que al poble diem bones festes. Tradicionalment, la festa era el quart diumenge d'octubre, però actualment, se celebra el tercer diumenge de setembre. També ha canviat la ubicació de la celebració religiosa: al principi es feia la missa a les Dominiques i era normal per l'advocació de la Mare de Déu del Roser, titular de les monges dominiques; encara que aquest carrer és apartat del centre de la vila on hi és el convent de les Dominiques, al carrer Major Sant Doménec, els veïns volien fer la festa en aquella església que gojava del privilegi de ser del Rosari.

Així, el diumenge de la festa tot el carrer es mudava com toca i s'enllestia la processó, amb el guió, clavaris i clavàries, festeres, les dues files de cirials de la gent i la imatge de la Mare de Déu amb la peanya portada pels joves, a qui no els feia pena que l'església de les monges fora lluny, passant pel carrer del Crist de la Penitència, fins a les Dominiques; en aquesta església conventual s'oïa la missa amb el sermó i en escoltar *Ite Missa est* altra vegada s'organitzava la processó i tornaven al seu carrer, fent un altre recorregut de carrers perquè es recordaren que el carrer del Roser feia les seues festes.

Els darrers anys, quan les dominiques passaren al Crist de l'Hospital, es va celebrar la missa del diumenge en aquesta capella venerable, on, amb les monges hi era la Mare de Déu del Roser. Després, quan s'enllestí la nova parròquia dels Sants Evangelistes i ja que el carrer del Roser era feligresia d'aquesta, la festa i els actes religiosos se celebraren en aquesta església parroquial, primer en la del barri i després en l'actual.

Les festes d'aquest carrer i barri sempre han estat molt lluïdes i amb varietat d'actes per a tots, de manera que fins i tot es publicava com un programa de festes, que els últims anys segueix publicant-se amb

la col·laboració de la Regidoria de Festes. Com a botó de mostra fotografiem el programa de l'octubre de 1950, que és extraordinari, ja que en aquestes festes beneeix la nova imatge de la Mare de Déu del Roser a l'Arxiprestal, l'arxipreste Lucas Salomón Martí. La imatge vella es queda a la capelleta del carrer, a la façana de la casa de les Micales, núm. 22, on encara es pot veure.

▲ Programa de les festes del barri de la Mare de Déu del Roser de 1950

Entre moltes notícies trobem en el programa esmentat, la de la Banda del Garrot, composta per 21 músics, que en aquell dia de festa estrenen els seus vestits; aquesta banda es va fer famosa per les seues actuacions i per l'alegria que portaven i donaven a tot el veïnat. També es parla de la visita que es fa *als obligats* dels carrers de Sant Blai, Sant Francesc i l'Assumpció, que són veïns que contribueixen a les festes del carrer del Roser. Visiten també els veïns necessitats i els porten un present o *aguinaldo* perquè participen de l'alegria de la festa. Tant la processó del dia de la festa com el rosari, que es fa dimecres, passa per tots els carrers del barri i s'allarga també per a visitar els *obligats* dels altres carrers.

En els actes festius trobem en aquell any, a més de la xulla tradicional, que es menja davant la capelleta de la Mare de Déu del Roser, a les

deu de la nit: desfilada de manoles i toreros, nomenament de reina de les festes de 1950, sorteig de mantes, jocs de llit i joc de mantellines, dianes per la Banda del Garrot, carreres de sacs, perols, exhibicions del Carboneret, rei de la trompeta, etc. I sobretot les corregudes de bous, dijous, divendres i dissabte. Com a extraordinari el dijous hi ha un grandió i magnífic Coso Blanco, una boda i el «Desfile de Antorchas» (bou embolat) com a final de festes el dissabte a les nou de la nit.

Aquestes festes de l'any 1950 són la mostra de com eren les festes d'aquest carrer i barri de la Mare de Déu del Roser, que els clavaris i festers s'encarregaven que anaren la mar de bé. Les despeses que s'hi originaven eren sufragades per les almoines dels qui pagaven la festa, veïns i *obligats*, i si no hi havia prou es rascaven la bossa aquells que anaven per davant, procurant sempre que tot es pagara i no quedaren deutes. En els papers d'administració de l'any que tenim per mostra, 1950, trobem: la imatge de la Mare de Déu del Roser nova, 900 ptes.; Banda del Garrot, 1.400 ptes.; traca i coets, 406 ptes.; Banda de Música, 350 ptes.; permís bous, 1000 ptes.; tres dies de vaques i bou embolat, 2.750 ptes.; embolador, 200 ptes.; metge, 250 ptes.; practicant, 25 ptes.; permís festa, 51,50 ptes.; permís espectacles, 350 ptes.; *aguinaldo* pobres, 60 ptes.; dolçainer, 65 ptes.; despeses rosari, 160 ptes.; missa, 40 ptes.; sermó, 30 ptes.; esmorzar músics, 45 ptes.; vi, 150 ptes. i diversos... Total: 9.670 ptes. Tot pagat! Bones festes!

Carrers de la festa: Santa Cristina, part de Creus Velles, Comte de Ribagorça, Serreria, avinguda d'Alemanya, plaça de Sant Ferran, part de Santa Llúcia i part de Zumalacárregui.

FACTURA n.º 10

Venda de Pascual Gumbau Canós
PIROTÉCNICO

Señor *Clavarios C. Virgen del Rosario* DEBB:

Mes	Día	Villareal 25 de Octubre de 1950	Pesetas	Cts.
10	25	300 metros traca a 0.8 pta. m	250	
		2 docenas cohetes volantes a 0.20 pta.	40	
		300 Bombarderos a 0.35 pta. m	105	
		7 " " gordos a 3 " "	21	
		Punto: <i>Pascual Gumbau</i>	Total	406

◀ Factura de l'any 1950 del pirotènic Pascual Gumbau Canós per les festes de la Mare de Déu del Roser

▲ Imatge de la Mare de Déu del Roser

▲ Processó de la Mare de Déu del Roser

▲ La Banda del Garrot durant les festes del barri

8.20. La festa del carrer de Sant Joaquim i Santa Anna

Un poc de la seua història

El carrer de Sant Joaquim (pronunciat en valencià per la gent del poble com *Sant Xotxim*) es divideix en dues parts, Santa Anna la primera i Sant Joaquim la segona, però el solem anomenar pel nom de Sant Joaquim per a indicar les dues parts. El carrer comença anomenant-se Santa Anna i va des del carrer de Bayarri fins al carrer de la Sequieta o Aviador Franco, per acord de l'Ajuntament del 20 d'octubre de 1887; abans es deia carrer de la Conillera, el 1843; després carrer d'Alcalá Zamora (1931), García Lorca (1937) i finalment retornà al de Santa Anna el 1938.

La devoció a santa Anna és antiga al nostre poble, de manera que amb l'apòstol sant Jaume i l'apòstol sant Bartomeu, aquesta santa va ser la primera patrona de la vila en els orígens medievals, la seua imatge estava a l'altar major de la parroquial gòtica, fent costat amb sant Bartomeu a una banda, i a l'altra santa Anna; a poc a poc va desaparèixer de la devoció popular i la seua presència iconogràfica a la parroquial nova va quedar eclipsada totalment.

La segona part del carrer, tal com puja cap a Onda, correspon al carrer de Sant Joaquim i s'allarga des del carrer de la Sequieta o Aviador Franco fins al carrer del Calvari. Apareix ja per l'any 1800, al Patró de riquesa (AMVr, núm. 880, f. 234r). Al llarg de la seua vida només s'han atrevit a canviar-li el nom en el temps de la Segona República, quan la tradició i allò propi del poble no comptava per a res i calia bandejar-ho; així veiem que l'any 1931 el nom és Alcalá Zamora, president de la República, que es canvia pel de García Lorca, el poeta malaurat, el 1937, torna a ser el carrer de Sant Joaquim l'any 1938. L'acord del Ple de l'Ajuntament de 1883 li dona aquest nom al carrer de la Conillera, que amb el de la part de Santa Anna, formarà ja l'únic carrer de Sant Joaquim i Santa Anna.

Sabem que amb aquests dos noms se'ns donen a conèixer, pels evangelis apòcrifs (no reconeguts pel cànon de l'Església com a

revelats, però acceptats com a tradicions antigues de devoció i dels que s'ha fet sempre ús per a sermons de campanetes, els noms dels pares de la Mare de Déu, sant Joaquim i santa Anna, amb la història de les seues vides i el misteri de la concepció immaculada de Maria.

Al carrer de Sant Joaquim, núm. 2, trobem el mural de ceràmica de Rosend Estella (1962) amb la imatge dels patrons.

La festa

Les festes d'aquest carrer i els adjacents tenien anomenada en el poble pels actes que, a més dels religiosos, presentaven per al comboi dels veïns i de tot el poble de Vila-real.

La festa tradicional se celebrava el segon diumenge de novembre, amb la missa cantada i sermó a l'Arxiprestal. El dosser amb el guió i les imatges de sant Joaquim i santa Anna era a casa del primer clavari, on passava la gent a pregar els sants, demanar-los les seues gràcies i també a mirar i remirar el muntatge fet en el dosser per a lloar-lo com és degut pel bon gust i devoció.

Els dies anteriors a la festa, el veïnat ornamentava el carrer amb les banderetes i fanalets acostumats, i cadascú al seu balcó posava el cobertor per a testimoniar l'alegria d'aquests dies; no només eren els veïns del carrer pròpiament dit, sinó també els dels carrers que s'unien a la festa: Santa Isabel o carrer del Fum, part del de la Sequieta o Aviador Franco, part de Vázquez de Mella, Sant Ramon i part de l'ara Joan Baptista Llorens; en aquests «es veïen els xiquets, xiquetes i les dones donant-se pressa per a guarnir de festa el carrer, l'agranaven i penjaven les banderetes».

El dissabte, a migdia, al campanar de l'església major es voltejaven les campanes en vol de festa de carrer, és a dir, quatre campanes, començant pel tiple menut, vol que es repetia a la nit, a l'alba del diumenge i durant la processó en anar i eixir de missa. La nit del dissabte no faltaven a les entrades de les cases obertes, els cacaús, tramussos, faves i el barral de vi o moscatell, per a convidar els visitants; era el porrat.

El diumenge de la festa, el veïnat es mudava per a la missa i processó; els clavaris estrenaven vestit nou i traïen de l'armari el que es guardava per a ocasions especials; les clavàries es vestien amb el vestit negre, solemne, de festa, i la mantellina negra amb la pinta al cap, a les mans, amb guants de brocat fi negre, en una el rosari de nacre i en l'altra el cirial per a la processó.

D'aquesta manera tot el veïnat feia cap a casa del primer clavari i a l'hora anunciada, que solia ser cap a les deu i mitja per a no fer tard a les onze a l'església, s'organitzava la processó fent de guies i organitzadors aquells que anomenem *maneguetes*, però que són l'ànima i el motor de les festes: obria la processó la Colla de Nanos i Gegants d'aquest carrer (l'únic a Vila-real que els tenia; ni a les festes patronals hi havia, només al carrer de Sant Joaquim i Santa Anna); seguia el dolçainer i tabaler, que no poden faltar en una bona processó; tot seguit, la creu processional pròpia d'aquest carrer, que es va estrenar l'any 1948, seguida per les dues fileres de xiquets, xics i homes mudats i amb ciris en la mà; per la meitat de la processó anava el guió portat per algun home o jove de la festa, amb dos xiquets estirant les cintes que li pengen al costat; més gent en la processó fins a la peanya, que porten quatre homes o xics, auxiliats per quatre xiquets amb les gaiates per a descansar de tant en tant, amb les imatges de sant Joaquim i santa Anna, obra de l'escultor Pascual Amorós, feta de fusta d'olivera preparada pel veí Pere Cantavella Miró, estrenada el dia 10 de novembre de 1940 (l'antiga havia estat cremada en la guerra de 1936

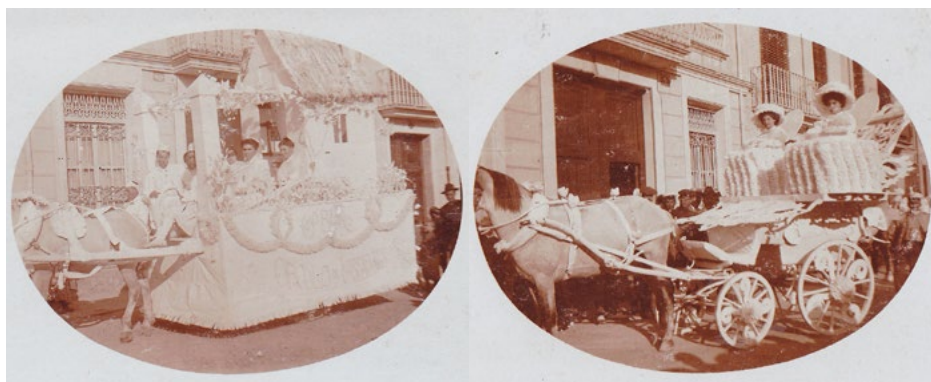

▲ Gegants amb els xiquets i xiquetes

per la incultura i malícia als sentiments religiosos); darrere, en la Presidència les tres clavàries i els tres clavaris (en tornar de missa els acompanyava també un dels vicaris de l'Arxiprestal); darrere, la Banda de Música i totes les xiquetes, xiques i dones amb el catret a la mà i la mantellina al cap, així tancava la processó que anava pel carrer de Bayarri i Sant Roc a l'arxiprestal Sant Jaume i tocava el vol al campanar.

En arribar a l'església major, nanos i gegants es posen als costats de la porta major fent honor a la processó que entra dins per a la missa i el sermó. Acabat l'acte religiós es torna pel mateix camí a l'inrevés i passen per tots els carrers que fan la festa, fins arribar on és el dosser; la Banda interpreta unes peces musicals i finalitza amb la *Marxa Reial*, que ja ha tocat en entrar i eixir els sants de l'església major.

A la vesprada del diumenge i a vora nit es presentava algun espectacle que fera les delícies de la gent; sobretot hi havia una cavalcada de carros triomfals, preparats pels del carrer i que constituïen uns dels atractius principals del dia i de les festes.

▲ Cavalcada de carros triomfals de 1930

El dilluns se celebrava al matí a l'església major la missa pels difunts del carrer, a la qual assistia tot el veïnat, en memòria dels avantpassats que la celebraren al seu temps. A la nit cada casa es reunia per a menjar-se la xulla tradicional, feta al forn amb cassoles i cassolotes; també es reunien en taules llargues al carrer veïns i veïnes amb la bona harmonia que dona seure a la taula tots junts,

davant la cassola de la xulla i el barral de vi que no falte per a beure al gallet, fins que el cos aguante; mentre els xiquets ho feien en taula a part, cadascú portava la seua cassoleta al forn amb la xulla i una llimonada de coloret per a beure.

Els altres dies de la setmana de festes eren plens d'activitats lúdiques que feien goig a tots, una setmana completa de molt de divertiment, sobretot, les vaques i bous pel carrer, que eren famosos i esperats per tot el poble; també els perols i jocs per als xiquets. Com les vaques i bous només corrien per la part de baix de l'antiga carretera (aleshores la carretera general era la dels carrers de Sant Manuel, Sánchiz i l'avui Joan Baptista Llorens), deixaven el tros del carrer d'Amunt fins al Calvari sense aquest divertiment, per on passava el trenet la *Panderola* en el seu trajecte cap a Almassora; un any es va plantar a la fi del carrer, en aquella part de dalt, una falla, sí, com les de Borriana i València, però d'aquest carrer! Reeixia en aquestes festes l'actuació constant de la Banda de Música La Meliana, amb la cercavila per aquest barri i les seues actuacions alegres i festives acompanyant les cavalcades i disfresses i els nanos i gegants.

El divendres de les festes, a la vesprada a boca de nit, es feia la processó del rosari cantat pels carrers de la festa, amb moltíssima participació de la gent, encapçalant aquesta la presència també dels nanos i gegants, que feien la delícia dels xiquets i xiquetes i això que els nanos, si et descuidaves t'arreaven amb les castanyetes de les mans una bona castanyada al cap!

El dissabte s'acabava la festa i es tornava la clau que l'havia oberta el clavari; era el moment de traure del saquet el nom dels clavaris de l'any que ve. La clau quedava en casa del clavari d'enguany fins a les festes de l'any que ve, en les quals li faria donació al nou clavari. Bones festes, fins a l'any que ve!

D'un programa d'aquestes festes del carrer de Sant Joaquim, recopilat en un article de la revista *Exágono* que signen Vicente i Salvador, traiem el següent:⁴³

⁴³ *Exágono* núm. 323, 1973

La fiesta más popular y más importante de aquellos tiempos era la de San Joaquín, a la que llamamos ‘Festes de san Xoxim’, ya que era tan importante como las fiestas patronales del pueblo, porque la gente se divertía muchísimo, tanto jóvenes como viejos y resultaba muy económica. En esta calle en concreto la gente estaba muy unida, por eso nos atrevemos a decir que era la más fuerte en cuanto a festejos se refiere... Las fiestas empezaban en sábado, a las doce horas, con la clásica traca y cohetes.

Sábado:

- 5 de la tarde, salida “dels carros triufants”, que eran una especie de carroza en la que predominaba el objeto en honor a lo que estaba hecha; estaba muy decorada y la acompañaban damas de honor. Un ejemplo sería una cafetera con sus tazas, dentro de las cuales iban las damas, en este caso vestidas de verde; tras éstos desfilaba la música Meliana, especie de banda en la que los músicos iban ataviados por un frac de tela de saco, instrumentos de hojalata, bombo de bota de sardinas cubierta con piel de cordero y platillos que eran dos tapaderas de cazuela.
- A las 9 de la noche: carrera de damas con “cresolet”, el cual se lo ponían en el ombligo y a la primera que llegaba a la “parafanga”, o sea la actual carretera general o meta (hoy Avda. Juan Bta. Llorens) le entregaban como premio un par de sardinas o de morcillas.

Domingo:

- A las 11 de la mañana pasacalle a cargo de la banda de música, que iba precedida de una dulzaina y un par de tambores, y el “coeter”, que iba echando cohetes. Estos, junto con los gigantes y cabezudos, procedían a la procesión y llevaban el Santo a la iglesia.
- A las 12, en la Iglesia Arciprestal, sermón y Santa Misa en honor del Santo, el cual al terminar dicho acto recorrerá la calle y al final de la cual se echará una traca y tras ésta todos a comer la apetitosa paella.
- A las 4 de la tarde “chascarrillos amagats”, especie de zanja de dos metros de longitud que se realizaba en el corral de una determinada casa, delante de la cual había unos monigotes que al pasar para contemplarlos, se daban un gran porrazo y saliendo de ella sonrientes hacían creer a la

gente que era muy divertido, así de una manera indirecta incitaban a los demás a que se acercasen. Después de este festejo, a saborear los típicos y populares cacahuètes, altramuces, habas y vino en cantidad, el cual sabían si era de calidad, si al agitarlo dejaba burbujas alrededor del vaso: entonces se oía la típica frase de “¡bon vi!”

Lunes:

- A las 9 misa de funerales. A continuación se harán unas hogueras donde se asará la carne que, junto con las ensaladas, allioli, sardinas y cebolla, constituirán el almuerzo.
- A las 11’30, famosa parodia típica y satírica a cargo de Gedeón y la Banda del Garrot.
- A la una, a comer en medio de la calle, sobre tablones del horno, y tras la comida se sacarán los clavarios para el año que viene.
- Por la tarde “bou per la vila” y vaquillas.

Martes:

- A las 11, carrera de sacos.
- A las 12, carrera de “recataclacs” y “velosípidos” (especie de bicicletas con dos aros de bota como ruedas y unos cuantos maderos que constituían la bicicleta; se corría a pie).
- Por la tarde, “llegada de forasters” (consistía en una llegada simulada de forasteros, a los que se iba a recibir desde la calle S. Joaquín, por la plaza Tárrega -(hoy Bayarri- y por el Cedre, hasta la estación; una gran comitiva acompañada por la Música Meliana) Estos eran recibidos por el Alcalde del Barrio, o sea el de la C/ S. Joaquín en fiestas. Era una gran fiesta.
- Por la noche, para cenar habrá calabaza al horno, moniato y cacahuètes.

Miércoles:

- A las 11’30, una vaquilla. A mediodía se comerá en una de las grandes casas de la calle arroz con bacalao.
- Por la tarde, “Coso Blanco” (especie de carros vestidos de blanco, con personajes y calles engalanadas con sábanas blancas). Al término del “Coso Blanco”, habrá “Fato” (papelitos untados de polvos de “finicats”, que se echaban por la calle, desprendiendo un olor muy desagradable, por lo que la gente desalojaba las calles rápidamente).

- Por la noche, “cantars de seda” (canciones cantadas por unos “valencianos ciegos” que criticaban a la gente, lo que era muy divertido)

Jueves:

- Por la mañana, “les calderes” (consistía en la recogida, gracias al de la dulzaina acompañado de les clavaríes, de toda clase de comestibles, y una vez realizada la recolecta se realizaban las comidas en las calderas que la mayoría de las veces resultaban unas comidas extraordinarias, en las que participaban todos los que lo deseaban).
- Por la tarde, se realizaban los monumentos (especie de fallas que se quemaban por la noche).

Viernes:

- Por la mañana pasacalle a cargo “dels soldaets” (banda de treinta y dos pequeños llamados soldados, que cuando venían al pueblo no podían venir vestidos de soldados)
- Por la tarde famosa parodia cómica a cargo de Gedeón y la Banda del Garrot.
- A las 5, carreras a pie, con premio a los participantes de un rollo, una sardina, etc.
- Por la noche, “cordà” (concierto de fuegos artificiales).
- A las 11 de la noche, “bou embolat”.

Sábado:

- Por la mañana pasacalle a cargo de la música Meliana y la Banda dels Soldaets.
- las 19, carrera de sacos; al vencedor se le obsequiará con un gran conill.
- A las 12, clausura de fiestas, canto de gozos y devolución de la llave al Tremedal.

Nota: Todos los días a las dos, Gedeón discursará desde el balcón el programa de festejos del día.

A éste le escuchaban todos los días las mujeres que iban al almacén, por lo que todas llegaban tarde; tal como fue avanzando el tiempo este famoso discurso se realizó sobre un caballo al que acompañaban por todas las calles los clavaríes y clavaríes.

Al finalizar las fiestas las mujeres y hombres, muchos de los cuales habían estado toda la semana borrachos, por la nostalgia se ponían a llorar y esperaban con ahínco el año venidero.

Bon programa d'actes en què se'ns recorda l'alegria del carrer i la importància per a aquells anys de les festes de carrers. Cada carrer feia festes, uns més uns altres menys, segons les possibilitats, però amb la mateixa gran alegria i il·lusió.

En els nostres dies

En l'actualitat la festa se celebra cada any el quart diumenge de setembre amb processó, porten la creu del carrer, el guió i una carrosseta amb les imatges de sant Joaquim i santa Anna, acompanyats del veïnat fins a l'Arxiprestal on se celebra la missa i sermó a les 10.30 h del matí, després tornen al carrer, mentre toca el vol de festa de carrer el campanar de l'església major, que també ho ha fet el dissabte anunciant la festa. Els temps canvien, els carrers són aparcaments de cotxes. Però la memòria de la festa i les tradicions encara viuen, malgrat que d'una altra manera: fins a la festa de Sant Joaquim i Santa Anna cada any!

▲ Imatge de Pascual Amorós de 1940

▲ Guió de sant Joaquim i santa Anna i la Mare de Déu xiqueta

▲ Els nanos a la porta de l'església Arxiprestal

▲ Cavalcada del barri de Sant Joaquim

8.21. *La festa del Crist de l'Hospital*

El nom

S'anomena carrer o barri de l'Hospital, al carrer que va des de Josep Ramon Batalla fins al de Sant Bartomeu (Patró de riquesa de 1843); acord del Ple de l'Ajuntament de 12 de febrer de 1883. Antigament entrava en aquests límits de denominació el primer calvari de la vila, que hi era a continuació de l'edifici de l'Hospital.

El nom d'aquest barri i carrer li ve de l'edifici i capella del Crist de l'Hospital, fundat pel rei Jaume I el 17 d'abril de 1275, i li va donar la realització de l'obra a Pere Dahera, dels primers pobladors de la vila, amb la concessió de les obres del pont de Santa Quitèria amb dret de cobrar peatge destinat a les obres d'aquest hospital, dels primers de reconquesta.

Aquest hospital tenia per patrons a sant Miquel arcàngel i santa Llúcia i va estar en servei als malalts, pobres i menesterosos de la població i transeünts fins a l'any 1956, quan va passar a l'hospital de la Magdalena de Castelló, aleshores el van ocupar el 1958 com a convent, el monestir del Corpus Christi de les monges dominiques.

La seua capella la precedeix el Santíssim Crist de l'Hospital, que guarda l'antiga tradició de la imatge del Crist del rei Jaume I, donada a la vila pel mateix monarca. Des de 1730, acabades les obres de la nova capella, la imatge del Crist de l'Hospital, antiga imatge de la sagristia de l'església gòtica parroquial (talla del segle XVI-XVII), presidia l'altar major d'aquesta capella i era la devoció de Vila-real; a l'agost de 1936 aquesta imatge desapareixia del culte, o cremada pels àcrates o espoliada. L'any 1939 l'escultor Pascual Amorós feia en talla la còpia d'aquesta, que és la que ara presideix i atrau la devoció de tot Vila-real.

La festa

La festa se celebrava antigament el primer diumenge de novembre, de fa anys traslladada al tercer diumenge de setembre, encara que també s'ha celebrat en el quart del mateix mes.

Les festes del barri del Crist de l'Hospital, carregades d'arrelament i tradició, compten amb l'organització de veïns i clavaris que s'encarreguen de preparar amb tanta il·lusió i esforç tot tipus d'activitats per a tots. (Programa 2016. Paraules de l'alcalde José Benlloch Fernández)

Els actes que cada any es preparaven per a aquestes festes eren esperats amb ganes pel veïnat i per tot Vila-real. Encara que avui en dia no es facen de la mateixa manera, perquè els temps canvien i ja no tot és igual, cada any els clavaris i festers s'esforcen per preparar activitats que acomboïen el veïnat i ompliguen els dies de la setmana de festes com en l'antigor. Amb aquesta finalitat s'edita un programa de festes perquè tots tinguin coneixement del que es fa i puguin participar-hi, per a donar suport i alegria a la festa. En aquesta memòria recordarem, seguint un dels programes, el de l'any 2016, aquests actes que donen testimoni del que eren i del que són les festes del barri del Crist de l'Hospital.

Programa de setembre de 2016. Dies de preparament

Dimecres i dijous, de la setmana anterior, ja se sent respirar la festa: obertura del manifest de les festeres; penjada de banderetes pels carrers del barri.

Divendres anterior a la festa és el dia del pregó; recollida de festeres, presentació i imposició de bandes; el mantenidor proclama el pregó, que l'any 2016 ha estat a càrrec de l'alcalde de Vila-real, José Benlloch, il·lustre veí d'aquest barri del Crist de l'Hospital. A continuació, sopar de pa i porta, i revetla popular.

Dissabte la festa ja és al portal: concurs de petanca, esmorzar de pa i porta, castell inflable i cucanyes infantils, coets i campanes anunciadors de la festa. Obertura del dossier amb acompanyament de tabal i dolçaina.

Dissabte a la vesprada: ofrena de flors al Santíssim Crist de l'Hospital. Porrat popular al casal de festes del barri. Sopar de pa i porta, lliurament de trofeus del concurs de petanca i revetla amb actuacions diverses per a passar la nit de la festa.

Diumenge de la festa, tercer diumenge del mes de setembre.

Recollida de festeres per a les 11 h estar tot el barri a la capella episcopal del Santíssim Crist de l'Hospital i oir la santa missa i el sermó que celebrarà i proclamarà el cura de la capella. A la fi de la missa: processó pels carrers del barri i homenatge als més vells.

Concurs de paelles i al finalitzar el dinar, lliurament de premis al 1r, 2r i 3r classificats. Castell inflable. Sopar de pa i porta.

Dilluns: a les 9.30 h, missa cantada pels difunts, a la capella episcopal del Santíssim Crist de l'Hospital. Esmorzar popular, espectacle parc aquàtic. A les 21 h, tradicional xulla pels carrers del barri. Nit d'animació i música per a tots.

Dimarts: es festeja entre esmorzar l'arribada de sant Fermí al barri amb el correbou infantil, bou per la vila, concurs de retalls, bou embolat, castell inflable, bou d'aigua i sorpreses en abundància; sopar de pa i porta amb concurs de disfresses, amb premi al més original, a la millor disfressa i a la més elaborada; festa discomòbil.

Dimecres: es mou amb esmorzar popular i torrada de sardines, xocolatada popular, castell inflable, taller de caixó flamenc, sopar de pa i porta i nit de màgia.

Dijous: fa camí amb esmorzar, parc infantil, degustació de sangria, sopar de tombet de bou i revetla del mantó de Manila.

Divendres: al sedeny de tot el barri l'esmorzar i el castell inflable i cucanyes per als menuts. I per damunt de tot el dia: trasllat del Crist de l'Hospital en la imatge venerada del barri i carrers en les festes, des del dosser fins a la capella del Santíssim Crist de l'Hospital, on es concentren els veïns per a participar en el sant rosari; repartiment de ciris i processó pels carrers del barri, amb el res i cant del rosari, conviden les dones i xiques a anar amb pinta i mantellina i els homes i xics mudats i amb el ciri encés, xiquets i xiquetes imiten els majors. A la fi del rosari, a la capella cant dels goigs al Santíssim Crist de l'Hospital i nomenament dels clavaris,

clavàries, festers i festeres per a l'any que ve; finalment castell de focs artificials. Tot s'acaba amb la nit flamenca i degustació de *rebujito*.

Dissabte: tot sentint que la festa s'acaba, esmorzar, castell inflable; macrosopar de veïns amb diverses actuacions, tot acabant amb l'espectacular actuació d'una orquestra i ball fins a la matinada.

Diumenge final de festes: recollida de les festeres amb acompanyament de xaranga i assistència a les 11 h a la missa major a la capella episcopal en honor del Santíssim Crist de l'Hospital, amb la participació de la Coral Ciutat de Vila-real. En finalitzar la missa, processó pels carrers del barri i trasllat de la imatge del Crist del barri a casa dels nous clavaris. A la nit, traca final de festes.

Moltes anècdotes es podrien contar d'aquests dies de festes a través de tants anys que ens farien sentir l'alegria del veïnat. Recordarem:

Quan, durant la processó i també al rosari, Genoveva Rubio Petit col·locava com a guarniment i mostra de respecte i honor, una tauleta amb el quadre del Crist de la Pietat a l'encreuament entre el carrer del Rei En Jaume i la Pietat; això posava, en els que ho contemplàvem, un nus a la gola d'emoció!

També hem de ressaltar que havia assolit molta fama el dosser del barri de l'Hospital, ja que, a més, les veïnes guarnien els balcons amb els millors cobertors de la casa, i molta gent passava a contemplar tant el dosser com els cobertors dels balcons.

Durant la setmana de festes, mai faltava el famós i esperat Coso Blanco, així com als matins la despertada del dolçainer i el tabaler. Direm que l'any 1950 també es feren bous pel carrer de l'Hospital. Quan el diumenge final de festa es tornava el Crist als nous clavaris, començaven ja aquells amb tota la il·lusió a preparar la festa de l'any vinent. Així que, fins a l'any que ve, bones festes!

▲ Veïns i veïnes del barri del Crist de l'Hospital

▲ Inici de la processó a la porta de l'Hospital

▲ Processó del barri del Crist de l'Hospital

▲ Guio i imatge del Crist de l'Hospital ▲

8.22. *La festa del carrer de Sant Francesc*

El nom

Aquest carrer és el que va des del carrer de la Comunió al de l'Ermita i duu el nom de Sant Francesc, potser des que comencen a edificar-se cases, abans de 1869, ja que en aquest any s'anota a la distribució del recorregut del servei de serenos el pertinent a aquest carrer amb el nom de Sant Francesc (AMVr, núm. 127, f. 17) i així apareixerà després en l'acord del Ple de l'Ajuntament de 20 d'octubre de 1887.

Aquesta part del terme abans d'edificar cases donava al despoblat, rocams i barranquets i així aquest tram que ara descrivim com a carrer, era denominat com el Pla dels estudiants (Padró de riquesa de 1843), potser pel fet que els estudiants, la major part estudiants de capellà, que en aquells anys, abans dels seminaris, començaven els estudis amb capellans del poble, doctors en Sagrada Escriptura, Filosofia, Llatí, Grec i Hebreu, Lletres i Música, els quals els preparaven per als estudis de Filosofia i Teologia a Tortosa o València, i que aprofitaven durant el temps de descans de les classes per a passejar per aquest lloc descampat, que no era lluny de les muralles de la vila.

Al segle XIX aquest lloc, gran, espaiós, a la vora del camí de l'Ermita el trobem un poquet més decent i era aprofitat per la gent jove per al seu temps lliure; aquest espai, el Pla dels estudiants, limitava per baix amb el carrer de Sant Francesc d'avui i per dalt per l'antiga travessa, que formava un dels canals per al drenatge de les avingudes en temps de pluja tan forta que fins i tot es desviaven des del Barranquet; després, serà urbanitzada la carretera nacional.

La festa

La festa se celebrava el segon diumenge de novembre. El diumenge el veïnat, amb els clavaris i clavàries, eixien de la casa on era el dosser amb la imatge del sant, precedida pel guió i es dirigien a l'església major per a oir missa i sermó, fent el recorregut pel carrer

de la Comunió fins a la porta major de l'Arxiprestal; en acabar aquesta, la processó tornava pel recorregut anterior i girava pel carrer de l'Església i passava pel carrer de l'Ermita, Onda i Cronista Traver, que s'unien a la festa. Així els carrers que celebraven festa a Sant Francesc eren: Sant Francesc, Ermita, Onda i Cronista Traver.

En els nostres dies

Els anys posteriors de la festa queda la missa que els veïns del carrer celebren a la basílica de Sant Pasqual, el primer o segon diumenge d'octubre, prop de la festa litúrgica del sant (4 d'octubre); abans d'aquest diumenge porten la imatge de sant Francesc a la basílica, perquè les monges clarisses la puguin exposar en la part del presbiteri; i el diumenge acudeix el veïnat a oir missa i sermó, a càrrec del capellà de la basílica, que exalta les virtuts del sant fundador dels franciscans. Les festes populars d'aquest carrer també tenien anomenada a Vila-real, perquè en els dies de la setmana se celebraven actes variats i concorreguts per a tots.

El dilluns de la festa, com mana el costum del poble, al matí la missa de difunts, per a recordar els que ja han passat d'aquesta vida a l'altra i, a la nit, la tradicional xulla del carrer.

Actes lúdics per als xiquets: *trencaperols*, cucanyes, corregudes de sacs, etc. I per als majors, fins i tot es muntava un entarimat on es feien allò que es deia amb sorna, varietats, on es presentaven els artistes del poble com Trini i altres artistes llogats de fora. També es preparava un gran tendal que feia de pantalla, on es projectaven pel·lícules de cine, com una gran atracció. I sobretot aquest carrer preparava les calderes per als pobres i necessitats i també per als veïns, en un determinat dia de les festes, on participaven totes les cases dels carrers que s'unien en la festa. Aquests actes de varietats, cine i calderes es preparaven al carrer de l'Ermita, entre el de Sant Francesc i la carretera general o Vicente Sánchiz, ja que en ser ample, cabien tots! També en temps d'esplendor fester, feien carros triomfals i, fins i tot, bou pel carrer.

El dijous era el dia del rosari cantat pel carrer, amb l'assistència dels veïns que portaven en processó el sant patró i el guió pel trajecte dels carrers que celebraven aquesta festa.

Al carrer de Sant Francesc, 9, trobem la capelleta de ceràmica del sant, obra de Vicent Aguilera (1970), reproducció de la del segle XIX. Avui en dia els veïns del carrer de Sant Francesc continuen fent la memòria d'aquelles festes, celebren la missa a sant Francesc, amb la imatge del carrer, a la basílica de Sant Pasqual cada any un diumenge prop de la festa litúrgica a l'octubre.

Bones festes!

▲ Imatge de sant Francesc

▲ Veïns i veïnes del barri de Sant Francesc

▲ Veïns al carrer d'Onda de camí a l'Arxiprestal

8.23. La festa del Sagrat Cor de Jesús

El nom

El carrer del Cor de Jesús va des del carrer de la Sequieta o Aviador Franco fins a la plaça del Dos de Maig o plaça de l'Orat, i apareix ja l'any 1813 al Patró de riquesa (AMVr, núm. 885, f. 456).

En posar-li aquest nom al carrer es vol testimoniar la devoció al Cor de Jesús en el nostre poble, potser va ser retolat així a finals dels anys 1700. Aleshores aquesta devoció al Cor de Jesús era tacada pels anomenats jansenistes i altres desviacions de la doctrina catòlica i va donar peu a la publicació l'any 1794 de l'*Autorem fidei* (A l'autor de la fe), del papa Pius VI, donant carta de naturalesa entre les devocions a la Sagrada Humanitat de Jesucrist.

La imatge i el guió

El carrer té una imatge del Cor de Jesús, amb la peanya per a la processó del dia de la festa; també té un guió. Es guardaven, com és costum de les festes de carrers, a casa del primer clavari, on solia fer el dossier per a la setmana de les festes i d'on eixia i tornava la processó i el rosari final.

La imatge del Cor de Jesús va superar amb èxit els temps convulsos de la Guerra Civil de 1936, i el guió, que és de l'any 1929, també es va salvar de la destrucció i la crema, encara que va quedar prou malament; però, es va restaurar l'any 1979. El carrer està molt pagat d'aquesta imatge i d'aquest guió, que els porta tants records dels avantpassats.

La festa

La festa se celebrava el tercer diumenge d'octubre; en els nostres dies se celebren les festes d'aquest carrer els dies al voltant del quart diumenge de setembre. En els seus inicis, la festa religiosa era a l'Arxiprestal i, més endavant, a Sant Pasqual, per a acabar els darrers anys celebrant-la a Carmelites.

El carrer s'engalanava amb banderetes i fanalets i tot quedava enllestit per a començar el dissabte, vespra de la festa, quan es parava taula a l'entrada de cada casa per al porrat, es convidava a tot aquell que passava.

El diumenge, els balcons lluien els millor cobertors i a l'hora convinguda, el veïnat feia cap a casa del primer clavari on s'organitzava la processó, que l'obria el dolçainer i tabaler fent costat al guió, que solia portar el tercer clavari o algun home o jove del carrer, amb dos xiquets o xiquetes agarrant les dues cintes dels costats; a continuació, seguien les fileres de xiquets i xiquetes, mudats de diumenge, amb ciris a les mans i l'alegria en la cara; seguien els joves i homes, portant ciri i també les xiques, amb mantellina al cap i ciri a la mà; davant de la imatge del Cor de Jesús a la peanya al muscle dels portadors amb sotana i roquet, anaven les clavàries, amb el vestit negre i la pinta al cap, portaven el rosari i el llibre de devoció en les seues mans; darrere de la peanya, els clavaris, a qui seguia la Banda de Música; tancant la processó anaven les dones del catret, totes en grup cap a missa major.

Els últims anys els portadors ja no anaven revestits amb la sotana i el roquet, vestimenta que parlava del respecte per la imatge i d'uns temps de molta devoció, que no vol dir que després d'allò no se'n tinga. Oïda la missa i el sermó, la processó tornava al seu carrer, fent el recorregut de la festa, sense deixar-se cap casa per passar perquè fora beneïda pel Cor de Jesús.

El dilluns al matí, la missa de difunts, com el bon costum mana, per a recordar els avantpassats que visqueren aquesta festa. A boqueta de nit, al carrer i a les cases, la xulla, segons la tradició de Vila-real.

Durant la setmana s'organitzaven jocs i entreteniments per a totes les edats, especialment per als menuts; no faltava mai la trencada de perols, ni la carrera de sacs, jocs de baralla i altres, que alegraven tot el carrer.

El dijous o divendres és el rosari cantat pels carrers, eixien de la casa on estava el dosser del Cor de Jesús i fent processó a poc a

poc perquè es poguera cantar tot el rosari. Aquest acte religiós és l'acabament de les festes fins a l'any que ve.

El programa de festes de l'any 2016, del 23 de setembre a l'1 d'octubre és una bona mostra de com se celebra avui en dia aquesta festa:

Divendres 23

- A les 9 h Ja es poden posar banderetes durant tot el dia

Dissabte 24

- A les 13 h Llançament de coets per a anunciar la inauguració de la festa
- A les 19 h A la plaça del Dos de Maig, entrega de la banda de la reina de 2016, Marina Nácher, per part de la reina de 2015 Àngela i entrega de la Clau de la Festa per part del president de la Soledat i la seua reina Júlia Llorens Rovira. Lectura del pregó i cercavila. A continuació, amb assistència de la corporació municipal, veïns i amics, inauguració de la casa social de l'associació de veïns, amb coques i beguda
- A les 22 h A la plaça del Dos de Maig, teatre en valencià a càrrec del grup Tabola

Diumenge 25

- A les 9 h A l'església dels Pares Carmelites, santa missa en honor al Cor de Jesús. Tot seguit, processó pels carrers del barri. Al finalitzar, tradicional picadeta en la casa del dosser
- A les 16 h A la seu de l'associació, exposició de fotos antigues, carrer de la Salut, núm. 30

Dilluns 26

- A les 9.00 h A la seu, esmorzar de pa i porta, la festa posa les taules, cadires i beguda
- A les 17.30 h A la plaça del Dos de Maig, primer correbou de carretons i càntics al sant

- A les 21 h Tradicional xulla pels carrers del barri. Esperem la vostra participació en el carrer com és tradició

Dimarts 27

- A les 9 h A la seu, esmorzar de pa i porta, la festa posa les taules, cadires i beguda
- A les 17 h A la plaça del Dos de Maig, jocs per a xiquets, amb diversió a càrrec del grup Anima't
- A les 19.30 h A l'església dels Pares Carmelites, santa missa en honor als difunts del barri

Dimecres 28

- A les 9 h A la seu, esmorzar de pa i porta, la festa posa les taules, cadires i beguda
- A les 17.30 h A la plaça del Dos de Maig, segon concurs del campionat de Chuta y Mete Gol a Cañete, amb trofeus per a la 1a, 2a i 3a posició. Patrocina la Junta de l'associació
- A les 18 h A la plaça del Dos de Maig, xocolatada popular amb coca, fins a esgotar existències

Dijous 29

- A les 9 h A la seu, esmorzar de pa i porta, la festa posa les taules, cadires i beguda
- A les 16 h Al carrer de la Salut, núm. 49, dia solidari, tots els que vulguen participar-hi poden portar roba, joguets, menjar, en especial arròs, llet, oli, galetes i pasta
- A les 19 h Al carrer de la Salut, 49, torrada popular de sardines, pa i vi. Fins a esgotar existències

Divendres 30

- A les 9 h A la seu, esmorzar de pa i porta, la festa posa les taules, cadires i beguda
- A les 17.30 h Al carrer de la Salut, 49, cucanyes per als xiquets i xiquetes. Col·labora la Regidoria de Festes de l'Ajuntament
- A les 20.30 h Sant rosari cantat pels carrers del barri

Dissabte 1

- A les 9 h A la seu, esmorzar de pa i porta, la festa posa les taules, cadires i beguda
- A les 12 h A la plaça del Dos de Maig, 4t concurs de paelles amb premis per al 1r, 2n i 3r classificat. La festa disposa de paelleres per a prestar fins a esgotar existències
- A les 14 h Final del concurs de paelles, la festa posa les cadires, les taules i la beguda
- A les 21 h A la plaça del Dos de Maig, sopar de veïns, de pa i porta. La festa posa les taules, cadires, begudes, ensalada i postres
- A les 22 h Ball amb el grup Kimbara
- A les 00 h Traca i castell de focs de final de festes

La capelleta vella

Al carrer del Cor de Jesús, núm. 1, trobem la capelleta antiga del Cor de Jesús, que ara és la capelleta de ceràmica, feta l'any 1962, l'autor J. Meneu. Els carrers de la festa són: Cor de Jesús, Infants, plaça del Dos de Maig, Salut, part del carrer d'Almassora i carrer de la Pau.

Bones festes!

▲ Panell ceràmic del Sagrat Cor de Jesús.
Autor: Joaquín Maneu Blasco, 1962

▲ Guió del Sagrat Cor de Jesús

▲ Els clavaris de la festa i el pare Alós

▲ La imatge, els clavaris i el pare Marcet

8.24. *La festa de la Miraculosa*

El nom

El nom de la Miraculosa (en castellà i com ho diuen els veïns La Milagrosa) fa referència a l'advocació mariana de Ntra. Sra. de la Miraculosa o de la Medalla Miraculosa. Aquesta advocació mariana és pròpia de les Germanes de la Caritat de Sant Vicent de Paül, dedicades a cuidar vells i malalts i a totes les obres de caritat. La Medalla de la Miraculosa mostra la imatge de la Mare de Déu coronada i amb les mans esteses cap a la terra, de les quals naixen uns rajos de llum benefactora, indicant les gràcies i favors que venen de la Mare de Déu i d'aquesta advocació.

Formen part dels que s'uneixen per a fer festa amb aquest nom, un grup de carrers a l'entorn del camí real, l'antiga carretera general, avui el carrer de Joan Baptista Llorens, final del carrer del Calvari i carrers prop de la parròquia de Santa Sofia.

La festa

Aquesta festa se celebra des de l'any 1980, en què la promogueren uns quants veïns als quals es van unir els carrers d'aquesta contornada. La preparen per a la celebració el tercer diumenge de setembre, en què els veïns porten en processó la imatge de la Miraculosa, a la parròquia de Santa Sofia, on participen en la missa i escolten la paraula de Déu; després tornen al lloc on es guarda la imatge de la Mare de Déu, que va ser encarregada a València i és dels tallers escultòrics d'Olot. Una convidada de part dels que són clavaris de l'any i una alegria per a tots els d'aquests carrers.

El dilluns és bon dia per a recordar els difunts segons la tradició de les festes de carrer de Vila-real i a la nit de menjar-se la xulla els veïns units en vertadera germanor. Algun que altre joc per als xiquets i els majors sempre ve bé i es pot anar fent.

El dijous d'aquesta setmana de festes és el dia del rosari, que es resa per part dels veïns davant la imatge de la Miraculosa.

I així finalitzen les festes d'aquesta contornada dels carrers de Vila-real que van des del carrer del Camí Real fins a Santa Sofia, i l'eixample dels carrers del final del carrer del Calvari i adjacents, carrer de la Plana i d'Almassora. Bones festes i fins a l'any que ve!

▲ Adornament del carrer per a la festa

▲ Carrossa amb l'ofrena de flors dels veïns del carrer

▲ Imatge de Nostra Senyora de la Miraculosa

8.25. *La festa del carrer de Sant Pasqual*

El nom

Aquest carrer correspon a l'antic raval de Castelló, que va anar creixent extramurs cap a la banda de Castelló, per on anava el camí real, com apareix al Padró de riquesa de l'any 1360 (AMVr, núm. 850, f. 37r).

L'any 1750 ja s'anomena Raval de Sant Pasqual (Padró de riquesa, AMVr, núm. 875, f. 54r) i s'estén des del carrer Major Sant Jaume fins a la plaça de Sant Pasqual, que abraça les cases davant de la basílica, el jardí i arriba fins al carrer de Pérez Báyer.

En la Segona República s'anomenava Francisco Ascano (1937). El fet del nom en referència a Sant Pasqual és evident per la presència en aquest espai del convent de la Mare de Déu del Rosari, on va viure sant Pasqual els quatre últims anys de la seua vida i que a poc a poc va esdevenir convent de Sant Pasqual, així dona raó al nom del raval i de la mateixa plaça.

La festa

La festa és el segon diumenge d'octubre. La missa se celebrava a l'església, després basílica de Sant Pasqual.

Antigament es posava a la porta del convent de les clarisses una imatge de sant Pasqual, la que ara porten en processó el dia de la festa de carrer. Aquesta va ser sufragada pel senyor Eliseu Arrufat, cap a l'any 1944; avui aquesta imatge, com ja no es fa la festa del carrer, la podem contemplar a la parròquia de Santa Isabel. L'any de l'estrena de la imatge, els clavaris foren Eliseu Arrufat, Joaquín Segura i un veí del carrer de Polo de Bernabé.

No podem deixar en l'oblit una de les persones que s'encarregava d'organitzar la festa, en els primers temps, que era el senyor Manuel Llorca.

Els actes que es programaven eren els acostumats al nostre poble en les festes de carrer: missa i sermó, amb la processoneta pels carrers, tot portant la imatge del sant, el diumenge de la festa. El dilluns, el record als avantpassats amb la missa de difunts. A la nit, la xulla. Poca cosa es feia entre setmana, però sempre hi havia algun entreteniment per als menuts, en què participaven també els grans, que s'ho passaven de meravella.

A les vesprades, les dones anaven a la porta del convent, on hi era la imatge de sant Pasqual i resaven el rosari, i el dijous el feien més solemne, amb cants i tot. I així acabava la festa del carrer o raval i plaça de Sant Pasqual.

Els carrers que celebraven aquesta festa eren Raval de Sant Pasqual, plaça de Sant Pasqual i Polo de Bernabé.

▲ Imatge de sant Pasqual

8.26. *La festa del carrer de l'Ecce Homo*

El nom

Aquest carrer està situat al vall de les muralles en la banda que mira a Onda, des del seu portal fins al vall de la banda de València; avui s'allarga des del carrer de la Comunió fins al carrer de Zumalacárregui. Apareix amb aquest nom al Padró de riquesa de 1813 (AMVr, núm. 885, f. 10). Ha portat altres noms com el carrer de les Basses (1791), o el carrer de la Trinitat, en la part del vall de València (1869).

El nou carrer va formant-se en el temps en què es construeix la nova església parroquial, extramurs de la vila, quan el poble s'eixampla cap a la part d'Onda, on tot són rocams i no hi ha horta. A aquesta banda de les muralles de la vila, per a l'edificació de l'església es van preparar uns dipòsits destinats a la calç i també a l'aigua, que originaren el nom de les basses.

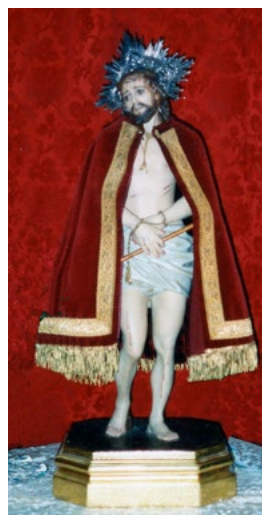
El nom de l'Ecce Homo correspon a la devoció a aquest misteri de la Passió del Nostre Senyor Jesucrist, pròpia de la Molt Il·lustre Confraria de la Puríssima Sang, que celebra la seua festa anual el quart diumenge d'octubre, amb el nom de la Festa de l'Ecce Homo. Potser a les cases edificades en aquest carrer hi visqueren confreres de l'Ecce Homo i s'aplicara al carrer el nom d'aquesta advocació.

La imatge de l'Ecce Homo del carrer

A casa del primer clavari es prepara el dosser per a la imatge de l'Ecce Homo, que és obra de l'escultor Julio Pascual Fuster Rubert, tallada en fusta l'any 1942, ja que l'antiga va ser cremada en les foguerades manades per les autoritats del poble, per als objectes religiosos que hi haguera a les cases l'any 1936, quan comença la Guerra Civil.

De la nova imatge es guarda el rebut de mà de l'escultor Julio Pascual Fuster Rubert, Estudi d'Escultura Religiosa, plaça de Sant

Pasqual, núm. 46, rebut núm. 111: «Recibí de D. Pascual Candau y Clavarios C. Ecce Homo la cantidad de Pesetas Mil doscientas cincuenta, por una imagen del Ecce-homo para la calle del mismo nombre. Villarreal 15 de Octubre de 1942. Son 1250 pts. Firma del escultor».

▲ Imatge de Julio P. Fuster

Un altre rebut que diu: «Recibo de Don Pascual Candau y Clavarios de la fiesta del Ecce-Homo calle; la cantidad de quince ptas. Por un cordón para sujetar las manos de la imagen antes citada. Villarreal a quince de octubre del cuarenta y dos. Son 15 ptas. Firma Concepción Albiol».

La festa

En el núm. 137 de la *Hoja Parroquial* de l'arxiprestal Sant Jaume de Vila-real, del dia 9 d'octubre de 1948, trobem aquesta notícia: «Los vecinos del Barrio del Ecce Homo, celebrarán mañana a las 11 su tradicional fiesta de la calle, con misa solemne y sermón».

La festa, de la qual hi ha documentació de l'any 1942, pels rebuts sobre la imatge i Banda de Música, se celebrava el segon diumenge d'octubre cada any, però des dels anys 1970 se celebra el tercer diumenge de setembre.

Dels actes que se celebraven els anys posteriors a la contesa civil, es guarden els rebuts esmentats sobre la imatge i també el rebut de la Societat Musical de Vila-real, núm. 32:

Por tocar la Banda de música a la Cabalgata 75'00 pts. He recibido de los Clavarios de la Calle Ecce Homo la cantidad de setenta y cinco pesetas por tocar la Banda en los actos que se detallan al margen. Villarreal 17 de octubre de 1942. El Depositario de la Sociedad firma José P. Martín.

La imatge, obra de J. Pascual Fuster, està dipositada a la casa del clavari i és de propietat del carrer. En temps del cura mossén Joan Bta. Alba, aquesta imatge va estar dipositada en la sala d'imatges del museu de l'Arxiprestal, fins a la intervenció de la Llum de les Imatges a l'església, en la restauració, quan l'Ecce Homo va tornar a estar a una casa del carrer; un pedestal adient sosté aquesta imatge, de valor artístic i religiós per a Vila-real, tot presidint la festa religiosa a l'església major cada any, com expliquem més avant.

A la façana de la casa del núm. 16 del carrer hi ha una fornícula que forma la capelleta de ceràmica amb la imatge de l'Ecce Homo; és d'autor anònim i es faria pels anys de 1940.

Els carrers que celebren aquesta festa són: Ecce Homo, Mare de Déu dels Dolors, part de Cervantes, part de Zumalacárregui.

El carrer, dies abans de la festa, s'engalana amb les típiques banderetes i fanalets, i els balcons s'ornamenten amb cobertors, ben agranades les voreres, netes les portes i les reixes i preparat el comboi del porrat per a convidar a tothom.

Davant el dosser, que estarà exposat durant els dies de la setmana de festes, els veïns es reuneixen a la vesprada per a resar i fer-li companyia al Nostre Senyor.

El diumenge de la festa, a l'hora anunciada, els veïns se reunien a casa del clavari, on s'organitzava la processó fins a l'església major, segons el ritual d'aquestes festes de carrer: dolçainer i tabaler, les fileres de xiquets, joves i homes amb el ciri a la mà i mudats amb la roba de diumenge, la peanya amb la imatge de l'Ecce Homo a lloms de quatre joves del carrer i els quatre xiquets amb les gaiates de descans, els clavaris i la Banda de Música. Missa major i sermó, tots atents i devots. Tornada de la processó a casa del clavari, després de passar pels carrers de la festa, i la convidada als presents per part dels clavaris.

El dinar de la festa sempre era millor que el dels diumenges: unes taulades al llarg del carrer invitaven els veïns que compartien en aquests dies esmorzar, dinar, berenar i sopar i també el ressopó i la *fesolà*, amb l'allioli i el barral de vi sempre ple.

El dilluns, segons la tradició, missa pels difunts, a la qual assisteixen els veïns del carrer, fent memòria dels avantpassats. A la vesprada el preparament de la xulla, en aquells taulells que es fan prompte taules llargues perquè càpien totes les famílies del carrer.

La resta de dies de la setmana els veïns no deixen perdre cap esmorzar ni cap mena de joc preparat per a passar-ho bé. Sobretot es fan jocs per als xiquets i xiquetes: *trencaperols*, carreres de sacs, birles, cucanyes, etc. La qüestió és que es visca la festa amb l'alegria que cal.

El divendres és el rosari final, que acompanya la processó pels carrers, cantant els misteris de la Mare de Déu.

En els nostres dies

Ja fa molts anys, la festa se celebra el tercer diumenge de setembre, a les 12 h del matí amb la missa i sermó. Com a processó van els veïns del carrer acompanyant la imatge, que es porta a mans alçades, fins a l'església major; es diposita al costat de l'altar, damunt d'una columna de fusta treballada, pròpia per a la imatge i que és del carrer. La imatge queda a l'Arxiprestal d'aquesta manera fins després de la missa pels veïns difunts, que se celebra dilluns a la vesprada.

Segons l'oratge dels dies de la setmana, els veïns es reuneixen davant una casa del carrer per a la xulla i altres combois que preparen amb l'ànim que no s'acabe aquesta festa del carrer de l'Ecce Homo, que en valencià del poble s'anomena *de l'Axiomo*.

Del saquet de les butlletes es trauen els noms dels tres clavaris per a l'any que ve i ací ha acabat la festa d'enguany. Bones festes!

▲ Dinar al carrer de l'Ecce Homo, 1956

▲ Panell ceràmic de l'Ecce Homo sense firmar, catalogat com una obra de Salvador Aguil·la Vidal

▲ Processó del barri, 1956

8.27. *La festa del carrer de Sant Blai*

El nom

Aquest carrer s'estén des del carrer de les Creus Velles fins al Barranquet, dona a l'avinguda d'Alemanya; el trobem en l'acord del Ple de l'Ajuntament de 26 de novembre de 1906.

A Vila-real la devoció a sant Blai és antiga; ja a les primeries trobem l'ermita de Sant Blai i Santa Bàrbara edificada a la vora del Barranquet, a la part de la vila i enfront de l'hospital que està dedicat a sant Miquel i santa Llúcia. L'ermita de Sant Blai i Santa Bàrbara serà el lloc on els carmelites descalços de santa Teresa i sant Joan de la Creu alçaran el seu convent o desert carmelità.

Sant Blai, patró de Borriana, era l'advocat contra els mals de gola i el seu culte a l'església catòlica arranca des del seu martiri, l'any 316. En els nostres dies aquesta devoció es manté entre la gent.

Aquest carrer forma part de l'evolució urbana del poble entre els rocams del secà, on la gent treballadora podia edificar les seues cases de planta baixa o almenys d'un pis, entraven en possessió d'aquell lloc pel dret de salmar, és a dir, pel costum fet llei en el poble de possessionar-se d'un terreny amb la fórmula: «aquest tros me'l salme jo», que volia dir: «d'ara endavant és de la meua propietat»; clar que després cadascú faria la inscripció corresponent al Registre de la Propietat, amb el títol o garantia jurídica de la vila «pel dret de salmar». Hi havia un joc de cromets, en què els xiquets se salmaven un o més cromets dient: «me'l salme!».

El carrer de Sant Blai respira l'aire antic de la vila, recorda a tot Vila-real els orígens dels avantpassats, gent treballadora i amant del seu poble. Això també es nota en els carrers que formen la barriada sencera.

La imatge i el guió

Segons els veïns, la imatge es va fer als tallers d'escultura religiosa d'Olot (Girona), pels anys de 1940. A la casa d'aquest carrer, núm. 88, hi és una fornícula convertida en capelleta de Sant Blai en la qual podem admirar i resar al sant per la ceràmica amb la imatge d'aquest sant, feta a Onda a mitjans del segle XIX.

Els veïns del carrer, a més de la imatge del sant patró, tenen també una peanya per a la processó i un guió.

La festa

La festa és el tercer diumenge d'octubre, amb missa i sermó que els veïns, tot anant en processó, oïen a l'església major, més avant als Franciscans i actualment, des de la fundació de la parròquia, a la dels Sants Evangelistes.

El preparament per a la festa és l'acostumat en les festes de carrer de Vila-real: banderetes i fanalets penjats als balcons del carrer de banda a banda; als balcons els cobertors per a la processó; els dies abans els veïns anaven a fer fulles de nespren i d'altres arbres per a l'enramada; les dones netejaven la casa, les portes, les reixes; els tramussos, cacaús i faves amb el barral de vi per al porrat, etc.

A casa, el clavari primer es prepara el dosser amb la imatge de sant Blai, que serà el focus de la devoció de tot el carrer en aquesta setmana, on es reuniran les dones sobretot a boqueta nit per a resar el rosari i comentar com van les coses.

La vespra de la festa, coets, dolçaina i tabal en cercavila anunciadora de la festa. A la vesprada i nit el porrat.

El diumenge de la festa el veïnat fa cap a casa del primer clavari on s'organitza la processó per a anar a la parròquia a oir la missa i ser atent al sermó. S'inicia aquesta amb el guió que porta un jove, unes xiquetes vestides amb el vestit de la comunió sostenen les cintes blanques de les dues bandes del guió; segueixen les tireres

de xiquets, joves i homes amb el ciri a la mà i mudats de festa; les clavàries o festeres van davant de la peanya de sant Blai, amb ciri a la mà i les bandes creuades que acrediten que són les representants de tots els veïns en la festa; altres anys veïes les clavàries amb el vestit negre i la mantellina amb la pinta al cap, portant ciri al sant; la peanya la porten quatre joves als qui acompanyen quatre xiquets amb les gaiates per al trajecte a l'església; i tancant la processó els tres clavaris de l'any, la Banda de Música o xaranga, si hi ha, i les dones en grup, que fa temps portaven el seu catret i la mantellina i ara van revestides de l'alegria de la festa que mai canvia.

A la parròquia, missa i sermó. I després la processó torna, visita les cases dels carrers de la festa, fins arribar a la casa del primer clavari, on hi és el dosser; traca i *boletó* final i una convidadeta que sempre fa bé. Dinar de família en la festa del carrer. A la vesprada del diumenge, jocs per als xiquets i per als majors.

Dilluns no s'oblida ningú dels difunts i acudeixen a la missa a la parròquia per tots els que en anys passats celebraren aquesta festa. La vesprada és per a preparar la xulla que es menja amb harmonia a la nit, sense que falte l'allioli i el vi.

Durant la setmana celebren molts actes festius i dijous és el rosari cantat pels carrers de la volta. Amb aquests es tanca la setmana de festes, no sense obrir el saquet de les butlletes i traure els tres noms dels clavaris de l'any que ve.

Els carrers que celebren aquesta festa a Sant Blai són: Sant Blai, part de Sant Ferran, part de Rei En Jaume i carrer del barri dels Evangelistes. Bones festes!

► Processó al barri de Sant Blai

▲ Panell ceràmic de sant Blai.
Autor: Vicent Aguilera Vidal, 1953

▲ Imatge de sant Blai

▲ Els veïns i les veïnes, el dia de la festa principal a finals dels setanta, el de la dreta, Jaume Ballester, porta la traca a la mà

8.28. *La festa del carrer de Sant Joan Bosco*

El nom

S'allarga aquest carrer des del carrer d'Ambaixador Mascarell fins al carrer de Ribesalbes, en la nova urbanització d'aquell barri més enllà del carrer del Cordó. El 9 de novembre de 1973, en sessió plenària l'Ajuntament de Vila-real aprovava el nomenclàtor oficial presentat pel Departament d'Estadística, en què es donava data de naixement a aquesta retolació, que en realitat ja era vella.

El carrer s'anava formant en l'edificació de casetes barates per a gent treballadora, que Pepe Sebastià, l'electricista, havia propiciat que s'anaren unint altres cases de planta baixa, fins a donar-li traça al camí. El nom correspon al fundador dels Salesians, sant Joan Bosco, sacerdot de Torí; aquesta societat religiosa té un col·legi a Borriana i molts alumnes són de Vila-real; és probable que d'aquesta relació amb els salesians i els alumnes de Vila-real, si algú tenia algun maset per la partida o alguna caseta nasquera la devoció a aquest sant, que fins i tot donaria nom a aquell carrer de casetes barates. També, després Fundació Flors, en aquest vial, dedicada a la formació de xiquets i joves, potser ajudara a arrelar més el nom i la devoció en el barri a aquest sant, apòstol dels xiquets i dels joves.

La imatge

El carrer té una imatge de sant Joan Bosco, que amb la peanya trauen en aquestes festes; tant la porten els xics com les xiques, i dona goig contemplar aquestes, vestides totes de blanc carregant als seus lloms la peanya amb el sant, al qual acompanyen en processó els veïns d'aquest barri.

Al Museu de la Ciutat Casa de Polo podem contemplar la ceràmica que pertanyia al carrer des de 1950, amb la imatge de sant Joan Bosco i el nom de carrer de Sant Joan Bosco. La imatge del sant ara està cedida a la parròquia dels Evangelistes, per a la veneració del poble i perquè siga preparada si en aquell any hi ha festa al carrer i processó.

La festa

La festa se celebra al mes de juny amb missa al convent de Carmelites. El ritus de la festa és el de les festes de carrer al nostre poble Vila-real.

La casa on és el sant s'engalana amb cobertor i palmes, fent una façana festera per a tot el veïnat que va a visitar sant Joan Bosco i a resar un poquet.

Els dies de la setmana segueixen el costum d'aquestes festes: dilluns, la xulla; entre setmana, jocs per als xiquets i els majors; tramussos, cacaus, faves i un bon tragueta de vi, per a tots.

Els joves i els menuts es vesteixen els vestits típics de valencians i andalusos per a acompanyar la processó i altres actes.

Els carrers que s'uneixen per a aquesta festa de Sant Joan Bosco són tots els carrers del barri anomenat de Melilla.

► Processó de
sant Joan
Bosco

◄ Imatge de
sant Joan
Bosco

8.29. La festa del carrer del Tremedal

El nom

El carrer porta el nom del Tremedal i correspon al que va dels del carrer del Vall o Zumalacárregui fins al carrer de Betxí. L'any 1813, al Padró de riquesa (AMVr, núm. 885, f. 11) apareix aquest carrer entre els quals formen part del raval de València.

L'any 1842 al llibre d'actes (AMVr, núm. 122/2, f. 66) trobem una notícia sobre la processó del Dijous Sant, en la qual se'ns detalla l'itinerari d'aquella per uns carrers pels que ara no és normal que passe, i diu: «La processó del Dijous Sant que isca per la porta del carrer de l'Ecce Homo en direcció al del Salvador i d'aquest al de la Mare de Déu del Tremedal» (traduït del castellà per l'autor) i és que aquella processó feia un itinerari molt llarg, de manera que els bisbes manaren que es tancaren les portes de l'església si durara més de quatre hores; l'itinerari era: capella de la Sang, la Sang, Colom, entrada a la parroquial per la porta del Mercat, eixida per la porta del carrer de l'Ecce Homo, Salvador, Tremedal, s'unia a les germandats del Carme i Terra Santa, raval de València, Major Sant Doménec, plaça Major, Major Sant Jaume, la Sang i capella de la Sang, seguint pels Desemparats les que anaven al Carme. No era aquesta l'única processó que passava per aquest carrer en un recorregut llarg.

La raó d'aquest nom en aquest lloc o carrer l'expliquen els estudiosos i entesos de maneres diverses: per l'etimologia del nom *tremedal*, el qual ve del llatí *tremere* que significa tremolar i es refereix a un terreny pantanós, ple de turba d'herbes i canyes, cobert per un espès fullam sec que tremola quan caminem per damunt; també del nom *trem* valencià, que significa un barranquet que aboca les aigües a la mar; amb aquestes explicacions i el fet de ser a la vora del Barranquet de l'Hospital de Sant Miquel i Santa Llúcia, és probable que aquell espai de terreny fora i es diguera un *tremedal*.

De com arriba a dedicar-se el carrer a l'advocació mariana, pròpia d'Orihuela del Tremedal (Terol), on parlen en castellà: Ntra. Sra.

del Tremedal, és el que no sabem. Es pot suposar que algun veí d'aquell poble vindria a viure al nostre i sa casa fora d'aquestes, a les vores del barranquet; amb raó el lloc li recordaria el de l'ermita de la seua patrona i la seua devoció animaria a aquest veïnat a acceptar el nom religiós i marià per al Tremedal del Barranquet. La qüestió és que la Mare de Déu del Tremedal és venerada en aquest carrer de Vila-real.

La imatge i ceràmica

La imatge, salvada miraculosament en la persecució de 1936, és del segle XIX, i és la que encara, cada any, trauen els veïns amb la peanya per a fer la processó el dia de la festa. Al carrer de Betxí, núm. 13, a la façana on dona el carrer del Tremedal, trobem la capelleta de ceràmica, que representa el miracle que fa la Mare de Déu a un pastoret que li faltava un braç, i fa que li cresca i el tinga normal, en una escena de Tremedal i on es veu l'ermita de l'advocació mariana; aquesta ceràmica de l'any 1800 era a la façana d'aquesta casa en la fornícula o capelleta que tots podien venerar i avui és ben guardada a l'interior; l'any 1940, al mateix lloc, es posava la reproducció *ad libitum* de la ceràmica vella, havent-la preparat J. Mundina, que fa la mateixa invitació religiosa als transeünts perquè li resen una avemaria a la Mare de Déu del Tremedal.

La festa

La festa se celebrava el tercer diumenge de novembre, però en l'actualitat ha passat a celebrar-se el tercer diumenge d'octubre amb missa i sermó a la parròquia de Sant Francesc.

Les festes que es feien guardaven el mateix patró que les dels altres carrers de Vila-real, cada dia de la setmana.

En els nostres dies

En l'actualitat queden reduïdes especialment al diumenge de la festa i al dilluns en la missa de difunts i la xulla. El dossier es troba

durant tota la setmana de festa a casa d'un veí del carrer. Davant del dosser les dones encara resen el rosari cada dia i a la fi de la setmana solen fer-lo un poc més solemne per a acabar les festes de la Mare de Déu del Tremedal.

Els carrers que fan aquesta festa són els següents: Tremedal, Betxí i part de Zumalacárregui.

▲ Panell ceràmic de Ntra. Sra. del Tremedal. Autor: Ismael Mundina

▲ Imatge de la Mare de Déu del Tremedal

◀ Processó de la Mare de Déu del Tremedal

8.30. La festa del carrer de Sant Joan

El nom

El carrer de Sant Joan va del carrer del Vall o Zumalacárregui fins al carrer de Josep Ramon Batalla o Barranquet, paral·lel i a la part de dalt del carrer del Salvador. Es retola amb aquest nom per l'acord del Ple de l'Ajuntament, del 20 d'octubre de 1887; abans es deia carrer de la Sequieta de Santa Llúcia. La Segona República li va canviar el nom l'any 1933 pel de Rafael de Riego, i va tornar al seu nom de Sant Joan el 5 d'octubre de 1938.

Sant Joan Baptista és el precursor del Nostre Senyor, fill de Zacaries i Isabel, la cosina de la Mare de Déu, concebut com un miracle, segons ens conta sant Lluç, en el capítol 1 del seu Evangeli, i nascut en presència de la Verge Maria. La seua predicació preparà la vinguda del Messies i demanava la conversió dels cors; a les ribes del Jordà, tot batejant amb l'aigua de la penitència, se li presentà Jesús per a ser batejat (sant Mateu, sant Marc i sant Lluç); Joan l'assenyalà com l'Anyell de Déu (sant Joan cap. 1); a la fi va ser decapitat pel rei Herodes Antipes (sant Mateu, capítol 14; sant Marc, cap. 6; sant Lluç, cap. 9).

La devoció a aquest sant és vella a Vila-real, on no només la trobem en aquest carrer sinó també en el gremi dels qui porten el seu nom des de la pila del bateig, els quals li feien processó i missa major cada any, el dia 24 de juny, festa litúrgica del naixement de sant Joan Baptista.

En el núm. 68 de la *Hoja Parroquial*, 21 de juny de 1947 (APVr) trobem la notícia: «Fiesta de los Juanes la celebrarán el día 24 con Misa Mayor y sermón en la parroquia a las 9 horas».

La imatge i ceràmica

Al museu de l'Arxiprestal es guarda una imatge de sant Joan Baptista, que era l'original de les festes d'aquest carrer. L'any 1990, el carrer va celebrar una festa més solemne amb ocasió de

la benedicció d'una nova imatge de sant Joan Baptista. La imatge de sant Joan Baptista, obra de Manuel Llorens, va estar feta l'any 1989 amb gres.

Al número 35 del mateix carrer trobem el retaule de ceràmica de sant Joan, també del mateix autor, realitzat aquest l'any 1985.

La festa

Se celebra la festa del carrer de Sant Joan cada any, el diumenge anterior al dia 24 de juny, amb missa cantada i sermó a la parròquia de Sant Francesc.

Troblem com un xicotet programa de festes, que ara copiem, com a memòria dels actes que se celebren durant la setmana, tot recordant els que se celebraven fa anys al carrer.

El programa de festes de l'any 1990, que traduïm al valencià:

Celebració de la festa del carrer de Sant Joan

Aquest any beneirem una imatge xicoteta del sant, en presència de tots els veïns. La imatge ha estat feta per Manel Llorens, veí d'aquest carrer. El sant, que serà exposat a l'altar el dia que se celebre la santa missa, quedarà a disposició dels veïns que desitgen tenir-lo a sa casa per a preparar-li el dossier. Posteriorment serà guardada al domicili del realitzador de l'obra.

Programa

Dissabte 23. Vespra de Sant Joan

- A les 13 h Coets a l'aire anunciant les festes

Diumenge 24. Festa de Sant Joan Baptista

- A les 19.30 h Benedicció del sant i celebració de la missa de sant Joan Baptista a la parròquia de Sant Francesc
- A les 21 h Vi d'honor, per a celebrar la nova imatge del sant
- A les 21.30 h Tradicional foguera de Sant Joan

que commemora el foc purificador

- A les 22 h Sopar de pa i porta, per a tots els veïns i simpatitzants, per a passar-ho bé amb la gastronomia tradicional, completa el sopar els postres de casa de cadascú i el bon fer del veïnat

Dilluns 25

- A les 9 h Missa en memòria dels difunts
- A les 22 h Tradicional xulla vila-realenca

La resta de dies, segons com es vulga. Totes les nits sopar de pa i porta perquè no decaiga l'ambient de la festa del carrer de Sant Joan.

Bones festes!

▲ Panell ceràmic de sant Joan Baptista
Autor: Manuel Llorens Martínez, 1985

▲ Imatge de sant Joan

8.31. La festa del carrer de Sant Josep

El nom

S'anomena Sant Josep al carrer que va del carrer de la Sequieta o Aviador Franco fins al Calvari. Es retola ja amb aquest nom al llibre d'actes de la sessió de l'Ajuntament de Vila-real de 26 d'octubre de 1870 (AMVr, núm. 128, f. 80r). Al Padró de riquesa de 1675 (AMVr, núm. 862), apareix amb el nom de carrer Nou.

No és estrany el nom del patriarca sant Josep donat a un carrer del poble, quan s'està eixamplant i fent gran, extramurs de la vila. La devoció al sant espòs de la Mare de Déu i pare en la terra del Fill de Déu, és normal i al poble el veurem en el Gremi de Fusters, amb la imatge de sant Josep amb l'infant Jesús del segle XVIII (en una casa particular ara guardada) i en la tardana felicitació josefina del segle XIX, que ha perdurat quasi fins als nostres dies, amb l'altar a sant Josep en la seua constant presència al temple gòtic i a l'Arxiprestal.

La imatge i ceràmica

Cap a finals del segle XVII a la façana d'una de les primeres cases que s'hi edificuen, en una fornícula com a capelleta de carrer, es posa un taulell ceràmic que representa la imatge de sant Josep amb l'infant Jesús. Aquest testimoni ceràmic d'aquell segle, avui en dia s'ha perdut, però al carrer hi és la presència d'una fornícula actual, i altres testimonis ceràmics, que ens diuen a tot el poble en quin carrer som.

▲ Imatge de sant Josep

La imatge venerada de sant Josep és del segle XIX i el guió de l'any 1942 (possiblement de Conxa Beltrán Ramos).

La festa

La festa en honor a sant Josep va començar l'any 1820 quan uns veïns, recent casats, van habitar les primeres cases, a un lloc anomenat la barraca de Carda i la Huerta, perquè aleshores no hi existia res més que horts de tarongers.

Als mateixos horts fou on es fundà la primera festa en honor a sant Josep per la gran devoció que li tenien al sant. La capella es va instal·lar a la façana d'una casa, amb dues portes que s'obrien i s'adornaven cada 19 de març i durant la setmana de la festa de carrer.

Aquesta festa encara se celebra el segon diumenge de setembre i tota la setmana. De fa més temps, aquest diumenge el veïnat es reunia a la casa on hi era el dosser amb la imatge de sant Josep i anaven en processó fins al convent de les Dominiques, al carrer Major Sant Doménec, on avui hi és la plaça Major i Ca la Vila; a l'església de les Dominiques se celebrava la santa missa, cantada i amb sermó, que els veïns del carrer escoltaven amb atenció; després el pare dominic que era al servei de les monges i la seua església, acompanyava sant Josep fins a la capella del carrer, on s'oferia un gran convit de fraternitat.

La festa seguia durant tota la setmana: dilluns, missa pels difunts i la xulla; el veïnat celebrava una novena en honor de sant Josep, a la qual n'acudien molts; no podia faltar a la fi de la setmana el rosari cantat pels carrers de la contornada; ni tampoc algun dia de ball per als joves i madurets, fent de música acompanyant els mateixos veïns amb guitarres i acordions; tampoc s'oblidaven dels menuts preparant-los els jocs i diversions adients a la seua edat, com la trencada de perols, les cucanyes, el joc de les birles i algun campionat de boletes i de boli i les xocolatades que no faltaven mai.

En els nostres dies

El barri va créixer i el carrer de Sant Josep es va obrir, per això es va anomenar el carrer Nou. Per això avui la festa se celebra entre

diversos carrers del barri: Sant Josep, Josep Nebot, Santa Caterina, Joan Baptista Llorens, Escultor Amorós, Martí de Vicianà, Vázquez de Mella i Calvari.

De fa ja molts anys, la festa se celebra a la capella de la Mare de Déu del Pilar, amb la missa i el sermó; tot el veïnat es dirigeix a la capella del Pilar, davant de tots van el dolçainer i el tabaler. Després, obri pas el guió i la imatge de sant Josep amb una carrossa ben ornamentada, tots acompanyats per una xaranga com a música. Després de la missa, la processó torna cap al nostre carrer i visita els carrers de la festa; quan arriba la processó, el guió i el sant a la capelleta del carrer, s'ofereix als assistents orxata i fartons i tot seguit hi ha una cercavila amb dolçainer i tabaler. Actes diversos durant la setmana com hem dit abans, el sant rosari i final de festes, amb coets i traques.

Agraïm el veí Santiago, ànima avui de la festa d'aquest carrer, motor que mou tot el veïnat, per les notícies que ens ha escrit i que heu llegit.

Bones festes de Sant Josep!

▲ Panell ceràmic de sant Josep.
Autor: A.R., al voltant de 1980

▲ Guió de sant Josep

8.32. *La festa del carrer de Sant Miquel*

El nom

S'anomena carrer de Sant Miquel al que va des del Raval de Sant Pasqual fins a l'avinguda de França. Al segle xx, més enllà dels anys quaranta, aquest carrer només arribava a la Murà, on hi era l'hort de Sant Miquel, regat per l'aigua de la Sequiola, la qual venia de la séquia Major, més enllà del convent de Sant Pasqual i passant per tota la Murà, arribava a la partida de Cap de Terme abans del riu Sec, regant els horts que li tocaven en tanda. Desaparegut l'hort de Sant Miquel es donà el mateix nom a tot el tram edificat fins a l'avinguda de França.

La devoció a sant Miquel arcàngel és de l'origen de la vila; quan el rei Jaume I funda l'hospital vora el Barranquet, i el posa a mans de Pere Dahera, els patrons que se li donen a la institució benèfica són l'arcàngel sant Miquel i santa Llúcia. També el cementeri parroquial que es beneeix extramurs de la vila, apegat a les muralles de l'abadia i església parroquial gòtica porta el nom de l'arcàngel sant Miquel i enmig d'aquest s'alça una capella dedicada a l'arcàngel que presenta les ànimes dels difunts a les portes del cel, essent el seu advocat; desaparegut aquest cementeri, per trasllat d'aquest parroquial a l'esplanada que avui diem plaça del Llaurador, on hi havia el pavelló poliesportiu Joan Baptista Llorens, la plaça que deixa al costat de les muralles s'anomenà plaça de Sant Miquel, com llegim al llibre d'actes de l'Ajuntament de 1867 (AMVr, núm. 126, f. 19): «Plaza de San Miguel... donde se ha de hacer mercado semanal». Més avant es dirà aquesta plaça de Colom.

La imatge

La imatge del patró és una talla de Julio Pascual Fuster Rubert feta l'any 1948, que es guarda tot l'any a una casa particular d'aquest carrer; és la imatge de sant Miquel que ha presidit els dies de la festa i els actes religiosos a la basílica de Sant Pasqual i en els nostres dies continua presidint els actes religiosos que li tributen els veïns de la primera part del carrer amb els del segon tram i s'uneixen a aquests actes.

La festa

En la festa hem de distingir dues èpoques: la primera, quan el carrer era del Raval de Sant Pasqual a la Murà; la segona, des que el carrer arriba als límits de l'avinguda de França.

Al carrer de Sant Miquel, en el número 28, trobem el frontó de ceràmica de Vicent Abad, de l'any 1930, que representa a l'arcàngel sant Miquel contra el dimoni. També en una casa devota particular es conserva el retaule de ceràmica antic que hi havia a l'hort i alqueria de Sant Miquel, en colors blaus.

Si els anys abans de la guerra de 1936 i després, fins que les festes decauen en la part festiva, aquest carrer feia els actes religiosos i festius com qualsevol carrer, a l'església major o al convent de Sant Pasqual, en els darrers anys, i ja en van uns quants d'aquest, els veïns d'aquest primer tram de carrer segueixen portant la imatge de l'arcàngel sant Miquel, uns dies abans del quart diumenge de setembre, a la basílica, on s'exposa a la veneració i se celebren els actes religiosos propis de les festes de carrer: la missa amb sermó el diumenge i la missa de difunts el dilluns.

La part lúdica s'ha anat deixant a poc a poc. Però encara queda el grup de veïns capaços de celebrar la part religiosa de sant Miquel en aquest primer tram del carrer.

Els carrers d'aquesta festa són: Sant Miquel, av. Francesc Tàrraga, part del carrer de Pere III, Pare Molina, part del Cedre i part de Sarthou Carreres.

Carrer de Sant Miquel des de l'avinguda de Francesc Tàrraga fins a l'avinguda de França

Vegem el carrer de Sant Miquel en el segon tram, el que va des de l'avinguda de Francesc Tàrraga fins a l'avinguda de França. En la creixuda d'edificis i carrers a Vila-real de la segona part del segle xx, aquest carrer ha format part de la gran evolució d'aquest barri de Sant Miquel Arcàngel. A poc a poc, en la coneixença del veïnat,

va anar arrelant la consciència de carrer, de veïns, i aquest tram del carrer de Sant Miquel, centre i cor d'aquest barri que abraça, podríem dir, des de l'avinguda de Francesc Tàrraga fins a la de França i de l'avinguda del Cedre fins a Ausiàs March, prenia el testimoni de la festa, primer en la part lúdica i més avant també una part religiosa a la parròquia nova de Santa Isabel, que és ànima i cor d'aquest barri.

En els programes d'actes editats en aquest segle XXI, podem seguir els dies de la setmana de festes que uneix amb l'alegria i l'ambient lúdic aquest veïnat. L'organització d'aquestes festes de Sant Miquel és a càrrec d'una junta organitzadora, que fa el paper dels antics clavaris i està oberta a la col·laboració de tothom i la participació dels veïns en els actes programats. Els dies assenyalats per a la festa són el cap de setmana de l'últim diumenge de setembre, comença el divendres i sempre tenint en compte el dia 29, festivitat litúrgica de Sant Miquel Arcàngel per celebrar la festa al patró.

Entre els actes festius de la setmana trobem:

- Divendres: és l'inici de l'ornamentació del recinte festiu i inauguració en el tram de carrer des del Pare Luis Maria Llop fins a l'avinguda de França. Cine d'estiu: projecció de pel·lícules al recinte festiu, patrocinat per l'Ajuntament.
- Dissabte: esmorzar popular al recinte festiu. Cercavila amb dolçainers i tabalers i llançament de coets. Porrat. Confecció de murals adients a la festa. Activitats per a grans i menuts: dibuix, manualitats i jocs diversos; xocolatada infantil, exhibició de patinatge urbà. Sopar de pa i porta. Discomòbil.
- Diumenge: esmorzar popular masculí al recinte festiu. Inici de l'elaboració de paelles. Parc infantil o xocolatada infantil.
- Dilluns: preparació de fogueres per a la xulla. Sopar de xulla al carrer de Sant Miquel. Actuació musical.
- Dia 29: festivitat litúrgica de Sant Miquel: missa en honor de sant Miquel arcàngel a l'església parroquial

de Santa Isabel d'Aragó. Porrat fi de festes i final amb llançament de coets.

D'aquesta empenta festiva en honor de sant Miquel arcàngel, la Comissió organitzadora ha esdevingut el principi d'una associació de veïns d'aquest barri, que comprén: av. Cedre, av. Francesc Tàrraga, c/ Pintor Gumbau i av. França.

Festes i sempre avant!

▲ Panell ceràmic de sant Miquel.
Autor: Vicente Abad Navarro, 1940-1943

▲ Imatge de sant Miquel

8.33. La festa del barri del Pilar

El nom i un poc de la història

Se li dona el nom de Mare de Déu del Pilar al carrer que s'allarga entre el carrer de Teruel i la plaça de la Corona d'Aragó. Antigament aquest carrer es deia el carrer del Rajolar; segurament aquest nom està relacionat amb el rajolar que hi havia en aquest espai i propietat de Vicente Martín, el que trobaria la imatge xicoteta. El motiu, per tant, del nom d'aquest carrer i el mateix barri és la troballa al rajolar esmentat, prop del camí real a Vila-real, al raval de Castelló; en aquest rajolar es va trobar una imatge, que els fidels van reconèixer com la de la Mare de Déu del Pilar; en el lloc s'edificà un peiró per a poder-la venerar i fer-li festa. Tot açò va succeir l'any 1746 i de seguida s'inscriu en els annals de la basílica de la Mare de Déu del Pilar a Saragossa, com llegim al llibre del pare Roque Alberto Faci, titulat *Aragón, reyno de Christo y dote de María Santíssima*. Copiem literalment el que ens diu:

En el año 1746, en la Villa de Villarreal, en el Reyno de Valencia, cavando tierra para fabricar tejas y ladrillos, Vicente Martín, tejero, vecino de dicha Villa, halló dentro de la tierra, en la profundidad, como de dos palmos, una bellísima Imagen de Ntra. Señora del Pilar; la tierra que cavaba era arcilla, tan firme y fuerte que jamás podía el azadón penetrar en ella más que dos dedos; pero en la ocasión, y en hora que halló la Santa Imagen, se clavó dicho azadón todo; descubierta la Santa Imagen, inmediatamente la saludó dicho Vicente en compañía de un hijo suyo que le asistía en el trabajo, con la salutación de la Salve; alegre dicho Vicente con tan soberano hallazgo, llevó la Santa Imagen a su casa, sita en el Arrabal de dicha Villa, a Septentrión, y la veneró con sus vecinos, hasta que en el año siguiente de 1747, en el mes de Marzo, la erigió en frente de su casa un Peyrón, o Humilladero, donde colocada la Santa Imagen, es saludada de toda aquella Villa. Esta Santa Imagen tiene de alto como medio palmo, y su pequeño Pilar como unos dos dedos, a que añadió la devoción algo más de longitud, para que la Santa Imagen sea más visible. Fue hallada la Santa Imagen limpia y pura, como si no hubiera estado

escondida en la tierra, y siendo dicha arcilla tan firme y de bastante profundidad, donde escondía tanto tesoro, se puede afirmar que, aunque era campo de labor, no llegó este jamás a la Santa Imagen.

Puede aquella dichosa Villa esperar de Nuestra Santísima patrona, patrocinio muy singular, cuando se ha manifestado a su culto, después quizá de muchos siglos que la habrían escondido allí los cristianos antiguos. En el mismo año 1747, aquel devoto hizo fiesta a Ntra. Señora del Pilar, con Misa solemne y sermón, y dice: se continuará en la Iglesia Parroquial todos los años, aunque se hará no en dicho propio de Ntra. Señora del Pilar, por no ser en dicha Villa colendo, sino en domingo infraoctava, para que concurra todo el pueblo. No quedará sin premio tanta devoción. No he querido omitir esta noticia, para aumento de la devoción de Nuestra Santísima Patrona.⁴⁴

Podem dir que amb la troballa de la santa imatge de la Mare de Déu del Pilar i l'erecció del peiró per a la seua veneració, juntament amb la missa solemne i festa que se celebra des d'aquell any 1747, naix aquest barri del Pilar, al raval del camí real de Vila-real. El 25 de juny de 1922 es col·loca la primera pedra de la capelleta que portarà el nom del Pilar; la benedicció solemne se celebrava el 12 d'octubre del mateix any 1922, el dia de la festa de la Mare de Déu del Pilar.

L'any 1936, en el martirologi de l'església de Vila-real, també fem memòria de la crema dels objectes de culte de la capella del Pilar, entre d'altres, la imatge reliquiari que portava en el centre la santa imatge de la troballa; tot va desaparèixer en aquelles flames d'incultura i odi a la religió, però la xicoteta imatge fou trobada intacta entre les cendres de la foguera pel xiquet Vicente Cantavella Bernat; també se salvaren de les flames els dos olis que es col·locaren a les dues parets laterals de la capella pel setembre de 1934: *La troballa de la imatge*, obra del pintor José Gumbau, i *La vinguda de la Mare de Déu del Pilar a Saragossa*, obra del pintor J. Nicomedes, ambdós pintors de Vila-real.

⁴⁴ APVr, llibre d'actes manuscrit per Juan Bta. López Avellana. «Crónica de la Capilla de Ntra. Sra. del Pilar». *Exágono*, 1985. Any XLI, núm. 379.

Després d'aquells anys d'impietat, l'antiga imatge barroca, la primera que contenia la troballa, es va posar a l'altar restaurat; després d'obres en la capella, eixamplant o aprofitant l'atri d'entrada també com a capella l'any 1965, les obres del 6 de setembre fins al 10 d'octubre en què es van beneir la reforma; una nova imatge i un nou pilar de marbre són el nou reliquiari que guarda la santa imatge de la Mare de Déu del Pilar, la imatge religiosa de la devoció del barri i de Vila-real. Aquesta imatge xicoteta és de 9 centímetres, 6 corresponen a la imatge i tres al pilar.

En la urbanització d'aquest barri, al carrer on hi és la capella se li ha donat el nom de carrer de la Mare de Déu del Pilar. Aquesta capella és visitada per la gent del barri i pels veïns de Vila-real i tradicionalment la vespra de la festa del Pilar i el mateix dia, les visites a la capella per a felicitar i resar a la Mare de Déu són una processó constant que parla d'aquesta devoció.

Des de l'any 1945 fins al 1972, a boqueta nit de la vespra de l'església Major eixia una processó del rosari, organitzada pels cavallers del Pilar, que portaven tants fanals com avemaries del rosari que cantaven i feien cap pel carrer de Sant Roc, Comte Albay, plaça Major, Major Sant Jaume, Raval de Sant Pasqual, Pérez Báyer i Camí Real, fins a la capella del Pilar; el 1972 es va deixar de fer aquest rosari del Pilar: la festa en la capella, des de 1964, la preparaven l'Associació de Dames del Pilar, el mateix dia de la festa, es distingia de la festa del carrer i barri que era el diumenge següent i de vegades l'anterior; quan s'erigí l'altar de la Mare de Déu del Pilar a l'Arxiprestal (2003), les dames del Pilar passaren a celebrar el culte en aquest altar, i deixaren de fer-ho a la capella, però mantenint la seua ajuda en aquesta.

La festa

La festa fins a l'any següent a l'erecció de l'altar a la Mare de Déu del Pilar a l'església major arxiprestal Sant Jaume, se celebrava el diumenge anterior o el següent al 12 d'octubre; des d'aquelles dates se celebra el mateix dia de la festa litúrgica del Pilar. Les

dones del barri resen una novena al Pilar els dies que preparen la festa, i ho fan per la vesprada prompte, avisa la campaneta de la capella.

A la sagristia es guarda la imatge del Pilar amb la de sant Jaume, que es posen al dossier, en casa de Lluís Batalla, que guarda les claus i té cura de la capella (ara segueixen fent-ho la família i altres dones del carrer); aquesta imatge és la que porten amb la peanya a la processó pels carrers del barri, acompanyada del guió que és obra en la pintura de Conxa Beltrán Ramos (neboda de mossén Benito Traver).

Si consultem els programes que prepara la Junta Directiva de l'Associació de Veïns del Barri del Pilar, per la comissió encarregada per a les festes, podem seguir al dia les activitats que fan que aquestes siguin unes de les festes de carrer més importants en l'actualitat de tot Vila-real.

Seguirem l'últim programa, el de 2016, en què l'associació de veïns celebra els 25 anys de la seua fundació i sentirem el neguit agradable de la festa amb tot el veïnat.

Dissabte, 8 d'octubre de 2016

- A les 12 h Volteig de campanes i descàrrega de coets. Tot seguit, recepció de la Clau de la Festa i vi d'honor
- A les 17.00 h Concurs de guinyot per parelles. A la mateixa hora, trobada de multilabors al carrer de Saragossa. També al mateix carrer castells unflables per als xiquets
- A les 22 h Discomòbil i sopar de pa i porta

Diumenge, 9 d'octubre

- A les 10 h Esmorzar de pa i porta
- A les 10.30 h Concurs de petanca
- A les 12 h Inici del concurs de dòmino infantil
- A les 16 h Inici del concurs de dòmino per parelles

Dilluns, 10 d'octubre

- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 19 h Bou de carretó
- A les 21 h Tradicional xulla
- A les 22 h Actuació d'un grup musical

Dimarts, 11 d'octubre

- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 17.30 h Missa de difunts del barri, a la capella del Pilar
- A les 18 h Ofrena de flors a la Mare de Déu
- A les 21 h Discomòbil. Sopar de pa i porta

Dimecres, 12 d'octubre. Festa major

- A les 10 h A la capella del Pilar, missa en honor de la Mare de Déu del Pilar; a continuació, processó pels carrers del barri, acompanyats per l'Agrupació Musical Verge de Gràcia. A la fi, vi d'honor. Inauguració a la seu de l'associació de veïns de l'exposició de treballs realitzats amb la reutilització de roba
- A les 18 h Porrat al carrer de la Mare de Déu del Pilar
- A les 20 h Serenata a la Mare de Déu, gentilesa de Pilar Babiloni

Dijous, 13 d'octubre

- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 18.30 h Xocolatada i fartons
- A les 20 h Batucada Sambalea, percussions pel barri

Divendres, 14 d'octubre

- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 17.30 h Berenar infantil de pa i porta
- A les 21 h Tombet de bou i discomòbil

Dissabte, 15 d'octubre

- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 17.30 h Globotada, cucanyes, bou de carretó al carrer de Saragossa i del Pilar
- A les 21.30 h Sopar de pa i porta. Actuació d'un

grup musical. Lliurament de trofeus i concurs de disfresses

Diumenge, 16 d'octubre

- A les 9.30 h Esmorzar de pa i porta
- A les 12 h Concurs de paelles
- A les 20 h Espectacle commemoratiu dels 25 anys de l'Associació de Veïns del Barri del Pilar, amb la companyia de teatre La Fam

Aquest és el programa de les festes de 2016, varietat d'actes i per a tot el veïnat, on caben les tradicions velles i els actes moderns i sense oblidar que són festes a la Mare de Déu del Pilar amb els actes religiosos. S'ha perdut el tradicional rosari del dijous o divendres de la setmana de festes, però el grup de dones del barri cada dia a la vesprada es reuneix a la capella per resar-li el rosari a la Mare de Déu, fer la novena i cantar-li l'himne i els goigs.

Bones festes a tot el barri del Pilar!

▲ El veïnat ix del desaparegut carreró del Pilar

▲ Panell ceràmic de la façana de la capella

▲ La processó el dia de la festa

▲ Els clavaris a la capelleta

8.34. *La festa del carrer del Crist de la Penitència*

El nom i un poc de la història

El carrer del Crist de la Penitència és el que s'estén des de la placeta de la Puríssima, contigua al carrer de la Mare de Déu dels Àngels, fins al Barranquet o carrer de Josep Ramon Batalla, on hi és l'escola dels Cagons.

Antigament portava el nom del Moreral, a causa de la plantació de moreres que hi havia per tot el carrer fins al barranquet; les fulles d'aquest arbre era el menjar per als cucs de seda, cultiu molt important per al poble en els segles XVII i XVIII.

L'any 1871 el nom complet era el de Santíssim Crist de la Penitència, i el 1932 la Segona República li posava el nom de Pérez Galdós; el nom que li donaren l'any 1938 fou carrer dels Nostres Màrtirs i Penitència; des de 1979 es diu carrer del Crist de la Penitència.

La història d'aquest nom, Crist de la Penitència, és ben senzilla, bella i devota. Així és com la conta la veu de la tradició d'aquest carrer del nostre poble:

En aquest carrer "Del Moreral, nº 48 (ara)", vivia Josepa Espuig, la qual tenia uns germans religiosos, de l'orde dels carmelites, Jeroni i Josep Espuig Cerisuelo, que pel seu càrrec a l'orde feien algun viatge a Roma. L'any 1770, aprofitant un d'aquells viatges, amb altres germans carmelites, portaren una Imatge del Crist Crucificat, de menys d'un metre d'alçària, i en passar per Vila-real per a anar a fer-li visita a la germana Josepa, s'hostejaren durant uns dies en sa casa i exposaren el Crist en una cambra per a fer les seues pregàries rituals. La germana, devota ella, ho contà a les veïnes i totes volgueren acompanyar els frares en les pregàries i oracions.

Aquella cambra on hi era el Santíssim Crist, s'havia convertit en un oratori i molts dels que acudien a pregar ho feien amb llàgrimes als ulls, peneditos dels pecats i demanant confessió als frares.

L'actitud devota i penitent del veïnat va fer pensar als dos

germans frares que el Sant Crist ben bé es podria anomenar amb el nom del “Crist de la Penitència”; en un moment de pregària ho comunicaren a la germana i als devots que hi eren i tots ho acceptaren amb alegria i plors d’emoció.

Des d’aleshores aquella casa pareixia una vertadera capella de pregària i penitència, de manera que en arribar l’hora del comiat, perquè els frares carmelites amb els germans Espuig havien de tornar al convent, tot veien la devoció de la seua germana i dels veïns, decidiren regalar-li el Crucifix a Josepa, per a que seguiren en les pregàries i augmentara la devoció pel Crucifix entre el veïnat del carrer. Així es feu i d’aquesta manera s’ha transmès de generació en generació. En morir Josepa Espuig, la Imatge va passar a ser propietat del seu familiar, Vicent Pérez Espuig, el qual va acomodar millor aquella cambra, transformada en oratori i els veïns continuaren aplegant-s’hi per les vesprades a resar el Rosari, dedicant-li a la Imatge una festa anual que es celebrava a l’Església Parroquial Sant Jaume, propera al carrer, amb Missa Major, sermó i processó pel carrer i els voltants, el quart diumenge del mes de novembre; en córrer els anys, coincidís quasi sempre amb el diumenge de la Fira de Santa Caterina, essent l’última de les festes de carrer que es celebren a Vila-real.⁴⁵

Perquè els dies de la setmana de festes del carrer la imatge del Santíssim Crist de la Penitència poguera veure’s sense entrar a la casa on residia, el matrimoni format per Pasqual Vicedo i M. Gràcia Calvo van cedir part de la façana de sa casa per a fer una capelleta de carrer, on s’exposaria el Crist i així es va fer, aquesta capelleta està a l’abast de totes les mirades encara avui en dia, desapareguda la cambra oratori antiga, a causa dels canvis d’amos de casa.

Durant la Guerra Civil de 1936 aquella beneïda imatge del Santíssim Crist de la Penitència fou condemnada a la foguera, com tot allò religiós, amb l’aquiescència de les autoritats locals, alguns veïns del mateix carrer.

⁴⁵ De la tradició popular del carrer i programa de les festes del carrer del Crist de la Penitència de l’any 2003

Als anys 40 del segle xx, els clavaris Pascual Manzanet, Pascual de Redó i Pascual *Punxes* organitzen les festes i encomanen a Julio Pasqual Fuster Rubert la realització escultòrica de l'actual Crist de la Penitència, molt paregut a l'anterior.⁴⁶

La festa

La festa és el quart diumenge de novembre i amb aquesta es tanquen les festes de carrer del poble. La missa major se celebra aquest diumenge a l'església Arxiprestal i el dimarts és el dia de la missa pels difunts dels carrers del Crist de la Penitència i de Bisbe Rocamora, que celebren aquesta festa. El divendres es fa el rosari cantat pel carrer, però els darrers anys es resa a casa d'un veí.

Segons el veí Pascual Manzanet, que recorda i ens ha anat contant la història de la festa, com ho ha escoltat de la veu dels seus pares: es triaven els clavaris que organitzaven el dosser a casa del primer nomenat.

Als anys quaranta, els clavaris li van demanar permís a l'alcalde, Pascual Renau, per a fer bou al carrer; l'alcalde el va donar amb la sola condició que la carn del bou fora repartida entre el veïnat, d'aquesta manera, s'evitarien pagar taxes municipals, al no haver d'enviar-la als consumers.

Durant la setmana s'organitzaven jocs infantils de l'època, a més també calderes, el dia després de la xulla.

En els nostres dies

Els clavaris preparen els actes més tradicionals perquè la festa continue celebrant-se i no es perdi. Així, si seguim el programa editat en els últims anys podrem apreciar la il·lusió dels dos carrers de la festa perquè vaja avant i reviscole entre tots.

⁴⁶ Relació oral d'un veí, Pascual Manzanet, a qui ho agraïm.

Dissabte anterior al quart diumenge

- A les 13 h Crida a la Festa amb llançament de coets
- A les 20 h Cercavila amb dolçainer i tabaler

Diumenge quart de novembre. Festa gran

- A les 9 h Despertada amb dolçaina i tabal
- A les 11.45 h Pas del Santíssim Crist des de la seua capella al carrer fins a l'església Arxiprestal
- A les 12 h Santa missa a l'església major Sant Jaume i sermó. En acabar, processó amb la imatge del Crist pels carrers de la festa. I a continuació, vi d'honor i rifa de carn i llonganisses per a la xulla

Dilluns de la festa

- A les 21 h Tradicional xulla del carrer

Dimarts de la festa

- A les 19 h Funeral pels difunts veïns d'aquests carrers.

Divendres de la festa

- A les 20 h Res del sant rosari davant de la imatge del sant Crist, al carrer del Crist de la Penitència, 48. A continuació, final de la festa amb el nomenament dels nous clavaris i clavàries per a l'any que ve. I perquè tots siguen contents en lloc de coets: xocolatada i coca per a tots els assistents.

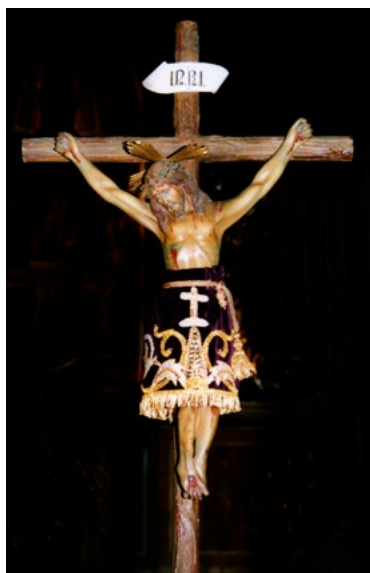
D'aquesta manera, i amb la col·laboració de tots, és com la festa seguirà i enfortirà els lligams dels veïns entre ells i tot el poble.

Celebren la festa els carrers: Crist de la Penitència i Bisbe Rocamora. La festa d'aquest carrer del Crist de la Penitència, com hem dit, és la que tanca el cicle de festes de carrer al nostre poble Vila-real, i sol coincidir amb la Fira de Santa Caterina.

Bones festes del Crist de la Penitència!

▲ Panell ceràmic del Crist de la Penitència

▲ Imatge del Crist de la Penitència de Julio Pascual Fuster

▲ Eixida de missa dels clavaris amb la imatge, acompanyats per mossén Serafí Sorribes

9. Memòria sobre altres festes a Vila-real

9.1. *Fira de Santa Caterina*

La Fira de Santa Caterina l'esguardem en el conreu de les tradicions essencials del ser de Vila-real. Quan diem tradició, acomboiem el conjunt de fets, d'accions, de paraules, que ens uneixen, d'una manera o una altra, als qui ara som, amb els nostres avantpassats; potser no sabrem amb acurada certesa l'origen d'aquesta o d'aquella tradició, potser no ens avalaran els documents que ens queden (per més, que amb la mateixa acurada certesa, tampoc podrem afirmar de la seua no-existència en el temps —quan sabem de tantes pèrdues, en corregudes d'ací cap allà i en foguerades enceses amb mala intenció— que la cosa no fora així!, però al nostre bagatge vila-realenc hi ha dies, fets i memòries que han deixat l'empremta ben ferma per a formar el nostre tarannà, que no voldríem perdre, ni que ningú ens el llevara.

La Fira de Santa Caterina entra dins d'aquests dies, fets i memòries, sense cap mena de dubte. Per què? De quan ens ve aquesta tradició? El vila-realenc de soca-rel creu que dels dies de la fundació del poble pel rei Jaume I. Així ho hem sentit dir sempre i així ho hem viscut des de xicotets, emparats per la paraula dels nostres pares i

dels nostres iaïos i familiars, en fer-nos de Fira de Santa Caterina; per a ells i per a nosaltres és la fira de sempre, a un mes de Nadal!

La Fira de Santa Caterina que començava pel 10 de novembre i durava fins al 25 del mateix mes, festa litúrgica de Santa Caterina, que li donarà nom, en el dia en què els firaires es reunien per anar a missa i donar gràcies a Déu; una fira agrícola, de fruites del l'hort i animals, disposada a la part de fora de les murades de la vila, en la vessant cap a Onda. La fira que quedaria, passat el temps, en fira xicoteta, la d'un dia; la de les joguines, dàtils i llepolies, la de les figuretes de betlem, la del pito, la de la llonganissa, la fira de les castanyes torrades, la dels torrons de Nadal, la que es feia a la plaça dels porxes i s'allargava fins al campanar i la boca del carrer de Sant Antoni per una part i la boca dels carrers dels Desemparats i de la Cova Santa per l'altra i sense entrar al carrer Major: la Fira de Santa Caterina de Vila-real!

Ara ja sabem que era molt més gran en extensió i en productes de tota mena, però segueix sent la fira d'un dia les vespres llargues de Nadal. De vegades, la tradició oral és document històric ben vàlid, quan potser no es troben els escrits, i d'aquesta en tenim d'una antigor que abraça les nostres generacions, quan pensem amb bona fe que la tradició no sol equivocar-se ni a Vila-real.

Però, hi ha documentació escrita que avala aquesta fira. Només cal que llegim la Carta Pobla o de fundació, 20 de febrer de 1274, i ens trobarem amb ella, per més que el rei no assenyale dates concretes i ho deixe a la voluntat del Consell, sempre respectant les fires del voltant; amb aquest respecte Vila-real elegeix deu dies que acaben en la festa de Santa Caterina, 25 de novembre, dia com hem dit, en què tots el firaires havien de congregar-se i així se celebrava.

Més avant les precisions econòmiques faran que la fira es canvie de mes i passe a les festes de Sant Jaume pel juliol, o per festes de Sant Pasqual al setembre i, a la fi, el mes de maig, però sempre quedarà la tradició de la primera fira per la festa de Santa Caterina al novembre, que se celebrava el diumenge vinent a la festa religiosa, que el Consell vota a perpetuïtat en el segle XVII. Des d'aleshores així ha perdurat fins a nosaltres.

Per les acaballes del segle xx es decidia que la fira se celebrara sempre el quart diumenge de novembre, i açò per motius clars d'entendre: perquè els firaires, gent de les rodalies i tothom no s'embolicaren en el dia!

La Fira de Santa Caterina és un dels pocs fils que, si el seguim, ens porten a bressolar-nos en els orígens de la nostra història; cal que l'acomboiem, que l'estudiem, que ens sentim pagats de poder-la celebrar cada any, als voltants de Santa Caterina: «la fira d'un dia, la fira xicoteta a Vila-real».

9.2. Festes de la Mare de Déu de Gràcia

Del dia de la baixada de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia al poble des de l'ermita, divendres abans del primer diumenge de setembre que és la festa, fins al segon diumenge de setembre, que és la tornada a l'ermita.

ENCARREGATS DELS PORTADORS	Ingrés	Baixa
Ramos Menero Pascual	-	-
Serrano Menero Vicent	1970	2001
Adsuara Llorens Leandre	2002	-
PORTADOR	Ingrés	Baixa
Viciedo Moreno Pascual	1939	1963
Cerisuelo Ortells Manuel	1939	1963
Ortells Manzano Vicent	1939	-
Gurrea Ortiz Manuel	1939	1982
Usó Menero Blai	1939	-
Broch Gorriz Pascual	1939	-
Poré Tellols Pascual	1939	-
Escuder Chulvi Pepe	1939	-
Ortells Tirado Manuel	1939	-
Llop Vidal Agustín	1939	-
Bort Barrué Pepe	1939	-
Herrero Calvo Vicent	1939	1963
Meseguer Rambla Rosendo	1939	-

Gil Alcaraz Santiago	1939	-
Ramos Balaguer Francisco	1939	1980
Serrano Menero Vicent	1939	-
Ayet Capella Pedro	-	-
Broch Gorriz Vicent	-	-
Cantavella Llorca Pepe	1955	1990
Chabrera Gil Pere	1955	-
Chabrera Rambla Vicent	1958	-
Navarro Gil Bautista	1960	2001
Bellmunt Gil Bautista	1961	2001
García Vilanova Vicent	1963	1995
Herrero Nebot Vicent	1963	1968
Cerisuelo Gimeno Pascual	1963	2000
Gil Broch Pascual	1965	-
Llorens Pitarch Carlos	-	-
Adsuara Llorens Leandre	1969	2000
Mata Manzanet Pepe	1970	-
Gil Segura Jesús	1970	1985
Usó Badenes Joaquín	1974	-
Broch Nostort Vicent	1977	-
Navarro Gil Salvador	1978	-
Llop Mezquita Vicent	1978	2001
Julve Moreno Vicent	1978	-
Pitarch Rubert Manuel	1981	-
Mezquita Rubert Pascual	1982	-
Manrique Escuder Salvador	1985	-
Mezquita Gurrea Pascual	1986	-
Cantavella Colonques Paco	1988	-
PORTADOR	Ingrés	Baixa
Cantavella Rochera José M.	1991	-
Serrano Rovira José Pascual	-	-
García Viciado Gabriel	1996	-
García Mora Sebastiá	1997	-
Díaz López Julio	-	-

Balaguer Pérez Manuel	1997	2001
Mendoza Cerisuelo Rubén	2001	-
Rubert Ortells Vicent	2001	-
Capdevila Adsuara Manuel	2001	-
Balaguer Mauricio Manuel	2001	-
Balaguer Mauricio Aníbal	2002	-
Badenes Balaguer Paco	2002	-
Navarro Aparici Joan Lluís	2002	-
Corona Catalán Salvador	2002	-
Capdevila Adsuara Carlos	2003	-
Claramonte Martínez Salvador	2004	-
Adsuara Eixea Toni	2004	-
Padullés Peiró José	2008	-

RELACIÓ DELS PORTADORS DEL GUIÓ DE LA MARE DE DÉU DE GRÀCIA

PORTADOR	Ingrés	Baixa
Vilanova Vicioso José María	abans de 1936	-
Dobón Jordá Enric	1939	1984
Gil Moreno Manuel	1939	1984
Navarro Barrué Vicent	1985	1995
Manzanet Delás Enric	1988	-
Navarro Gorriz Vicent	-	-

9.3. Festes de Sant Pasqual Baylón

Al mes de maig comença a la basílica de Sant Pasqual la novena el 6 o 7 de maig. El dia 15, processó eucarística a la fi de la novena: plaça de Sant Pasqual, carrer de la Mare de Déu de Gràcia, Bayarri, Raval de Sant Pasqual i basílica. Pastorets i pastoretetes. Dia 16: Foguera de Sant Pasqual. Dia 17: Festa major, pontifical i processó del sant.

9.4. Festes de carrer a Vila-real que se celebren, amb més o menys actes, en els nostres dies

Moltes de les festes de carrer, de les quals hem donat notícia més o menys acurada, en els nostres dies han deixat de celebrar-se, per les circumstàncies de la vida social actual i pels inconvenients del paisatge en què s'han convertit els nostres carrers. Fem relació ara d'aquelles festes de carrer que als nostres dies segueixen el costum ancestral heretat dels avantpassats, sense haver-lo perdut, per més que amb els canvis necessaris adients a l'ambientació actual. Entre aquestes hi van aquelles que, havent minvat en la seua activitat per uns anys, des de en fa uns quants han tornat a revifar amb l'entusiasme, devoció i sociabilitat que ara convé. A tots aquests veïnats els animem a tirar sempre endavant, recuperar la tradició i fer-la viure al seu carrer i a tot Vila-real.

Avui en dia se celebren

- Sant Joan Baptista: Festa religiosa i popular, al voltant del 24 de juny
- Sant Pere: Festa religiosa i popular, al voltant del 29 de juny
- Santa Bàrbara: Festa religiosa, quart diumenge d'agost
- Sant Josep: Festa religiosa i popular, segon diumenge de setembre
- Crist de la Pietat: Festa religiosa i durant la setmana, segon diumenge de setembre
- Sant Antoni de Pàdua: Festa religiosa, tercer diumenge de setembre
- Mare de Déu de la Soledat: Festa religiosa i de la setmana, amb programa editat, tercer diumenge de setembre
- Crist del Calvari: Festa religiosa i durant la setmana, amb programa editat, tercer diumenge de setembre
- Mare de Déu del Roser: Festa religiosa i durant la setmana, tercer diumenge de setembre

- Crist de l'Hospital: Festa religiosa i durant la setmana, amb programa editat, tercer diumenge de setembre
- Ecce Homo: Festa religiosa i popular, tercer diumenge de setembre
- Sant Roc: Festa religiosa, quart diumenge de setembre
- Mare de Déu dels Àngels: Festa religiosa i actes durant la setmana, amb programa editat, quart diumenge de setembre
- Santíssim Salvador: Festa religiosa i durant la setmana, quart diumenge de setembre
- Mare de Déu del Carme: Festa religiosa i popular, quart diumenge de setembre
- Sant Joaquim i Santa Anna: Festa religiosa i popular, quart diumenge de setembre
- Cor de Jesús: Festa religiosa i popular, quart diumenge de setembre
- Santa Llúcia: Festa religiosa i popular, tercer diumenge d'octubre
- Sant Blai: Festa religiosa i popular, tercer diumenge d'octubre
- Mare de Déu del Tremedal: Festa religiosa i popular, tercer diumenge d'octubre
- Sant Miquel: Festa religiosa i durant la setmana, amb programa editat, quart diumenge de setembre
- AV Torre Motxa: Festa religiosa i durant la setmana, quart diumenge d'octubre
- Mare de Déu del Pilar: Festa religiosa i durant la setmana, amb programa editat, segon diumenge d'octubre
- Crist de la Penitència: Festa religiosa i popular, quart diumenge de novembre

9.5. Festes de masets

És costum que durant l'estiu, en què moltes famílies de Vila-real se'n van al maset, celebren també una setmana de festes al patró d'aquella partida del poble on hi són. Aquestes festes imiten en l'organització i en els actes a les festes de carrer del poble. El veïnat d'aquella partida es reuneix en el punt més adient per a rebre'ls a tots, potser una capelleta, una sènia o un maset o alqueria amb capacitat per a la festa.

El dia de la festa se celebra amb la missa, oficiada per algun capellà o frare, i si és possible, fins i tot es fa la processó de la Mare de Déu o del sant per aquella partida del terme.

Les festivitats gastronòmiques i lúdiques seguiran el programa que els clavaris de l'any hauran ideat per al comboi de tots.

Les partides que celebren festes al nostre terme, i que apleguen els masets de la contornada o les alquerietes són:

- Mare de Déu d'Agost
- Sant Roc
- Sant Llorenç
- La Paloma

Normalment aquestes festes se celebren pel mes d'agost i encara avui en dia segueixen celebrant-se, per més que sense la força que ho feren en els anys passats.

Llista de les associacions de veïns que celebren festes de carrer

- AV El Progrés: Festes de la Mare de Déu de l'Amor Hermoso, comprén els carrers de la festa de Sant Joan Bosco i el barri de Melilla.
- AV Barri de la Soledat: Festes de la Mare de Déu de la Soledat, conformen els carrers de la Soledat, Assumpció, Vicente Sanchiz, plaça de Betxí, part de les Creus Velles, Zumalacárregui, Santa Llúcia i Josep Ramon Batalla (Barranquet).
- AV Barri del Pilar: Festes de la Mare de Déu del Pilar, comprén el carrer que s'allarga entre el carrer de Teruel i la plaça de la Corona d'Aragó.
- AV Sant Ferran: Festes de Sant Ferran, conformen els carrers de la festa de la Mare de Déu del Roser. Els carrers de la festa són: Santa Cristina, part de Creus Velles, Comte de Ribagorça, Serreria, avinguda d'Alemanya, plaça de Sant Ferran, part de Santa Llúcia i part de Zumalacárregui.
- AV Barri del Roser: Festes de la Mare de Déu del Roser, són les mateixes festes que les de Sant Ferran, els mateixos carrers.
- AV La Sénia: Festes de la Mare de Déu Miraculosa, correspon als carrers que van des del carrer del Camí Real fins a Santa Sofia i l'eixample dels carrers del final del carrer del Calvari i adjacents, carrer de la Plana i d'Almassora.
- AV Nou Crist del Calvari: Festes del Crist del Calvari. Correspon a l'actual plaça del Llaurador, antic calvari parroquial i arriba fins al carrer d'Andalusia.

- AV Cor de Jesús: Festes del Sagrat Cor de Jesús, el carrer del Cor de Jesús va des del carrer de l'Aviador Franco fins a la plaça del Dos de Maig.
- AV Barri de l'Hospital: Festes del barri del Crist de l'Hospital. Corresponen al carrer que va des de Josep Ramon Batalla fins al de Sant Bartomeu.
- AV Cervantes: Festes de Sant Miquel. Comprén el carrer de Sant Miquel que va des del Raval de Sant Pasqual fins a l'avinguda de França.
- AV Zona Centre: Festes de Sant Joaquim i Santa Anna. Són les festes que organitzaven els carrers de Sant Joaquim i Santa Anna però en l'actualitat no se celebren.
- AV Torre Motxa: Festes del Santíssim Sagrament. Amb aquesta denominació del Santíssim Sagrament feien festa de carrer els següents: Raval del Carme, Sant Vicent, Molí, Pare Ramon Usó, Lluís Vives, part de Pius XII i part del carrer de Gamboa.

Bibliografia

- ALANYÀ I ROIG, Joseph. «La religiositat al bisbat de Tortosa», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, t. LXXXVII, gener-desembre de 2011.
- BURNS, Robert I. «La cèl·lula inicial: la parròquia». *Història del País Valencià*, cap. 5, t. II.
- Codex Iuris Canonici*, CIC, (Codi de dret canònic).
- CONCILI II DEL VATICÀ. *Sacrosanctum Concilium*.
- DOÑATE SEBASTIÀ, José María. *Datos para la historia de Villarreal*, vol. III, 1975.
- Exágono*, col·lecció APVr.
- GIL VICENT, Vicent. Diversos estudis sobre Vila-real.
- GIMENO ESTORNELL, Vicent. Diversos estudis sobre Vila-real
- HEREDIA ROBRES, Jacinto. *Els carrers de Vila-real*. Vila-real: Ateneu XXI; Ajuntament de Vila-real, 2007.
- JUAN NEBOT, Manuel. *Villarreal siglo XX*. 1986.
- López Llorente, Casimiro (bisbe). «La religiositat popular cristiana», *La Hoja Parroquial* de la diòcesi de Segorbe-Castelló de la Plana, 9 d'octubre de 2016.
- MOLINER CALLERGUES, José Miguel. «Festes de carrer», *Cadafal*, setembre de 1993.
- MONFERRER MONFORT, Àlvar. «Festes i confraries al Vila-real de 1770», *Exágono* dels Lluïsos de Vila-real, any XLII, núm. 382, de juny a setembre de 1986.
- PAPA FRANCESC. *Evangelii gaudium*, 2013.
- PITARCH FONT, Antoni. «Els primers vila-realencs de la història», *Font*, núm. 17, 2015.

PROVINCIA ECLESIASTICA VALENTINA. Religiosidad popular y evangelización. Orientaciones pastorales de los obispos de la Provincia Eclesiástica Valentina, 2016.

RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*, 1935.

SOLER I AMIGÓ, Joan. *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya. La festa*, vol. IV, Enciclopèdia Catalana, 2004.

TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Establiment tipogràfic de J. Botella, 1909; reimpressió a Vila-real: Ajuntament, 2007.

VILANOVA AÑÓ, Santiago. «Els primers anys de la nostra vila», *Exàgono*, núm. 392, 1988.

Agraïments

Sant Joan Bosco	Bienvenida Dobón
Sant Pere	Carmen Sorribes
Crist de l'Agonia	Ana M. Martínez Almela, Pascual Manzanet Viciado i Associació de Filles de Maria del Rosari
Sant Roc	Veïns del carrer
Sant Antoni	Família Fabregat Gil
Santa Bàrbara	Arxiprestal
Crist de la Pietat	Cura Sants Evangelistes
El guió del Crist de la Pietat	Juan Bou
Mare de Déu de Gràcia	Concepción Balaguer
Sant Josep	Santiago Ramos
Imatge de la Mare de Déu de la Cova Santa	Museu de Sant Pasqual
Crist del Calvari	Pares carmelites i Antonio Cabedo
Santíssim Sagrament	AV La Murà
Mare de Déu del Tremedal	Carmen Viciano
Mare de Déu de la Soledat	María Carmen Aguilera i José M. Rubert
Salvador	M. Forcada, E. Manzanet i A. Pseudo

Ecce Homo	Alfonso Bonet
Mare de Déu del Carme	José Mata
Mare de Déu del Àngels	María Dolores Fortuño i José P. Ferrer Parra
Sant Pasqual	Parròquia de Santa Isabel
Sant Blai	Lluís Andreu
Mare de Déu del Pilar	Pilar Babiloni
Mare de Déu dels Desemparats	Pepe Clausell i Delfina Rius Pérez
Mare de Déu del Roser	Rosario Sala
Cor de Jesús	Pascual Gil, P. Rochera i Carmen Navarro
Crist de l'Hospital	Família Adsuara Llorens
Sant Francesc	Germanes Usó Badenes
Sant Joaquim	María Gracia Cantavella A.C. Remolar Pilar Notari Ferrer
Crist de la Penitència	Miguel Adsuara
Santa Llúcia	Família Mata
Sant Jaume	Congregació de Filles de Maria Immaculada

A tots aquells veïns i veïnes que anònimament han col·laborat cedint les fotografies

II PART

ELS GOIGS I LES FESTES POPULARS A VILA-REAL

Joaquín Lizandra Rubio

1. Vila-real, un poble religiós

En moltes ocasions s'ha comentat la gran religiositat que sempre s'ha atribuït a Vila-real. Per a això n'hi ha prou amb buscar una mica en la seua història per a poder conèixer bé aquesta idiosincràsia característica dels pobladors des de l'inici de la seua fundació l'any 1274. Va ser aquesta mateixa afirmació religiosa la que ens explicaria la construcció del seu temple parroquial, digne d'una col·legiata o catedral, edificat a mitjan segle XVIII, per a una població que tot just superava en aquell temps els sis mil habitants i que, a més, comptava amb tres convents i nombroses capelles i ermites escampades per tot el nucli urbà i el terme municipal.

Vila-real va ser fundat de nova planta, segons un disseny preestablert, que en algun moment es va arribar fins i tot a atribuir al mateix rei Jaume I el Conqueridor. El nucli històric de la població amb forma de paral·lelogram allargat està travessat per tres carrers longitudinals i tres de transversals,¹ que es complementen amb diversos carrerons, de molt poc veïnat, traçats principalment en sentit transversal, de manera que es redueix sensiblement la mida

¹ LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «El centre històric de Vila-real com a exemple d'urbanisme», *Font*, núm. 22, Vila-real, 2020, p. 153.

de les illes de cases i es faciliten, a més, uns accessos secundaris als diferents immobles de la població.

Amb la construcció de les muralles a finals del segle XIII, sota el regnat del rei Jaume II el Just, net del Conqueridor, dos dels carrers longitudinals, que més tard es denominaran d'Avall i d'Amunt, queden en els seus extrems com a atzucacs o carrerons sense eixida i deixen, en un primer moment, tan sols cinc accessos a la vila; els dos principals, situats als extrems del carrer Major,² que s'anomenaran respectivament portals de València i de Castelló, i tres de secundaris, anomenats del Mig, d'Onda i de Borriana. A la fi del segle XVII i principis del XVIII, es pensa a edificar en els extrems cecs dels dos carrers longitudinals unes capelles devocionals dedicades a la Mare de Déu dels Desemparats (l'any 1696) i de la Cova Santa (l'any 1722) al carrer d'Avall, i a sant Roc (l'any 1718) i, finalment, a sant Antoni de Pàdua (l'any 1726) al d'Amunt.

Amb el temps, entre finals del segle XVIII i principis del XIX, aquestes capelles acabaran donant el nom del titular al carrer i en desapareixerà definitivament el nom tradicional. Alhora, per aquests anys, es van dedicant molts dels carrers de la població a diferents advocacions, algunes d'aquestes originades amb motiu d'alguna capella urbana, privada o no, tal com va passar amb les de Sant Jaume, la Sang, la Mare de Déu de Gràcia, la Mare de Déu dels Àngels, el Crist de la Penitència, Santa Llúcia i Santa Bàrbara³. Aquestes dues últimes capelles apareixen citades en la resposta que proporciona l'Ajuntament de Vila-real en l'enquesta del comte d'Aranda de l'any 1770, però cap dels historiadors locals diuen res al respecte. En l'informe esmentat, sobre la capella de Santa Llúcia se'ns diu:

Se halla en esta villa una capilla de Santa Lucía Virgen y Martir y los vecinos de la calle de dicha capilla, todos los años nombran para hacer a dicha santa un clavario y dos mayores, y en este año se a expedido en la fiesta de la iglesia y aseyte para iluminar

² Com a carrer Major, ja ens apareix des de l'any 1360.

³ Aquesta capella ens apareix assenyalada en un plànol de l'any 1843 i estava situada en la confluència dels actuals carrers de l'Aviador Franco i de Santa Bàrbara.

todo el año dicha capilla, la quantía de 11 libras, 10 sueldos, y en las fiestas profanas que se an hecho en este año, sean expedido por los dichos la quantía de dieciocho libras, 10 sueldos, que al todo son 30 libras, y en los años que no se hacen fiestas profanas, no se expende más que la quantía arriba citada de 11 libras, 10 sueldos, y ésta la han pagado el clavario y sus mayoresales de sus propios, y la restante quantía para el pago de las fiestas profanas, se a recogido entre los vecinos de dicha calle.⁴

Pràcticament el mateix s'indica una mica abans per a la capella de Santa Bàrbara, encara que la quantitat recollida aquell any (1770) és de 42 lliures.

Juntament amb aquests noms d'alguns dels nostres carrers, hem vist que ens apareixen així mateix les conegudes com a festes de carrer. Aquestes celebracions consistien principalment en diferents actes tant religiosos com profans, a més de l'adorn realitzat pels mateixos veïns. En alguns dels actes religiosos es devien resar, sens dubte, els goigs corresponents a l'advocació en qüestió. Però és només el prevere i cronista local mossén Benito Traver García (Vila-real, 1868-1933), en la seua coneguda obra *Historia de Villarreal*,⁵ el que ens parla del cant d'uns goigs a les festes del Santíssim Sagrament, celebrades pels veïns de l'actual carrer Major Sant Doménec el tercer diumenge de setembre de l'any 1593. Aquesta data la pren Traver dels inèdits *Apuntes históricos de Villarreal*, escrits per Lorenzo Nebot Climent, oncle seu, que ho recull del conegut manuscrit *Epítome histórico de Villa-real*, degut als pares alcantarins fra Juan Bautista Inza Barrué i fra José Escuder,⁶ dels quals parlaré després més detingudament.

⁴ MONFERRER MONFORT, Àlvar. *Las cofradías en Castellón y sus comarcas desde la Edad Media hasta finales del Antiguo Régimen. Las contestaciones a la encuesta del Conde de Aranda*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2008, p. 333. (Biblioteca de les aules, 18).

⁵ TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Establiment tipogràfic de J. Botella, 1909, p. 327.

⁶ INZA BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José. *Epítome histórico de Villa-real*, Biblioteca Nacional de Catalunya, ms. 2244, s. XVIII-XIX, p. 344 i 345.

▲ Fotografia aèria de Vila-real als anys cinquanta

▲ Plànol del poble de l'any 1843 amb les ubicacions dels edificis de més interès

2. Els goigs com a elements de pregària

Els goigs són unes composicions poètiques populars que es canten amb acompanyament de música, que en molts casos els és pròpia. Generalment en honor de Jesucrist, de la Mare de Déu, dels àngels o de sants en els dies assenyalats per a les seues festes. El seu nom prové de la popularitat aconseguida entre els segles **xv** i **xvi**, quan es cantaven els set goigs o alegries de Maria. Era una de les poques pregàries permeses per l'autoritat eclesiàstica en llengua vulgar, ja que tots els altres oficis religiosos es realitzaven exclusivament en llatí, que era la llengua oficial de l'Església.

Normalment estaven compostos per una quarteta que obria el cant dels goigs i una sèrie d'estrofes o cobles de vuit versos en castellà generalment heptasíl·labs o octosíl·labs, els dos versos finals coincidents amb els dos últims de la quarteta inicial o entrada que s'anaven repetint al llarg de tot el cant, i aquest es tancava amb una quarteta final o tornada, que podia coincidir o no amb la inicial. Les primeres cobles gairebé sempre ens explicaven alguna cosa sobre la vida del titular, passió i mort, o bé la història de la seua aparició. A continuació, seguia algun miracle i, finalment, la seua relació amb la població, santuari o capella.

El nombre de cobles inicialment era de tan sols set, com a referència als set goigs terrenals de la Verge Maria, com ja s'ha comentat abans, però aquest nombre va augmentar amb el temps i va arribar en alguns fins a les dotze cobles o fins i tot més. De tota manera, en molts casos no es cantaven totes les cobles, sinó només les més significatives i conegudes.

Els goigs, com a elements de pregària que són, portaven sempre al final del text una invocació i una resposta, amb una oració que rematava sempre tot aquest tipus de composicions religioses, en principi en llatí i avui en castellà o valencià/català. Amb l'aparició de la impremta a Espanya, els goigs es van imprimir bé en fulls solts o al final dels populars llibrets de novenes, però sense posar-hi la música, que en la majoria dels casos es va perdre amb el temps en deixar de cantar-se. La influència dels goigs es va estendre per tota l'antiga Corona d'Aragó —eren molt més rars a la resta d'Espanya— i la seua llengua va ser el valencià/català a València, Catalunya o les Illes Balears, o el castellà a Aragó i Castella. A partir del segle XVIII, amb la imposició del castellà com a llengua oficial, només es cantaven en aquesta llengua, i van anar desapareixent a València, a poc a poc, els originals escrits en la llengua del país.

Quant als autors, tant dels textos com de la música, en la majoria de casos, atés el grau d'analfabetisme tan gran de la població, solien ser personatges lletrats, moltes vegades religiosos i quasi sempre anònims. Els goigs més antics coneguts: en honor a sant Pasqual —dels quals en aquest estudi no parlaré—, la Mare de Déu de Gràcia⁷ o bé els del Crist de l'Hospital, són tots ja del segle XVIII i estan escrits en castellà.⁸ Els fidels se'ls sabien de memòria i anaven cantant les diferents estrofes, seguint l'ordre que els dictava un fidel que actuava de director, i en el mateix ordre amb el qual estaven escrites.

⁷ LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «Origen y versiones de los gozos en honor a la Virgen de Gracia», *Exágono*, núm. 428, 1996, p. 5-8.

⁸ Un cas excepcional a la comarca de la Plana és el de la població veïna de Borriana, ja que els goigs a la seua patrona la Mare de Déu de la Misericòrdia, compostos en valencià, són molt possiblement de la primera meitat del segle XVIII.

Ja s'ha indicat abans que sempre anaven acompanyats de música, que al principi era la mateixa per a tots aquests tipus de composicions, però després a poc a poc es van anar diferenciant i es van crear partitures, en alguns casos molt originals.⁹ A partir del segle xx, en els fulls impresos amb els goigs també es va posar la música, els autors de tots dos i una petita ressenya històrica de l'advocació o santuari origen de la devoció, per la qual cosa van esdevenir molt apreciats pels col·leccionistes.

Durant els segles xviii i xix hi va haver un gran ressorgiment d'aquest tipus de composicions i Vila-real no en va ser una excepció, ja que són d'aquesta època els primers dedicats als nostres sants patrons, però, tal com s'ha indicat, sempre en castellà. S'haurà d'esperar fins a la primera dècada del segle passat, quan l'erudit canonge Manuel Rius Arrufat (Vila-real, 1871 - Tortosa, 1939) va compondre en valencià uns goigs en honor de sant Roc,¹⁰ dels quals parlaré més endavant.

Ja he esmentat abans la relació existent entre els goigs i les festes celebrades en honor a les diferents advocacions locals, estesa pràcticament a les més conegudes del calendari religiós; però ara en concret em referiré a les festes populars i la seua relació amb aquelles composicions que són exclusives de Vila-real. En el cas dels patrons principals de la vila, com són la Mare de Déu de Gràcia, sant Pasqual Baylón i el Crist de l'Hospital, es van crear uns goigs originals, dels quals hi ha fins i tot més d'una versió. Per a la resta, en canvi, es van escollir textos coneguts, que s'adquirien bé a València, Tortosa o Castelló, o en els mateixos santuaris, tal com va passar, per exemple, amb la Mare de Déu dels Àngels, venerada a la localitat castellonenca de Sant Mateu; el Salvador d'Onda; la Mare de Déu dels Desemparats de València, o bé la Mare de Déu del Tremedal, devoció provinent d'Orihuela del Tremedal, a la província de Terol.

⁹ COMES, Joan Baptista. *Cuatro gozos con polifonía*, transcripció de Vicente Báguena Soler. València: Diputació Provincial de València, Institució Alfons el Magnànim, 1955.

¹⁰ PÉREZ SILVESTRE, Òscar. «La col·lecció de gojos del canonge Manuel Rius Arrufat (1871-1939)», *Font*, núm. 9, Vila-real, 2007, p. 93-116.

▲ Una de les primeres edicions dels goigs
de Jerónimo Vives

► Text de Pascual Nácher Lloret (1866)
i música popular dels goigs
de la Mare de Déu de Gràcia

3. Crist de l'Hospital

La devoció al Crist de l'Hospital de Vila-real és relativament recent ja que el seu culte s'inicia a la fi del segle XVIII i culmina a mitjan segle XVIII, quan s'edifica l'actual capella barroca, mitjançant almoines recollides entre la població, quan n'era administrador el beneficiat i prevere Vicente Font de Ursins i Vives (Vila-real, 1682-1781). Deixant de banda les llegendes del temps de la fundació, que no és el moment de comentar, l'inici de la devoció al Crist coincideix amb el ressorgiment del culte a la Mare de Déu de Gràcia al costat del sempre puixant a sant Pasqual, els quals desbancarien finalment els patrons inicials de la població, sant Jaume i santa Anna, i de l'Hospital, sant Miquel i santa Llúcia.

La primera notícia de la capella del Crist i de la imatge, l'aporta el pare Inza en el capítol sisé del seu *Epítome histórico de Villa-real*, en què ens diu: «La iglesia es bastante capaz, y estan en animo de hacerla toda de una nave, que concuerde con la hermosa Capilla del Sto. Christo».¹¹ Una mica més endavant, després de comentar dues llegendes sobre la imatge, hi afegeix:

¹¹ INZA BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José, p. 63-72.

En el año 1730 reconociendo Villa-Real la pobreza, en que estava metida una Imagen, tan antigua, y milagrosa, pensó en levantarla de su abatimiento, y darla sitio mas honroso. Para esto el devoto, y mui Rdo. Sacerdote, el Dr. Vicente Font procuro limosnas, y le edificó una Capilla, que es un pedazo de cielo. Celebraronse tres dias festivos, y en ellos se predicaron tres sermones. Se empezó la Sta. Capilla dia 25 de mayo, 1730, y se concluyo dia 14 de Diciembre del mismo.¹² En que se vé el gran calor, y devocion, con que se hizo esta obra.¹³

Com podem veure, la construcció de la nova capella només va afectar en aquestes obres el que avui és l'actual presbiteri de l'església i, per tant, es va tractar d'una capella de planta octogonal coberta per una cúpula sobre un tambor octogonal i, segons sembla per la documentació gràfica que se'n conserva, amb una cobertura de teules envernissades de color blau i nervis de teules en color blanc. Una de les descripcions més antigues que conservem abans de la reforma integral realitzada a finals de segle XIX, es deu a Lorenzo Nebot Climent en els seus *Apuntes históricos de Villarreal*, de l'any 1880, en els quals ens diu:

Esta capilla mide veinte y siete metros y 50 centímetros de longitud y 7 de latitud. Su forma hasta la mitad de su longitud en poca diferencia es de planta baja sostenida por cinco arcos embovedados: en la segunda mitad que sigue, sube mucho más la bóveda, presenta una vista más grandiosa demostrando claramente que la obra se ejecutó en dos épocas diferentes sin obedecer á un plano uniforme; á la parte derecha de esta segunda mitad se halla la sacristía recién construida, al frente está el altar principal, cuyo retablo dorado es de madera. Enfrente del altar existe un coro y en las paredes laterales, dos lienzos pintados al oleo que representan la pasión y muerte del Señor. Desde este punto toma base la cúpula que está muy bien adornada de figuras de talla pintadas de color amarillo sin dorar que sin embargo la hermosean; de modo que esta Iglesia en su segunda mitad ó parte que despues se le añadió presenta un grandioso aspecto digno del lugar que ocupa.¹⁴

¹² Sabem que es tracta d'un error del pare Inza, ja que per altres fonts coneixem que les obres van començar l'any 1719 i van concloure el 1732.

¹³ INZA BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José, p. 68-69.

¹⁴ NEBOT CLIMENT, Lorenzo. *Apuntes históricos de Villarreal*. Vila-real, 1880, p. 61-62.

Aquesta mateixa descripció és recollida uns sis anys més tard per Pascual Martí Cercós, que hi afegeix: «entrando tiene la bóveda muy baja, sostenida por cinco arcos. Más adentro hasta el frente donde está el altar mayor se eleva, es de orden diferente, se conoce que la obra se ejecutó en dos épocas distintas sin obedecer a un plano uniforme».¹⁵ Segons se'ns indica, la sagristia, que s'acabava de construir al costat dret de l'església, anteriorment era al contrari, estava al costat d'uns pòrtics exteriors de l'establiment hospitalari, però va desaparèixer tot per a poder aconseguir l'eixample de l'anomenat camí real.¹⁶

Finalment, arribem a l'última dècada del segle XIX, en la qual, mitjançant una generosa donació realitzada pel matrimoni format per José Ramón Batalla Cabedo (Vila-real, 1837-1888)¹⁷ i Dolores Sancho Peris, es realitza una transformació total de l'immoble, que inclou la mateixa església de la institució. L'encarregat de les obres és el llavors arquitecte municipal Francisco Tomás Traver (Castelló de la Plana, ?-1928),¹⁸ que inicia les obres el 30 de novembre de 1897.¹⁹

Substancialment la nau longitudinal de l'església, excepte petites modificacions, és la que es conserva actualment, està dividida en quatre trams, coberta de mig canó amb llunetes — igual que la nau principal de l'església arxiprestal Sant Jaume — recolzada en arcs formers. Té un cor alt als peus i al fons es troba la capella del Crist, a la qual s'accedeix mitjançant un arc de triomf, sobre el qual hi ha un fresc interessant realitzat pel conegut pintor castellonenc Vicente Castell Doménech (Castelló de la Plana, 1871-1934).

¹⁵ MARTÍ CERCÓS, Pascual. *Apuntes históricos de Villarreal*, Vila-real, 1886 (manuscrit inèdit de propietat particular), p. 161.

¹⁶ BAUTISTA I GARCÍA, Joan Damià. «Una nota sobre la capella del Crist de l'Hospital», *Programa de Semana Santa*, Vila-real, 1996, s/p.

¹⁷ FLORES SACRISTÁN, Onofre. *Vila-realencs per a recordar I*. Vila-real: Ajuntament, 2006, p. 19.

¹⁸ BAUTISTA I GARCÍA, Joan Damià. *Notes per a la Història de l'Art d'Alcalà de Xivert*. Sant Carles de la Ràpita: Centre d'Estudis del Maestrat, Jordi Dassoï Impressor, 2007, p. 72. (Història del Maestrat, 10).

¹⁹ BAUTISTA I GARCÍA, Joan Damià. «L'església del Crist de l'Hospital: alguns aspectes històrics i iconogràfics», *Cadafal*, setembre, 1983, s/p.

En els anys trenta es va iniciar la idea de reformar el presbiteri de la capella per a poder fer molt més accessible la imatge als seus devots, per això es va pensar a retirar el retaule de fusta d'estil barroc xurrigueresc. El projecte inicialment va nàixer d'un disseny de l'escultor i imatger Pascual Amorós Vicent, que mai va arribar a ser públic, i va passar a desenvolupar noves idees l'enginyer vila-realenc Vicente Vicioso Vidal, que tampoc van prosperar. Finalment, és l'arquitecte castellonenc Vicente Traver Tomás (Castelló de la Plana, 1888 - Alacant, 1966) l'autor de la reforma, el projecte es conserva a l'Arxiu Municipal²⁰ amb data del mes de març de 1935. Com s'ha indicat, es tractava de fer accessible el lloc on es trobava la venerada imatge, però la reforma projectada també afectava l'exterior, circumscriuint l'octògon exterior de la capella de segle XVIII en un quadrat i afegint-hi diversos motius decoratius que encara es conserven en l'immoble. El projecte s'estenia a la resta de la senzilla façana exterior de l'edifici, realitzada pel mateix arquitecte, en un neobarroc, molt de l'estil de l'autor del disseny, però que finalment va quedar interromput pels successos de la passada Guerra Civil de 1936-1939. Pel que fa a la imatge del Crist de l'Hospital, anomenat també del Rei en Jaume, malauradament desaparegut a principis de la Guerra Civil, cal indicar: «que segons la documentació gràfica que avui se'n conserva, es tractava d'una talla de fusta de finals del segle XVI o principis del segle XVII, i no de temps medievals».²¹ La imatge de talla del Crist que avui presideix la capella episcopal, es deu a l'escultor i imatger Pascual Amorós Vicent (Vila-real, 1876-1943).²²

Providencialment, buscant en la xarxa d'Internet uns goigs en honor al Crist de l'Hospital de Vila-real, vaig localitzar en la Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), a Barcelona, el manuscrit en quart, de la segona meitat del segle XVIII i principis del XIX, conegut com *Epítome histórico de Villa-real*, que és la primera història de la localitat, deguda a la ploma del franciscà alcantarí fra Juan Bautista Ynza o Inza Barrué (Vila-real, 1721-?). A la mort del pare

²⁰ AMVr, signatura 1935-018,15.

²¹ LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «El centre històric», 2020, p. 147.

²² FLORES SACRISTÁN, Onofre, 2006, p. 27.

Inza, a finals del segle XVIII, va ser continuat per un desconegut fra José Escuder, del mateix orde, tal com s'indica en la portada del manuscrit. Entre les pàgines 238 i 243, ens apareixen els coneguts com *Gozos de el SS.º Christo, que se venera en el Hospital de Villa-Real*, que sens dubte són del mateix autor, ja que en la cobla sisena es realitza una correcció, que és la que finalment ha perviscut.²³ Del mateix Inza són igualment uns goigs dedicats a la Mare de Déu de Gràcia, que estan inclosos també en el manuscrit esmentat, i que van arribar fins i tot a ser impresos l'any 1792, però que no van tenir acceptació popular.²⁴

El text original dels goigs al Crist de l'Hospital, amb la seua defectuosa ortografia en castellà, és el següent:

Pues sois de Villa-Real
el consuelo en su afliccion:
*Por vuestra Muerte y Pasion
libranos de todo mal.*

Vuestro Padre, mui clemente,
os embió, desde el Cielo,
á este Mundo por consuelo
de todo hombre viviente;
la Tierra, toda doliente,
parecia un Hospital.
Por vuestra, etc.

De el tiempo de la Conquista
ocupais aqueste Hospicio,
siendo á todos mui propicio,
quantos buscan vuestra vista;
no hay pecho que se resista
al ver vuestro Pecho tal!
Por vuestra, etc.

Es tu Imagen corpulenta,
bien sacada y lastimera;
y el alma, que la venéra,
á pedir perdon se alienta;
vuestra Tragedia sangrienta
nos acuerda mui cabal.
Por vuestra, etc.

Es Imagen peregrina,
y tan bella, y excelente,
que arrebatá así la gente,
y su corazon inclina;
su escultura es tan Divina,
que se cree Angelical.
Por vuestra, etc.

Vuestro Rostro soberano
nos incita á compasion
de vuestra amarga Pasion,
viendole tan sobre humano:

²³ INZA BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José, s. XVIII-XIX, p. 238-243.

²⁴ LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «La novena de la Virgen de Gracia y sus distintas ediciones», *Cadafal*, setembre, 2005, s/p.

divina será la mano
que os trasladó tan leal.²⁵
Por vuestra, etc.

Largos siglos colocado
(bien que la riqueza os sobre)
estuviste en nicho pobre,
y en él erais venerado:
hasta que un Beneficiado
honró tu Imagen Real.
Por vuestra, etc.

En esta Casa os invoca
todo pobre, y desvalido;
y el alivio mui cumplido
consigue á pedir de boca:
Solo quien tenga fé poca,
tendrá despacho fatál.
Por vuestra, etc.

De vuestra sacra Cintura
Ex-votos se ven pendientes;
en que á varios accidentes
dais medicina segura:
sois de toda criatura
remediador celestial.
Por vuestra, etc.

En vuestra bella Capilla
se miran muchos trofeos
en que de achaques muy feos
soys salud á maravilla:
Bien los publica esta Villa
con aplauso universal.
Por vuestra, etc.

Al alma, que reverente
adóra vuestra Presencia,
conceded plena indulgencia,
y un dolor mui vehemente:
Jamás vuelva delincuente
al torpe gusto infernal.
Por vuestra, etc.

Mantened en paz la Villa,
Agraciado Nazareno;
y colocad en su seno
la concordia, como en silla:
no se oiga jamás rencilla;
sea Sión celestial.
Por vuestra, etc.

De Piedra la tempestad,
que tala nuestras Campiñas,
de las Huertas, y las Viñas
dulce Jesús apartad:
Toda plaga desterrad
de esta tu Villa-Real.
Por vuestra, etc.

TORNADA

Pues sois de Villa-Real
el consuelo en su afliccion:
*Por vuestra Muerte y Pasion
libranos de todo mal.*

V/. Adoramus te, Christe, et
benedicimus tibi.

R/. Quia per crucem tuam
redemisti Mundum.

²⁵ Originalment aquests dos últims versos rectificats deien: «no sabemos que otra mano / os copio mas leal».

OREMUS

Deus, qui pro nobis Filium tuum crucis patibulum subire voluisti, ut inimici á nobis expélleres potestatem: concede nobis famulis tuis, ut resurrectionis gratiam consequamur. Per eundem Christum Dominu nostrum. R/. Amen.²⁶

Aquest text es va imprimir en diferents ocasions al llarg de tot el segle XIX, en fulls solts, tot presentant petites variacions en el text inicial,²⁷ però amb una oració final, que va quedar finalment com segueix:

Respice quaesumus, Domine, super hanc familiam tuam pro qua Dominus noster Jesus Cristus non dubitabit manibus tradi nocentium, et crucis subire tormentum: qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Santis, Deus, per omnia saecula saeculorum. R/. Amen.²⁸

Com veiem, consta de dotze cobles i una quarteta amb rima consonant creuada (ABBA), que obri i tanca el cant d'aquests goigs, que clarament ens recorda la quarteta inicial i la tornada final compostes pel mateix autor en honor a la Mare de Déu de Gràcia:

Pues sois de Villa-Real
el consuelo en su aflicción:
Logremos tu Proteccion,
*Madre de Dios Inmortal.*²⁹

²⁶ INZA BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José, s. XVIII-XIX, p. 238-243.

²⁷ Coneixem almenys dues versions impreses a València; la primera, en la llibreria de Pascual M. Villalba, situada al carrer de la Bosseria, 22; i la segona, en la Impremta Catòlica, al carrer de l'Almirall, 3. En totes dues edicions s'utilitza un gravat que és estàndard i que no representa la imatge original d'aquesta advocació.

²⁸ OREM: Et demanem, oh Pare de la misericòrdia, que mires amb la teua divina clemència a aquesta família, per la qual el nostre Senyor Jesucrist no va dubtar a entregar-se a mans dels impius i patir el turment de la creu. Que amb tu viu i regna en unitat de l'Esperit Sant, i és Déu, pels segles dels segles. R/ Amén.

²⁹ INZA BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José, s. XVIII-XIX, p. 217 i 243.

El manuscrit del pare Ynza o Inza ara localitzat va ser parcialment imprés a Tortosa l'any 1792, i s'hi recull tot el que respecta a la Mare de Déu de Gràcia (història, novena i goigs) sota el títol *La Ribera de Mijares habitada de la Divina Gracia*,³⁰ llibre en octau de 108 pàgines. L'imprés constava de dues parts; la primera, amb una introducció i la novena pròpiament dita amb els goigs, i la segona, una succinta història de la imatge i de la seua ermita. En la segona edició de la novena de l'any 1873, es va canviar lleugerament el títol pel de *La Ribera del Mijares habitada de la Divina Gracia*,³¹ es va suprimir la part històrica i es van inserir uns nous goigs deguts al prevere Pascual Nácher Lloret (Vila-real, 1823-1883), que són els que actualment es canten en honor a la nostra patrona.

L'any 1933 es va editar una novena al Crist de l'Hospital,³² en la qual es van incloure uns goigs reformats del mestre i escriptor Juan Manuel Borrás Jarque (Vinaròs, 1885 – Castelló de la Plana, 1945).³³ Jarque va basar el seu retoc, segons se'ns indica en el text, en els goigs originals, però notablement millorats i reduint-los a només deu cobles.

Juan M. Borrás Jarque era un mestre d'escola establert a la nostra localitat des de l'any 1915, on va romandre durant més de nou anys. Va ser un escriptor prolífic en castellà i en valencià, i va reunir alguns premis de poesia, tant a la nostra ciutat com a Morella i València.

El text original dels seus goigs és com segueix:

³⁰ INZA BARRUÉ, Juan Bautista. *La Ribera de Mijares habitada de la Divina Gracia*. Tortosa: Impremta de José Foguet, 1792.

³¹ INZA BARRUÉ, Juan Bautista. *La Ribera del Mijares habitada de la Divina Gracia*. Castelló de la Plana: Imprenta y librería de Rovira hermanos, 1873.

³² ANÒNIM. *Novena al Cristo del Hospital*. Tortosa: Imprenta Moderna de Algueró y Baiges, 1933. Existeix una edició facsímil, realitzada en la impremta Llorens de Vila-real.

³³ FLORES SACRISTÁN, Onofre. *Vila-realencs per a recordar II*. Vila-real: Ajuntament, 2011, p. 44.

Pues sois de Villarreal
el consuelo en su aflicción:
*por vuestra amarga pasión
líbranos de todo mal.*

El Padre Eterno, clemente,
os envió, desde el cielo
para que fuerais consuelo
de la humanidad dolente.
Nuestro consuelo viviente
sois, Cristo del Hospital.
Por vuestra, etc.

Hace siglos que os venera
el pueblo en aqueste hospicio;
y siempre fuiste propicio
a su devoción sincera;
confianza verdadera
tuvo en Vos Villarreal.
Por vuestra, etc.

Dolor acervo se asienta,
En tu Imagen lastimera,
que al alma que la venera,
a pedir perdón alienta,
viendo tu pasión sangrienta
por nuestra culpa letal.
Por vuestra, etc.

Es tu imagen peregrina,
tan bella y tan excelente,
que arrebatá así la gente,
y a dolor de amor la inclina;
escultura tan divina,
digna es de arte angelical.
Por vuestra, etc.

Vuestro rostro soberano
nos incita a compasión
de vuestra cruenta pasión,
viéndole tan sobrehumano;
dadme, Señor, vuestra mano
para seros siempre leal.
Por vuestra, etc.

En esta casa os adora
todo pobre y desvalido,
y alivio pronto y cumplido
consigue cuando a Vos ora;
para quien con fe os implora
tu piedad es sin igual.
Por vuestra, etc.

En vuestra hermosa capilla
se ven sentidas señales
de que de todos los males
sois salud a maravilla;
bien lo publica esta villa
con aplauso universal.
Por vuestra, etc.

Al alma, que reverente
se postra en vuestra presencia
lavadla con la indulgencia
de la inagotable fuente
de vuestro pecho clemente,
de amor dulce manantial.
Por vuestra, etc.

Reine vuestra paz, Señor,
en vuestra villa querida;
vuestra paz, Luz de la Vida;
vuestra paz, Vida de Amor.
Dadnos vuestra paz, Señor,
cual rico don celestial.
Por vuestra, etc.

Contra toda tempestad,
nuestros campos protegéd;
su amoroso amparo sed
y todo mal apartad;
toda plaga desterrad
de vuestra Villa-Real.
Por vuestra, etc.

TORNADA

Pues sois de Villarreal
el consuelo en su aflicción:
*por vuestra amarga pasión
líbranos de todo mal.*³⁴

Tant les respostes com l'oració final es mantenen igual que el text llatí dels fulls impresos al segle XIX que ja s'ha comentat abans, per la qual cosa no en serà necessària la transcripció.

Recentment,³⁵ l'actual rector de la capella episcopal del Crist de l'Hospital, mossén Vicent Gimeno Estornell (Vila-real, 1940), basant-se en els goigs de Juan M. Borrás Jarque, ha realitzat la versió següent encara inèdita en valencià:

Ja que sou de Vila-real
dolç consol en l'aflicció:
*Per vostra amarga Passió
lliureu-nos de tot el mal!*

El Pare Etern i clement,
vos envià des del cel
per a què fóreu l'anhel
de la humanitat dolent:
consol nostre i contrició,
sou, oh Crist de l'Hospital!
Per vostra, etc.

Fa ja segles que vos venera
nostre poble en este Hospici
i sempre heu estat propici
a la pregària sincera:
confiança i devoció

en Vós té Vila-real!
Per vostra, etc.

En la Capella us adora
el que és pobre i és malalt
i sent vostre Alè de dalt
quan salut i amor implora:
doneu-nos vostre perdó
que ara demanem com cal!
Per vostra, etc.

Tant intens dolor ens mostra
vostra Imatge Redemptora
que la nostra ànima plora
demanant la Gràcia vostra:
és la Creu noble blasó
que ens lliura del fang mortal!
Per vostra, etc.

³⁴ ANÒNIM, 1933, p. 47-50.

³⁵ La traducció, no impresa, que jo manege porta com a data el 31 d'octubre de l'any 2018.

Vostra Imatge és Llum Divina
d'esplendorosa bellesa
i és imant per la tendresa
que a la penitència invita:
així sembla imatge i do
d'unes mans angelicals!
Per vostra, etc.

Sobirà és el vostre Rostre
que ens anima a compassió
i en mirar vostra missió
vos volem com germà nostre:
vostre amor de donació
ens moga a dolor real!
Per vostra, etc.

Som ací en vostra Capella
meditant les Set Paraules
perquè ens curen vostres llagues
amb la fe que ens porta a Ella:
nostra Vila és el bastió
fent de Vós son memorial!
Per vostra, etc.

A d'aquell que reverent
es postra en vostra presència
el llaveu amb la indulgència
d'eixa clara Font manent,
que és el vostre Cor bassó
de sang i aigua Sant Grial!
Per vostra, etc.

De tempestat el colpeig
els camps nostres protegiu,
de pluges i llamps captius
sigueu Vós del cel festeig:
del secà i l'horta al llauró
doneu fruit a Vila-real!
Per vostra, etc.

Regne vostra Pau, Senyor,
a aquesta volguda Vila,
eixa Pau que dóna vida
i ens unís en germanor:
l'esperem del vostre Amor,
oh Sant Crist de l'Hospital!
Per vostra, etc.

TORNADA

Ja que sou de Vila-real
dolç consol en l'aflicció:
Per vostra amarga Passió
lliureu-nos de tot el mal!

V/. T'adorem Crist i te
beneïm.

R/. Perquè per la teua
Santa Creu heu redimit el
món.

PREGUEM

Senyor, vos demanem que mireu amb divina clemència
a la vostra família, per la qual el Nostre Senyor Jesucrist
va acceptar en ser entregat ens mans dels pecadors
i morir en el suplici de la creu. Pel mateix Jesucrist el
Nostre Senyor. R/. Amén.

Les festes del barri en honor del seu patró el Crist de l'Hospital, que és al mateix temps copatró de Vila-real, se celebren al mes de setembre, a continuació de les patronals dedicades a la Mare de Déu de Gràcia.

GOZOS AL SE. CRISTO DEL HOSPITAL,
venerado en el mismo de Villareal.

Pues sois de Villareal
el consuelo en su afliccion;
Por vuestra amarga pasion
librados de todo mal.

—

Vuestro Padre muy clemente
os envió desde el cielo,
á este mundo por consuelo
de todo hombre viviente:
la tierra todo doliente
parecia un hospital.

Del tiempo de la conquista
ocupais aqueste hospicio,
siendo á todos muy propicio
cuantos buscan vuestra vista:
no hay pecho que se resista
al ver vuestro pecho tal.

Por vuestra, etc.

Es tu imagen corpulenta,
bien sacada y lastimera,
y el alma que la venera,
á pedir perdon se alienta;
vuestra tragedia sangrienta
nos recuerda muy cabal.

Por vuestra, etc.

Es imagen peregrina
y tan bella y escelente,
que arrebatá á sí la gente

y su corazon inclina:
su escultura tan divina
que se cree angelical.
Por vuestra, etc.

Vuestro rostro soberano
nos incita á compasion,
de vuestra cruel pasion
viéndole tan sobrehumano:
divina será la mano
que os trasladó tan leal.

Por vuestra, etc.

Largos siglos colocado
(bien que la riqueza os sobre)
estuviste en nicho pobre
y en él érais venerado:
hasta que un beneficiado
honró tu imagen real.

Por vuestra, etc.

En esta casa os invoca
todo pobre y desvalido,
y el alivio muy cumplido
consigue á pedir de boca:
solo quien tenga fe poca
tendrá despacho fatal.

Por vuestra, etc.

En vuestra bella Capilla
se miran muchos trofeos,
porque de achaques muy feos
sois salud á maravilla.

bien lo publica esta villa
con aplauso universal.
Por vuestra, etc.

Al alma que reverente
adora vuestra presencia,
conceded plena indulgencia
y un dolor muy vehemente,
jamás vuelva delincuente
al torpe gusto fatal.

Por vuestra, etc.

Mantened en paz la villa
agraciado Nazareno,
y colocad en su seno
la concordia como en Silla:
no se oiga jamás rencilla
sea Sion celestial.

Por vuestra, etc.

De piedra la tempestad
que tala nuestras campiñas,
de las huertas y las viñas
dulce Jesus apartad:
toda plaga desterrad,
de esta tu villa real.

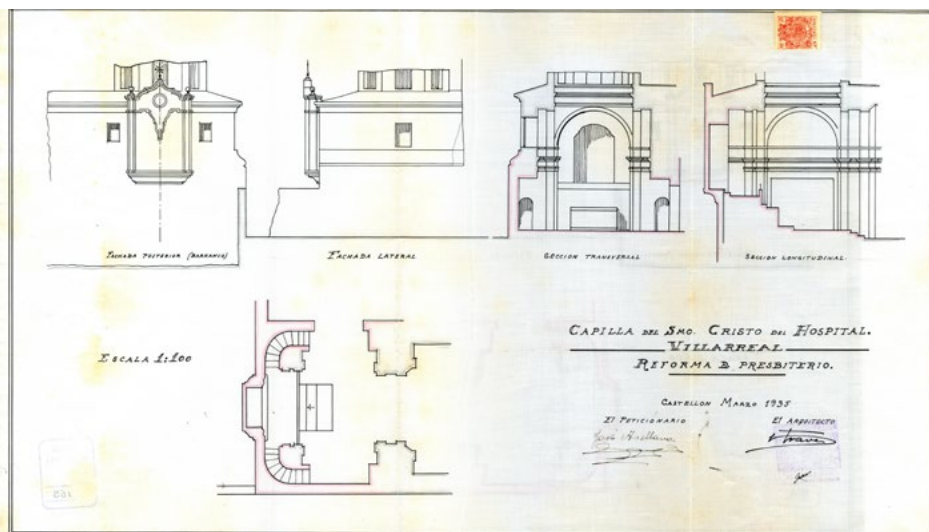
Por vuestra, etc.

TORNADA.
Pues sois de Villareal
el consuelo en su afliccion;
Por vuestra amarga pasion
librados de todo mal.

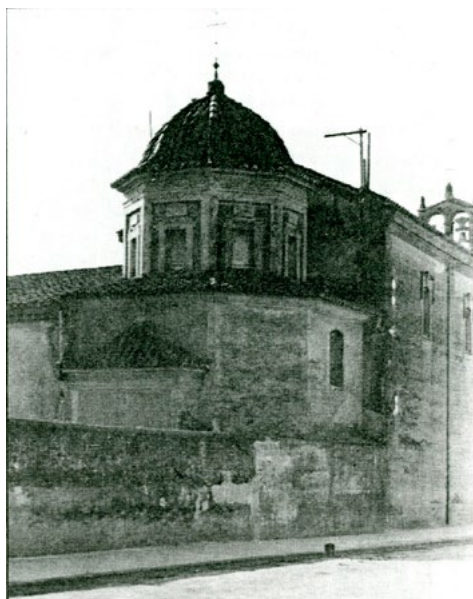
y. *Adoramus te Christe et benedicimus tibi.* y. *Quia per crucem tuam redimisti mundum.*
OREMUS.

Respice, quesumus Dómine, super hanc familiam tuam pro qua Dominus noster Jesus Christus non dubitabit manibus tradi nocentium, et crucis subire tormentum: Qui tecum, etc. Amen.

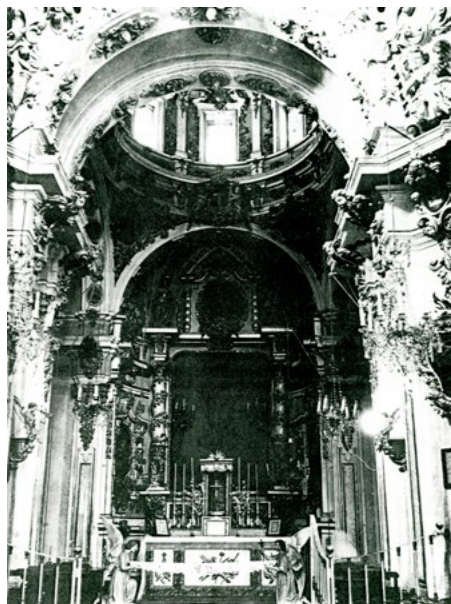
▲ Text dels goigs del Crist de l'Hospital,
d'una de les edicions del segle XIX

▲ Projecte de la reforma de la capella l'any 1935

▲ Exterior de la capella del Crist, abans de la seua reforma

▲ Interior de la capella del Crist, abans de la seua reforma

4. Mare de Déu de Gràcia

El carrer de la Mare de Déu de Gràcia apareix amb aquest nom per primera vegada en un protocol del notari Pedro Insa de l'any 1750, conservat a l'Arxiu Municipal de la localitat.³⁶ El pare José Escuder, que segons ja vam dir va ser el continuador de l'*Epítome histórico de Villa-real* de Juan Bautista Inza, en el capítol quinzé («Miscelaneo»), ens indica el següent sobre aquesta capella: «Se bendixo dicha Capilla de N. S. de Gracia dia 3 de setiembre del año 1740, y en el dia 4 siguiente se dixo Missa rezada en ella, y la fiesta de la Dedicacion en la Parroquia, predicando el Guardian de S. Pascual Fray Gabriel Montañez».³⁷ Benito Traver ens proporciona aquesta mateixa informació i, entre altres coses, ens indica:

A la imagen de la Virgen de Gracia, titular de la Capilla y patrona de la calle, dedican sus vecinos en la segunda dominica de Setiembre de cada año, una fiesta en la Iglesia parroquial, consistente en sermón y Misa mayor.

En esta Capilla no se celebra Misa en la actualidad, si bien en algún tiempo se celebró, como se desprende de la prohibición

³⁶ HEREDIA ROBRES, Jacinto. *Els carrers de Vila-real*. Vila-real: Ateneu XXI; Ajuntament, 2007, p. 76.

³⁷ INZA BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José, s. XVIII-XIX, p. 345.

dictada en 5 de Julio de 1783 por el Obispo de Tortosa, don Pedro Cortés, prohibición fundada en las reducidas dimensiones del local, que obligaban á los fieles á oír la misa desde la calle, y por la falta de ornamentos.³⁸

Lorenzo Nebot Climent, en els seus *Apuntes históricos de Villarreal*, ens indica: «El local de esta capilla en las elecciones sirve de colegio electoral».³⁹

El primer esment documental d'aquesta capella és de l'any 1770 i ens apareix en la resposta que proporciona l'Ajuntament de Vila-real en l'enquesta del comte d'Aranda, que abans ja s'ha esmentat, en relació amb les desaparegudes capelles de Santa Llúcia i Santa Bàrbara, indicant:

Se halla una capilla de Nuestra Señora de Gracia, sita en la calle llamada de la Virgen de Gracia; los vecinos de dicha calle todos los años hacen una fiesta a dicha señora y, para hacerla, nombran un clavario y dos mayores y en ella se expende para el gasto de la fiesta que hacen en la iglesia, aseyte para la lámpara de dicha capilla y cera todas las noches del año para resar el rosario en dicha capilla, 16 libras, y en este año consta por relación de los que han hecho la fiesta a dicha Señora, que se an expendido por ello 66 libras más, por haber hecho fiestas profanas, como son vaquillas o toros, fuegos, bayles y otras cosas, con que es visto que si no se huvieran echo dichas fiestas, profanas no se huvieran gastado en dicha fiesta más que las referidas 16 libras, lo que se ha pagado de propios de los dichos clavaros y mayores.⁴⁰

Aquesta capella, que —per la documentació gràfica que avui es conserva— era d'un estil barroc popular, de planta molt reduïda, formava cantonada amb els carrers del Doctor Font i Bayarri, que anteriorment era un vial situat al costat nord-oest de l'actual carrer del mateix nom, i l'única entrada a la capella estava aproximadament on avui se situa l'actual monument al cèlebre guitarrista Francesc Tàrraga, de l'escultor José Ortells López (Vila-real, 1887-1961).⁴¹

³⁸ TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*, 1909, p. 318-319.

³⁹ NEBOT CLIMENT, Lorenzo, 1880, p. 122.

⁴⁰ MONFERRER MONFORT, Àlvar, 2008, p. 333.

⁴¹ FLORES SACRISTÁN, Onofre, 2006, p. 146.

Entre els anys 1929 i 1930, es va pensar sanejar aquesta zona tan cèntrica de la localitat, buscant una nova alineació que unira l'actual carrer de Pere III amb els de Santa Anna i Sant Joaquim per a crear l'actual carrer de Bayarri, de manera que la capella es va traslladar al costat oposat del carrer, en una resta de vial existent. Amb això es va determinar la demolició de la capella vella i la nova construcció va ser finançada pel mateix Ajuntament, que n'és l'actual propietari. Vegem el que ens indica sobre l'edificació d'aquesta capella el *Diario de Castellón* del 14 de setembre de 1930:

Ha quedado terminada la nueva capilla de la Virgen de Gracia, edificada por el Ilmo. Ayuntamiento para sustituir a la antigua que fue derribada uno de estos días.

Es una obra verdaderamente hermosa que pone de manifiesto la competencia del señor arquitecto, el incomparable Cendoya: la habilidad del encargado de las obras señor Mata y del escultor señor Amorós en el dibujo de la puerta con sumo gusto cincelada por el hojalatero señor Vicent como también el celo demostrado por el ayuntamiento anterior, a cuya iniciativa se debe la obra, en preparar a la Virgen de Gracia una hermosa capilla y a Villarreal una obra que no desdiga de tan bella ciudad.⁴²

El diari, a més de l'arquitecte Eugenio Pedro Cendoya, també ens confirma com l'autor del disseny neobarroc de la porta d'accés a la nova capella, a l'escultor local Pascual Amorós Vicent, realitzada en xapa de llautó, imitant la porta principal de la capella de la Comunió de l'església arxiprestal Sant Jaume.

Es tracta d'un edifici petit de planta trapezoidal l'interés del qual rau exclusivament en la façana retaule, que combina el maó vist pintat en color vermell amb superfícies revocades de morter de ciment i pintat en un color crema. Dues pilastres toscanes flanquegen la porta d'accés i sostenen un frontó trencat sobre el qual es troba un nínxol amb un retaule de rajoles amb la imatge de la titular. Aquest nínxol està flanquejat per dues pilastres toscanes amb el fust ornamentat de rajoles verdes i blanques, amb un frontó mixtilini. El conjunt està rematat per una espadanya, flanquejada per dues volutes, que acull dues petites campanes.

⁴² *Diario de Castellón*, núm. 1.733, 14/09/1930, p. 4.

Segons l'historiador Joan Damià Bautista i García,⁴³ la motllura neobarroca pintada en vermell que envolta la porta d'accés a la capella, ens recorda la reforma de la façana de l'ermita de Santa Llúcia de València, de l'arquitecte valencià Lorenzo Criado Oltra, realitzada el 1925.⁴⁴ En canvi, els detalls de la part superior de la façana reben influències de l'antiga façana barroca de l'església dels Pares Franciscans, antic convent de carmelites calçats.

Pel que fa al retaule de rajoles, està signat per un desconegut C. Padilla i és posterior a l'última guerra civil; es desconeix que es trobava anteriorment en aquest nínxol, ja que l'actual està datat entre els anys 1945 i 1948.⁴⁵ De dimensió rectangular, 149 x 89 cm, està format per 45 rajoles de 15 x 15 cm, envoltades per una motllura esmaltada en blau cobalt. La figura tracta d'imitar la que es troba al seu interior i està realitzada amb colors molt seus.

Quant al seu interior senzill, en un nínxol en la paret, sobre un altar i emmarcat per una motllura d'escaiola, es conserva la imatge titular realitzada per Pascual Amorós Vicent, l'any 1941, la realització de la qual van pagar dues devotes de la Mare de Déu, Dolors Llop i la seua neboda Trinitat Llop.⁴⁶

En referència a aquesta capella, que forma part de l'actual catàleg de protecció, el seu interès rau en la façana retaule neobarroca,⁴⁷ realitzada pel conegut arquitecte basc, però resident a Barcelona, Eugenio Pedro Cendoya Oscoz (Villabona, Guipúscoa, 1894 - Barcelona, 1975), que per aquests mateixos anys estava en contacte amb alguns organismes locals per a la realització de diversos

⁴³ BAUTISTA I GARCÍA, Joan Damià; LIZANDRA RUBIO, Joaquín. *Catàleg del patrimoni de Vila-real* (inèdit).

⁴⁴ BENEDITO NÚEZ, Josep. *Catálogo de espacios y bienes protegidos*, tom I. Revisió del PGOU de Vila-real, 2011 (inèdit), p. 62.

⁴⁵ SEGURA MORENO, Pasqual Lluís i altres. *Els panells ceràmics devocionals de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament, 2012, p. 44.

⁴⁶ TIRADO GIMENO, Pascual Manuel; ALMELA VICIANO, Jesús. *Reseña, descripción y breve historia de la imaginería mariana villarrealense*. Castelló de la Plana: Imprenta Hijos de F. Armengot, 1978, p. 10.

⁴⁷ GARCÍA SALES, Pascual. *Aspectes arquitectònics del Vila-real de primeries de segle*. Vila-real: Ajuntament, 1993, p. 39-43.

projectes que, més tard, tindrien una gran transcendència per al patrimoni de la ciutat.⁴⁸

Tant en l'antiga capella com en la nova, sabem que es resava el rosari entre els veïns i en aquestes se centraven les festes religioses del carrer, celebrades el segon diumenge de setembre, en les quals, sens dubte, es cantaven els goigs. Sabem, a més, que la coneguda popularment com *Noveneta de les dones*, executada després de dinar durant les festes patronals del mes de setembre, amb els goigs inclosos, que avui encara s'interpreta a l'església arxiprestal de Sant Jaume i res té a veure amb la novena solemne de la vesprada, molt possiblement es va fer inicialment en la mateixa capella del segle XVIII.⁴⁹

Quant als goigs en honor de la Mare de Déu de Gràcia, són els mateixos que es cantaven a l'ermita. La primera notícia sobre uns goigs en honor a la nostra patrona ens apareix en el llibre de *Cuentas con Descargo de la Administración de la Ermita*. En el preàmbul del llibre esmentat i a manera de «Memorias y Noticias», llegim: «les mesures de llista, estampes, y gois de Na. Sra. de Gracia, introduïdes, y tirades per el Dr. Geroni (sic) Vives p^o. Administrador en lo any de 1746».⁵⁰ Buscant en el descàrrec corresponent a l'any 1746, aquesta anotació es completa amb la següent: «por lo import, y cost de les mesures de llista de Na. Sra. de Gracia, obrir la lamina, tirar gois y estampes dia 6 setembre al Dr. Pobo». No s'hi indica, per tant, el lloc d'impressió, que gairebé amb seguretat va ser a València, ni el nombre d'exemplars impresos.

Vint anys més tard, se'n realitza una nova edició, ja que en el descàrrec corresponent a l'any 1766, veiem: «aver pagado a Valencia

⁴⁸ Seus són l'edifici del carrer de Sant Antoni, núm. 3, per a la Cooperativa Catòlica Agrària de Vila-real; la nova seu de la Caixa de Vila-real, avui Caixabank, al carrer Major Sant Jaume, núm. 56; la casa dels Parra, al carrer Major Sant Jaume, núm. 20, i, finalment, la urbanització del Termet de la Mare de Déu de Gràcia, de la qual només es va realitzar una mínima part.

⁴⁹ TORRES TOMÁS, Àlex; SEMPERE BROCH, Joanvi. «Poble recull en un CD les composicions musicals que identifiquen la festa de la patrona de la ciutat», *Poble*, núm. 121, 2006, p. 27.

⁵⁰ LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «Los gozos a la Virgen de Gracia y sus distintas versiones», *Exágono*, núm. 388, 1987, p. 4.

al impresor de la Plaza dicha de la Olivera,⁵¹ por tirar 405 estampas de la Virgen de Na. Sra. de Gracia, 203 Gozos de la Virgen, y papel, 11 pesetas que hazen en menudos 3 libras, 2 sueldos y 4 dineros».

Pel tema i tipus de redacció, molt similar al sermó predicat per Jerónimo Vives de Portes Blau⁵² (Vila-real, 1692-1770/1771⁵³) l'any 1758,⁵⁴ així com per «lo de introduïdes, y tirades» que aquest diu en «Memorias y Noticias», el text podria ser ben bé del mateix Jerónimo Vives de Portes, l'autor d'aquests goigs. Recordem, a més, el gran impuls que va donar a la devoció a la Mare de Déu des de l'inici de la seua administració i que, al costat del seu cosí Vicente Font, va realitzar, el 1766, l'ofici i missa propis de la Mare de Déu de Gràcia, que es resaven en la seua festa. El text original copiat d'una de les dues edicions del segle XVIII, utilitzant la seua mateixa ortografia original, és el següent:

Pues tu gracia liberal
todos los devotos vén;
*ya que nos dais tanto bien,
libradnos de todo mal.*

con prodigios á millares:
Pues sois el quita pesares,
con un amor maternal;
ya que, etc.

Por gracia del Cielo Divino
escondio vuestra memoria,
y á Villarreal por gloria
el hallazgo le previno:
Soberano fue el destino
á favor de Villarreal.
ya que, etc.

El que os visita con Fé
en cualquier tribulacion,
el consuelo en su aflicción
al punto logrado vé:
Y en las tempestades sé
sois el Iris celestial;
ya que, etc.

A la orilla de Mijares
vuestra habitacion teneis,
en donde favoreceis

Bever agua votó un mozo
del pozo de vuestra Hermita,
y el mal le imposibilita

⁵¹ L'any 1755 a la plaça de l'Olivera de València, es trobava la impremta de Joseph Thomás Lucas.

⁵² LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «El doctor Don Gerónimo Vives de Portes y la Virgen de Gracia», *Exágono*, núm. 369, 1983, p. 7 i 9.

⁵³ DOÑATE SEBASTIÁ, José María. *Historias de Nuestra Señora de Gracia*. Vila-real: Imprenta Sichert, 1986. (Temes vila-realencs, sèrie II, núm. 8), p. 31.

⁵⁴ DIVERSOS AUTORS. *Llibre de l'administració de l'ermita*, tom I (entrades). APVr, ms. s/n, Vila-real, 1741-1924, f. 12 - f. 18v.

sacar el agua del pozo:
Mas vuestro afecto piadoso
le dió en la mano el pozal;
ya que, etc.

Un coxo confia en Vos,
y apenas tu Hermita vé,
estuvo sano del pie,
y pudo andar con los dos:
Para dár gracias á Dios,
á Vos vino puntual;
ya que, etc.

Ojos, pechos, corazon,
y otros muchos accidentes,
se vió en casos diferentes
curais á la devoción:
Divino es vuestro blason,
pues curais tan liberal;
ya que, etc.

Vuestras capas soberanas
curan á varios dolientes
calenturas pestilentes,
fluxos de sangre, y tercianas:
Mercedes son soberanas
de vuestro manto Real;
ya que, etc.

Faltas, y sobras cumplís
en consuelo de la Villa,
y ésta fiel se maravilla
de lo que la distinguis:
Y pues aguas reprimis,
y concedéis sin igual;
ya que, etc.

Villarreal, si tu mantienes
tu devoción, y eficacia
en esta Madre de Gracia,
seguro todo lo tienes:
Pues es de todos los bienes
un perene manantial;
ya que, etc.

TORNADA

Pues tu gracia liberal
todos los devotos ven;
*ya que nos dais tanto bien,
libradnos de todo mal.*

V/. Angelus Domini
nuntiavit Mariae.
R/. Et concepit de Spiritu
Sancto.

OREMUS

Gratiam tuam quaesumus Domine, mentibus nostris
infunde; ut qui Angelo nuntiate, Christi Filii tui
incarnationem cognovimus, per Pasionem ejus et
Crucem ad resurrectionis gloriam perducamur. Per
eudem Cristum Dominum nostrum. R/. Amen.⁵⁵

⁵⁵ Goigs de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real (transcripció literal d'un foli del segle XVIII). Universitat de València. Biblioteca Històrica (signatura: BH CGV/084).

Aquests primers goigs a la Mare de Déu de Gràcia consten de nou cobles i una quarteta amb rima consonant creuada ABBA, que obrin i tanquen el cant.

L'any 1866 es van escriure uns nous goigs que van substituir definitivament els del segle XVIII i són els que avui encara es fan servir, tal com abans ja vaig indicar, l'autor dels quals és el sacerdot vila-realenc Pascual Nácher Lloret (Vila-real, 1823-1883). La necessitat d'uns nous goigs potser va estar influïda per les lluites entre liberals i carlins que tant van afectar la població, n'hi ha prou, per a això, amb recordar la tornada inicial i final dels primers goigs:

Pues tu gracia liberal
todos los devotos ven;
ya que nos dais tanto bien,
libradnos de todo mal.

Aquesta estrofa, repetida dues vegades, no devia agradar a un poble majoritàriament d'ideologia carlina, i potser es va pensar en un nou text que, per la seua qualitat, va anul·lar definitivament el que es va cantar per espai de més de cent anys.⁵⁶

A l'Arxiu Parroquial de l'Arxiprestal Sant Jaume, es conserva providencialment la sol·licitud del mateix Nácher per a l'aprovació dels nous goigs, el text manuscrit d'aquests i l'aprovació del bisbe Benito Villamitjana y Vila. En la sol·licitud d'aprovació, amb data 5 de juliol de 1866, se'ns indica:

Que habiéndoseme encargado la composición de unos gozos en honor de la Sma. Virgen Ntra. Sa. de Gracia, venerada en su Ermita y término de esta Villa, he arreglado los que adjuntos envio a la aprobación de V.S.I., la que si merecen, el exponente a V.S.I. se digne a conceder su licencia y permiso para poderse imprimir; así como también algunas indulgencias a favor de los fieles que por este medio se empleen en las alabanzas a Ntra. Sa. Madre la Purísima Virgen María, todo ello si V.S.I. lo cree conveniente para mas gloria del Señor y su Sma. Madre.

⁵⁶ La darrera edició impresa, de 500 exemplars, en què encara estaven vigents aquests goigs del segle XVIII, és de l'any 1859, a la impremta valenciana de Juan Martí Casanova.

En el mateix escrit, en el marge esquerre i amb data de 21 de juliol de 1866, ve l'aprovació sol·licitada, que diu:

Concedemos cuarenta días de indulgencia en la forma acostumbrada á todos los fieles por cada estrofa que canten ú oigan cantar en devoción de las que contienen los Gozos á que se refiere esta solicitud.

Benito. Obispo de Tortosa (rubricado).

Per les seues partides de baptisme⁵⁷ i defunció,⁵⁸ sabem que va nèixer a Vila-real el 22 de novembre de 1823 i va morir a la seua ciutat natal, a l'edat de seixanta anys el 24 de febrer de l'any 1883.

El sacerdot Juan Bautista Candau, en la seua obra *La Gracia en Villarreal*,⁵⁹ declara per error com a autor d'aquests goigs el sacerdot José Pascual Nácher Usó, cosa que resulta incomprensible, quan en l'època en què escriu això (1907), es trobava relativament propera a la vida de l'autor d'aquests. Els goigs tenen una estructura similar als precedents, si bé, a més de tenir major nombre de cobles i la seua qualitat evident, destaquen clarament de la composició anterior.

⁵⁷ «En la parroquial Iglesia de Sn. Jayme de villarreal, día veinte y dos de noviembre de mil ochocientos veinte y tres: Yo el infrafirmado Bautize y Crisme á un niño que nacio hoy á las cinco y media de la mañana á quien puse por nombre Francisco Pascual, es hijo de Josef Nacher, y de Ángela Lloret consortes, Abuelos Paternos: Josef Nacer, y Míguela Gil, maternos Miguel Lloret y mariana Adrover vecinos de Villarreal, Padrinos: Ygnacio Lloret, y Barbara Ballester á quienes adverti el parentesco espiritual y demás obligaciones que proviene el ritual de tortosa de que certifico». Llibre 9, f. 134v (APVr).

⁵⁸ «Domingo veinticinco de febrero de mil ochocientos ochenta y tres. Yo el infraescrito D. Salvador Ramos Cura propio de la parroquial iglesia de Villarreal obispado de Tortosa provincia de Castellón mande dar sepultura eclesiastica en el cementerio de la misma al cadáver de D. Pascual Nacer presbitero hijo mayor de los consortes Jose y Angela Lloret, todos de esta. Murió ayer á la edad de sesenta años. Recibio los S.S. Sacramentos de Penitencia y Extremación y testó ante D. Pedro Vicente Monfort. Se hizo entierro General». Llibre 8, f. 215v (APVr).

⁵⁹ CANDAU MARTÍ, Juan Bautista. *La Gracia en Villarreal*. Tortosa: Impremta de José L. Foguet, 1907, p. 112.

Pues vuestra gracia y candor
celebra el mundo, Señora.
*Sednos siempre protectora
Madre de Gracia y amor.*

La Gracia os ha prevenido
tan pura, perfecta y bella,
que la mas radiante estrella
figuraros no ha podido;
que Dios os ha concedido
de su gloria el esplendor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia al ser concebida
os preservó del pecado,
porque del Verbo humanado
erais madre ya elegida:
y pues tan favorecida
os formó ya el Criador.
Sednos siempre, etc.

La Gracia así os preparaba
al gran misterio anunciado
por un Angel que, enviado
desde el cielo, os proclamaba
Virgen á quien Dios amaba
y Madre del Salvador.
Sednos siempre, etc.

La gracia que perfecciona
los días de vuestra vida,
de los cielos bendecida
emperatriz os corona;
y el Angel himnos entona
á la gloria del Señor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia pues que hasta el cielo
Señora, os ha sublimado,
á nosotros nos ha dado
de gracia eterno consuelo,
regalando á nuestro suelo
vuestra imagen por favor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia dejó afirmada
vuestra gloria sin mancilla
del Mijares en la orilla
donde fuisteis, Madre amada,
con regocijo encontrada
por un sencillo pastor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia entonces probaron
nuestros padres fervorosos,
porque afables y obsequiosos
como á su madre os buscaron
y á nosotros nos legaron
de vuestro culto el honor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia que así os coloca
cual signo de confianza,
de salud le dá esperanza
al enfermo que os invoca,
y al que vuestro manto toca
con fé pura y con fervor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia al agua naciente
junto á vuestra santa ermita
tal virtud le facilita,
que al beberla reberente
encuentra todo pasiente
alivios en su dolor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia á Villarreal
por Vos tanto le concede,
que ante vuestro nombre cede
toda plaga, todo mal;
sois consuelo universal
del justo y del pecador.
Sednos siempre, etc.

La Gracia, pues, perfeccione
nuestro celo y devocion
y de ser vuestra mansion
Villarreal fiel blasone;
á sus hijos no abandone
vuestro auxilio bienhechor.
Sednos siempre, etc

TORNADA

Si al Angel admirador
de vuestra gracia os adora.
*Sednos siempre protectora
Madre de Gracia y amor.*

V/. Angelus Domini
nuntiavit Mariae.

R/. Et concepit de Spiritu
Sancto.

OREMUS

Gratiam tuam quaesumus, Domine, mentibus nostris infunde, ut qui Angelo nuntiate Christi Filii tue incarnationem cognovimus, per passionem ejus et crucem ad resurrectionis gloriam perducamur. Per eudem Christum Dominum nostrum. R/. Amen.⁶⁰

Aquests goigs compten amb onze cobles i, a diferència dels anteriors, tenen dues quartets diferents amb rima consonant creuada ABBA.

Aquest text va ser traduït al valencià, sense les respostes ni l'oració final, pel poeta i escriptor Manuel Villarreal Casalta (Vila-real, 1946-2010) i va aparèixer en el programa de festes de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real al setembre de 1882, editat per la

⁶⁰ Goigs de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real (transcripció literal d'un foli del segle XIX editat per la Llibreria de Pascual M. Villalba de València). Biblioteca Nacional d'Espanya (signatura: BH CGV/084).

Imprenta Rosell de Castelló de la Plana.⁶¹ L'any 2003 apareix una nova traducció en valencià, també sense les respostes ni l'oració final, en la primera Serenata a la Mare de Déu, ofrenada pel poble de Vila-real a la seua patrona la Mare de Déu de Gràcia, el dia 6 de juliol de 2003. Aquesta versió va ser realitzada per l'historiador, poeta i escriptor Jacinto Heredia Robres (Vila-real, 1948),⁶² de la qual hi ha una segona edició l'any 2008 en les primeres pàgines de la revista local *Cadafal*.⁶³

L'any 2008, en una nova novena a la Mare de Déu de Gràcia,⁶⁴ s'insereix una nova traducció en valencià dels goigs de Pascual Nácher Lloret, deguda a Vicent Gimeno Estornell, amb les respostes i l'oració final, el text de la qual és com segueix:

La vostra gràcia i candor
celebra tot el món, Senyora:
Sigueu nostra protectora,
Mare de Gràcia i amor.

éreu ja Mare anunciada,
així de tant agraciada
vos formava el Creador.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia vos prevenia
tant pura, perfecta i bella,
que la més radiant estrella
imitar-vos no podia,
perquè Déu vos concedia
de sa glòria l'esplendor.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia us preparava
al Misteri anunciat
per l'Arcàngel, que enviat
des del cel, vos proclamava
Verge a qui Déu estimava
i Mare del Salvador.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia us preservava
concebuda sens pecat,
que del Verb ans d'encarnat

La Gràcia que perfecciona
els dies de vostra vida,
dels cels, la més beneïda

⁶¹ SERRA I FORTUÑO, Vicent Pau. «Goigs valencians a la comarca de la Plana», *CELP, Butlletí del Centre d'Estudis de la Plana*, núm. 2, abril-juny, 1985, p. 55 i 56.

⁶² DIVERSOS AUTORS. *Serenata a la Mare de Déu*. Vila-real: Ajuntament; Impremta Vilgraf, 2003, p. 18.

⁶³ HEREDIA ROBRES, Jacinto. «Goigs a la Mare de Déu de Gràcia, patrona de Vila-real», *Cadafal*, setembre, 2005, s/p.

⁶⁴ DIVERSOS AUTORS. *Cants per a la missa i novena a la Mare de Déu de Gràcia patrona canònica coronada de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament; Impremta Llorens, 2008, s/p.

emperadriu vos corona;
i l'Àngel himnes entona
a la glòria del Senyor.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia que fins l'altura
Senyora, ja us acomboia,
ens dóna a nos a tothora
del cel la Gràcia més pura,
regalant cova i boscúria
vostra Imatge de candor.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia ha deixat blasmada
la vostra glòria serena
del Millars en la carena
on vau ser, Mare estimada,
amb alegria trobada
per nostre senzill pastor.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia sempre trobaren
els nostres pares pietosos,
perquè en tot temps, amorosos
com a Mare vos buscaren
i a nosaltres ens llegaren
del vostre culte l'honor.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia que així us col·loca
com signe de confiança,
de salut dóna esperança
al malalt que vos invoca,
i al qui vostre Mant hi toca
amb fe pura i amb fervor.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia a l'aigua que aflora
ben juntet a vostra Ermita
tal virtut li facilita
que al qui beu i a Déu adora
tot el mal cura i perdona
mentre trau pena i dolor.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia a Vila-real
per Vós tot ho concedia,
que al vostre Nom li fugia
tota plaga i tot el mal,
sou consol universal
del just i del pecador.
Sigueu nostra, etc.

La Gràcia ens perfeccione
el zel i la devoció
i de ser vostre llauró
Vila-real hi blasone,
que als seus fills no els abandone
vostre auxili protector.
Sigueu nostra, etc.

TORNADA

Si l'Àngel admirador
de vostra Gràcia us adora:
*Sigueu nostra protectora,
Mare de Gràcia i amor.*

V/. L'Àngel del Senyor
anuncià a Maria.
R/. I Ella concebé per obra
de l'Esperit Sant.

PREGUEM

Informeu, Senyor, la vostra gràcia en els nostres cors i feu que, els qui per l'anunci de l'àngel, hem conegut l'encarnació de Jesucrist, el vostre Fill, siguem conduïts, per la seua passió i la seua creu, i la intercessió de la Mare de Déu de Gràcia, a la glòria de la resurrecció. Per Crist, Senyor nostre. R/. Amén.

▲ Demolició de l'antiga capella. Foto de Juan Bta. Pesudo Nebot ▲

◀ Vista exterior de l'actual capella edificada el 1930

► Imatge de Pascual Amorós

5. Crist de la Penitència

Aquesta devoció és exclusiva de Vila-real i, segons ens indica Traver, es va originar l'any 1770, quan els dos germans carmelites calçats fra Jerónimo Espuig Cerisuelo (Vila-real, 1737 - València, 1775) i fra José Ángelo Espuig Cerisuelo (Vila-real, ? - València, 1788) van visitar juntament amb altres pares missioners la seua germana Josefa, procedents de Roma. Com a regal de comiat, un dels pares, a prec de la mateixa Josefa, li va regalar un crucifix que portaven amb ells. Com que no sabia quin nom posar-li, en un moment d'inspiració mentre pregava davant d'ell, es va aixecar d'improvís i es va dirigir a un cofre de la seua propietat i, una vegada obert, va trobar al seu interior un dibuix d'un Crist situat entre dos penitents, per la qual cosa va decidir posar-li per nom Crist de la Penitència.

Aquesta imatge sempre va ser de propietat privada i, a la mort de Josefa per una malaltia contagiosa, el metge que la va assistir va decidir cremar tots els estris de la difunta i va salvar tan sols la imatge del Crist. Vegem com ens ho indica Lorenzo Nebot Climent en els seus *Apuntes históricos de Villarreal*:

Cuando Dios dispuso de la vida de la citada Josefa Espuig, fué su muerte de enfermedad contagiosa, y el médico mandó quemar toda la ropa y cuanto habia en la casa á fin de que no se propagase el contagio; juntamente con la ropa y demás que debía ser quemado en virtud de aquella disposición, se hallaba el crucifijo; el conductor del carro, que habia de consumir el acto, opuso resistencia á la quema de la Imagen. El escribano que hacia fé, y el Alcalde preguntaron á uno de la familia, Vicente Perez Espuig, si quería quedarse el Santísimo Cristo, y contestó que no tan solo quería quedárselo, sino que antes se quemaria él que consentiria quemar la Imagen de Dios; en vista de tan firme resolución se la entregaron, mandándole que lo colocase en un rincón de la casa en donde nadie lo tocara hasta pasados cuarenta dias; al efecto fué colocada la referida Imagen en un reducido cuarto de la casa, donde ha sido venerado por la familia.⁶⁵

Amb el temps, la família va crear, a la casa on residia, un oratori d'aproximadament uns quatre metres quadrats i va col·locar la imatge en un petit altar. A aquest oratori s'accedia per l'interior de la mateixa vivenda, però des de l'exterior es podia veure la imatge a través d'una reixa, tal com es pot apreciar en una fotografia de Benito Traver,⁶⁶ de no massa bona qualitat.

El temps, que tot ho destrueix, va arrossegar la imatge i l'oratori. Avui en dia els veïns del carrer celebren la seua festa el quart diumenge de novembre coincidint amb la Fira de Santa Caterina. La imatge actual de l'any 1942 és d'escaiola,⁶⁷ de bella factura, i es deu a l'escultor i imatger local Julio Pascual Fuster Rubert (Vila-real, 1910-1967). Actualment, es venera en una capelleta que roman tancada tot l'any, excepte en les festes pròpies del carrer.

Pel que fa a aquests goigs, que avui en dia ja no es canten, són d'autor anònim i molt possiblement del segle XIX. Pareix que mai

⁶⁵ NEBOT CLIMENT, Lorenzo. *Apuntes históricos de Villarreal*, manuscrit de l'AMVr, 1880, p. 119-120.

⁶⁶ TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*, 1909, p. 322-324.

⁶⁷ QUIRÓS CANDAU, Fèlix. «Els bous al carrer als barris de Vila-real», *Font*, núm. 12, Vila-real, 2010, p. 81-109.

van ser impresos i només els coneixem a través d'una transcripció manuscrita realitzada pel canonge Manuel Rius Arrufat, del qual ja hem parlat abans, que van ser transcrits en el volum I de la seua col·lecció de goigs.⁶⁸

Els goigs del Crist de la Penitència consten d'una quarteta que obri i tanca el cant dels goigs, amb rima consonant creuada ABBA, i nou cobles, que descriuen la història de la imatge i la seua vinculació amb la localitat. El text original dels goigs, segons Manuel Rius, és com segueix:

Señor, si vuestra clemencia
me está llamando al perdón;
*haced que mi corazón
se reduzca a penitencia.*

En esta casa habitaba
una mujer padeciendo,
mal de pechos, y acudiendo
a este Señor, suplicaba
la salud y le fue dada
por su esperanza y creencia.⁶⁹
Haced, etc.

En señal de gratitud
esta capilla fundaron
y veneración os daron.
¡Oh, Dios, de eterna salud!,
donde obra con multitud
milagros vuestra clemencia.
Haced, etc.

El título aquí fue hallado
de este soberano Cristo,
el que en un papel fue visto
su nombre bien expresado:
pues prodigio señalado
fue vuestra Omnipotencia.
Haced, etc.

Los obsequios y fervores
a imagen tan singular
consiguen siempre lograr
innumerables favores;
la molestia de vapores
pierde aquí su vehemencia.
Haced, etc.

Son de las ansias mortales
los ruegos también oídos,
que luego son socorridos
los clamores de los males;
si en tan divinos raudales
halla alivio la dolencia.
Haced, etc.

⁶⁸ PÉREZ SILVESTRE, Òscar, 2007, p. 113-114.

⁶⁹ Aquesta estrofa fa referència a la dona de Vicente Pérez Espuig, anomenada Francisca Soriano Guinot, que durant molt de temps va sofrir l'anomenat mal de pits, de resultes d'un part.

Con un amor paternal
a todos, consuelo dais;
al afligido auxiliáis
y curáis de todo mal.
En vos tiene Villarreal
joya de grande excelencia.
Haced, etc.

Los clavos de vuestras llagas,
que os dieron tanto dolor,
sean saetas de amor
que hieran a nuestras almas;
y ardiendo en vuestras llamas
diremos con influencia.

Haced, etc.
Dadnos a todos consuelo
¡oh, Cordero celestial!,
y librad de todo mal
a este vuestro insigne pueblo;
pues que con fervor y anhelo
adora vuestra presencia.
Haced, etc.

La medicina mejor,
aquí se hallará patente
con la piedad muy clemente
del divino Redentor;
acuda nuestro fervor,
pues tenemos la experiencia.
Haced, etc.

TORNADA

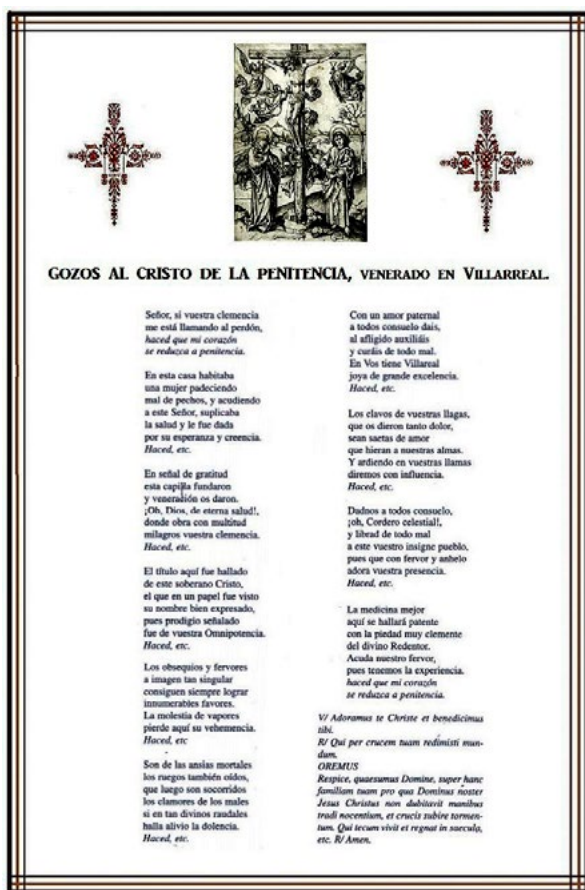
Señor, si vuestra clemencia
me está llamando al perdón;
*haced que mi corazón
se reduzca a penitencia.*

V/. Adoramus te Christe et
benedicimus tibi.

R/. Qui per crucem tuam
redimisti mundum.

OREMUS

Respice, quaesumus Domine, super hanc familiam
tuam pro qua Dominus noster Jesus Chistus non dubi-
tavit manibus tradi nocentium, et crucis subire tormen-
tum. Qui tecum vivit et regnat in saecula saeculorum.
R/. Amen.

▲ Còpia digital dels goigs del Crist de la Penitència

◀ Antiga capella.
Foto de Benito
Traver

► Actual capella

6. Mare de Déu del Pilar

La primera notícia d'aquesta devoció local ens apareix en el tom segon del llibre *Aragon Reyno de Christo, y dote de Maria Santissima*, del frare carmelita observant del pare fra Roque Alberto Faci Agud (la Codonyera, Terol, 1684 - Saragossa, 1774). Amb la deficient ortografia pròpia de segle XVIII, en aquest se'ns indica:

En el año de 1746, en la Villa de Villareal, en el Reyno de Valencia, cavando tierra para fabricar texas, y ladrillos Vicente Martin, Texero, vecino de dicha Villa, halló dentro de la tierra, en la profundidad como de dos palmos, una bellíssima Imagen de N. Señora del Pilar: la tierra, que cavava, era Arcilla, tan firme, y fuerte, que jamás podia el Azadon penetrar en ella, mas que dos dedos; pero en la ocasion, y hora, que halló a la Santa Imagen, se clavó dicho Azadon todo: descubierta la Santa Imagen, inmediatamente la saludó dicho Vicente, en compañía de un hijo suyo, que le asistia en el trabajo, con la salutacion de una *Salve*: alegre dicho Vicente con tan soberano hallazgo, llevó la Santa Imagen á su Casa, sita en el Arrabal de dicha Villa, á su Septentrión, y la veneró con sus vecinos, hasta que en el año siguiente de 1747, en el mes de Marzo, la erigió en frente de su Casa, un *Peyrón*, ó *Humilladero*, donde colocada la

Santa Imagen, es saludada de toda aquella Villa: Esta Santa Imagen tiene en alto, como medio palmo, y su pequeño Pilar, como unos dos dedos, á que añadió la devoción algo mas de longitud, para que la Santa Imagen sea mas visible: Fue hallada la Santa Imagen limpia, y pura, como si no hubiera estado escondida en la tierra, y siendo dicha Arcilla tan firme, y de bastante profundidad, donde escondia tanto thesoro, se puede afirmar, que, aunque, era Campo de labor, no llegó este jamás a la Santa Imagen. Puede aquella dichosa Villa esperar de Nuestra Santissima Patrona, Patrocinio muy singular, quando se ha manifestado a su culto, despues, quizás de muchos Siglos, que la havian escondido allí los Cristianos Antiguos.

En el mismo año de 1747, aquel devoto hizo fiesta á N. Señora del Pilar, con Missa solemne, y Sermón, y dize: se continuará en la Iglesia Parroquial todos los años, aunque se hará, no en el dia propio de N. Señora del Pilar, por no ser en dicha Villa Colendo, sino en su Domingo Infraoctavo, para que concurra todo el Pueblo. No quedará sin premio tanta devocion. No he querido omitir esta Noticia, para aumento de la devoción de Nuestra Santissima Patrona.⁷⁰

El peiró va romandre en peu fins a l'any 1922 en què, a proposta del reverend Juan Bautista López Avellana, es va decidir edificar una petita ermita camperola, més digna i capaç. Per a això es va triar una comissió presidida pel mateix Juan Bautista López Avellana com a director, un tesorero, un secretari i quatre vocals, i es va sol·licitar al llavors arxipreste Miguel Pedrós Bañón (Tarragona, 1871 - Alacant, 1952)⁷¹ el degut permís al bisbat de Tortosa, al qual pertanyia Vila-real en aquell temps.⁷²

Es tracta d'una petita capella d'una sola nau amb un cel ras d'escaiola amb forma de mig canó a imitació d'una volta tapiada i separat de les parets llises per una lleu cornisa. L'absis poligonal té

⁷⁰ FACI AGUD, Roque Alberto. *Aragon Reyno de Christo, y dote de Maria Santissima*, tom 2n. Saragossa: Imprenta de Francisco Moreno, 1750, p. 71.

⁷¹ FLORES SACRISTÁN, Onofre, 2011, p. 161.

⁷² SORRIBES CARCELLER, Serafín. «La Virgen del Pilar: Hallazgo de su Imagen en Villarreal», *Exágono*, núm. 379, 1985, p. 10.

quatre cares, més una central, una mica més gran que la resta, on se situa l'únic altar. Dues finestres situades al presbiteri, amb arc de mig punt, donen llum a l'interior. Al costat esquerre de la nau, se situa una petita sagristia que no estava prevista en el projecte, datat a Castelló de la Plana l'1 de juliol de 1922⁷³ i realitzat pel llavors arquitecte municipal José Gimeno Almela (Segorbe, 1878 - Castelló de la Plana, ?).⁷⁴ La coberta d'aquest petit immoble està formada per teules corbes col·locades sobre un entramat de fusta, a dos pendents en la nau i a un a la sagristia. La façana, al principi, estava reculada uns cinc metres i mig del carrer de la Mare de Déu del Pilar, deixava un espai diàfan, d'uns vuit metres amb quaranta centímetres d'amplada. Els terrenys on es va edificar aquesta capella, que en aquesta època estava envoltada per camps de conreu, van ser donats de forma gratuïta per Ana Pobo Royo, vídua d'Alejo Font de Mora.⁷⁵

L'any 1926 se sol·licita a l'Ajuntament una llicència d'obres per a col·locar-hi una coberta lleugera sobre una estructura de perfils laminats d'acer per a cobrir l'espai situat davant de la capella, a manera d'atri. La petició ve acompanyada d'un croquis realitzat pel mateix arquitecte.⁷⁶ En l'actualitat ja no es conserva cap vestigi d'aquesta intervenció.

Segons els comptes del 28 de setembre de 1934,⁷⁷ en les parets laterals de la nau es van col·locar els dos llenços pintats per Juan Nicomedes Carda (Vila-real, 1908-1985)⁷⁸ i Josep Gumbau Vidal (Vila-real, 1908-Marsella, 1989),⁷⁹ que representaven respectivament l'aparició de la Mare de Déu a l'apòstol sant Jaume a Saragossa i la troballa de la seua imatge a Vila-real. En referència a aquest quadre realitzat per Gumbau, cal indicar que a la part esquerra de la composició apareix el campanar i l'església arxiprestal Sant Jaume, quan l'any

⁷³ AMVr, signatura 1922-057.

⁷⁴ BAUTISTA I GARCÍA, Joan Damià, 2007, p. 63.

⁷⁵ SORRIBES CARCELLER, Serafín, 1985, p. 10.

⁷⁶ AMVr, signatura 1926-011,07.

⁷⁷ SORRIBES CARCELLER, Serafín, 1985, p. 11.

⁷⁸ FLORES SACRISTÁN, Onofre, 2006, p. 139.

⁷⁹ FLORES SACRISTÁN, Onofre, 2006, p. 95.

de la troballa sí que existia el campanar, però no així l'església tal com avui la coneixem. L'any 1965 es realitza una ampliació de la capella, amb l'objectiu d'augmentar-ne la capacitat, es cobreix l'atri construït l'any 1926 i es realitza la façana actual. La façana és molt senzilla i està composta per una obertura rectangular en la part inferior, on es troba la porta d'accés, i un remat en forma de pinteta mixtilínia elevada sobre un ampit, els extrems del qual es decoren amb dues pinyes, i on va un interessant retaule de taulellets. Aquesta ampliació es va beneir el 19 d'octubre de 1965.⁸⁰

El retaule de rajoles és de difícil observació i, encara que no està signat, es pot atribuir al ceramista Salvador Aguilera Vidal (Onda, 1924-2005). És de format rectangular, 60 x 40 cm, compost per 3 rajoles de 20 x 20 cm i 6 rajoles de 10 x 20 cm.⁸¹

Pel que fa a l'actual imatge de la Mare de Déu del Pilar que trobem a la capella, tenim:

La escultura propiamente dicha, es una imitación de la que se encuentra en Zaragoza. De pequeño tamaño (20-25 cm) está construida en cartón piedra policromado en tonos tenues. Descansa sobre un pilar imitación de mármol de casi medio metro de altura, en cuyo interior, se guarda la diminuta imagen (3-4 cm) que según la tradición fue hallada en el lugar donde actualmente está emplazada la Capilla.⁸²

Tant el retaule de rajoles, assenyalat abans, com la mateixa imatge de la Mare de Déu van ser sufragats pel reverend mossén José María Torres Montañés, de qui parlaré més endavant. Avui, però, el pilar reliquiari ha estat substituït per un de marbre travertí; de tota manera, en un domicili particular encara es conserva la imatge reliquiari original, que, al meu entendre, hauria d'estar a la capella pel seu indubtable interés artístic.

⁸⁰ SEGURA MORENO, Pasqual Lluís i altres, 2012, p. 64.

⁸¹ SEGURA MORENO, Pasqual Lluís i altres, 2012, p. 64.

⁸² TIRADO GIMENO, Pascual Manuel; ALMELA VICIANO, Jesús, 1978, p. 25.

Els goigs que avui es canten en les festes religioses del barri del Pilar de Vila-real, compten amb una quarteta, que obri i tanca el cant d'aquesta composició, amb rima consonant creuada ABBA, i set cobles de les quals la quarta, la cinquena i la sisena foren compostes pel poeta local Francisco Moreno Gil⁸³ (Vila-real, 1868-1904), i la resta van ser preses d'uns goigs de fora de la localitat, possiblement de la mateixa Saragossa.

El text original dels goigs és com segueix:

Pues nos vinisteis a honrar
Antes de subir al Cielo:
*¡dadnos favor y consuelo
Madre de Dios del Pilar!*

Gozosa siempre blasona
vuestra insigne Zaragoza,
que en su Metropoli goza
con Vos la mejor corona;
pues, vuestra real persona
corona le vino a dar:
¡dadnos favor, etc.

A Santiago, vuestro amado,
mandasteis hacer capilla
para eterna maravilla
y milagro continuado;
a España habéis amparado,
prodigiosa titular:
¡dadnos favor, etc.

Este templo por primero
en honor sin segundo,
estará hasta el fin del mundo
con fe y culto verdadero;

pues, tan constante y entero
lo ofreciste conservar:
¡dadnos favor, etc.

Un tejero en su labor
ve que entre la dura arcilla
a los rayos del sol brilla
un objeto encantador.
Era esa imagen de amor
Que el Cielo nos quiso dar:
¡dadnos favor, etc.

Esta calle fervorosa
a través de las edades
publicó vuestras bondades,
Virgen del Pilar hermosa;
y con su fe religiosa
os venera sin cesar:
¡dadnos favor, etc.

Junto a la verde floresta
los que siempre os veneraron
a vuestro honor levantaron
una Capilla modesta.
Acción de piedad es ésta

⁸³ Entre moltes altres composicions, és l'autor de *l'Himne a Vila-real*, amb música de l'inspirat compositor local José Goterris Sanmiguel (Vila-real, 1876-1930).

que no podréis olvidar:
¡dadnos favor, etc.

Contritos de corazón
a vuestros pies nos postramos
y todos os suplicamos
nos déis vuestra bendición;
alcanzadnos el perdón
para podernos salvar:
¡dadnos favor, etc.

TORNADA

Pues nos vinisteis a honrar
Antes de subir al Cielo:
dadnos favor y consuelo
Madre de Dios del Pilar.

V/. Ruega por nosotros,
Santa María del Pilar.

R/. Para que seamos dignos
de las promesas de Cristo.

ORACIÓN

Omnipotente y eterno Dios, que te dignaste disponer que la sacratísima Virgen María, Madre tuya, entre coros de Ángeles, sobre esta Columna de mármol enviada del cielo, viniera, viviendo en carne mortal; y que esta Iglesia fuese edificada para su honra por el Protomartir de los Apóstoles, Santiago y sus discípulos: te suplicamos, por sus méritos e intercesión, nos concedas que alcancemos fácilmente lo que con toda confianza pedimos: que vives y reinas con Dios Padre, en unidad del Epíritu Santo, por todos los siglos de los siglos. R/. Amén.

▲ Fotografía de la capella de la Mare de Déu del Pilar abans de ser envoltada per edificis

▲ Imatge trobada

7. Sant Albert de Sicília

L'alqueria dels Flares o de Sant Albert era un bon exemple d'edificació rural, dels segles XVIII i XIX, situada a la partida de Carinyena del nostre terme municipal. Dic que era perquè avui es troba en un estat lamentable i amb greu perill de desplom, tot això malgrat que és un edifici protegit.⁸⁴

La data de construcció és de l'any 1749 i figura a la llinda de la porta principal d'accés a l'immoble. En l'interior es conserven unes interessants pintures murals de mitjan segle XIX.⁸⁵ A la part dreta de la planta baixa hi ha un petit oratori, anunciat per un rètol de marbre negre sobre la porta d'accés, que ens indica: «Oratorio de San Alberto».

La devoció d'aquest sant devia venir motivada per la presència dels pares carmelites com a propietaris de l'immoble, que devia passar després, a causa de la desamortització de Mendizábal, a

⁸⁴ BENEDITO NÚEZ, Josep i altres. *L'arquitectura rural tradicional a Vila-real*, Premi d'assaig Ciutat de Vila-real 1998. Vila-real: Ajuntament, 1999, p. 98.

⁸⁵ BAUTISTA I GARCÍA, Joan Damià. «L'alqueria de sant Albert. Una interessant construcció rural», *Cadafal*, setembre, 1984, s/p.

mans privades. Ja sent propietat privada, va continuar la devoció al sant sicilià, especial advocat contra les febres i els mals parts, tal com s'indica en l'encapçalament d'aquests goigs, que també assenyalen el següent: «Venerado en el ermitorio de la alquería del mismo nombre. Término de Villarreal».

Els goigs de sant Albert de Sicília consten d'una quarteta que obri i tanca el cant, amb rima consonant creuada ABBA, i dotze cobles, que descriuen la vida i miracles del sant, però no diu res de la seua vinculació amb la localitat. El text original dels goigs és com segueix:

Pues honraste fervoroso
la religión del Carmelo
Sed nuestro dulce consuelo
San Alberto milagroso.

De estéril madre naciste
como sagrado Bautista,
y antes de nacer fue vista
la luz que a gloria diste;
asombro de todos fuiste
con presagio tan glorioso.
Sed nuestro, etc.

En la orden de María
entras niño de ocho años,
pero adulto en desengaños,
invencible en valentía;
tu devoción confundía
al mundo siempre engañoso.
Sed nuestro, etc.

Viviste en la Religión
virgen, pobre y obediente,
predicador, penitente,
y humilde de corazón;
sublime en contemplación,

y observante religioso.
Sed nuestro, etc.

Tu inocencia mancillar
el demonio procuró,
a quien muy pronto venció
tu pureza singular;
pues por ella pelear
supiste, y vencer glorioso.
Sed nuestro, etc.

Sobre las aguas pasaste
cual si fuera firme suelo,
para dar almas al cielo
de judíos que libraste;
convertiste y bautizaste
en el plátano hundoso.
Sed nuestro, etc.

Terror y hambre padeció
Mesina, ciudad sitiada,
y en tu virtud confiada
grande socorro alcanzó;
pues tu oración la libró
de estado tan peligroso.
Sed nuestro, etc.

Ciegos, tullidos, llagados
hallan en ti la salud,
y con divina virtud
libras los endemoniados;
de los pobres desgraciados
eres padre bondadoso.
Sed nuestro, etc.

Las campanas del convento
por sí mismas tocaron,
y santo te declararon
de espirar en el momento;
se aumenta más el portento
en tu entierro religioso.
Sed nuestro, etc.

Dos ángeles que bajaron
Con asombro de la gente,
y en acento reverente
el “Os juste” te entonaron;
tu virtud canonizaron
de este modo portentoso.
Sed nuestro, etc.

El agua en tu nombre bendita
tiene tan rara virtud,
que es piscina de salud
por las dolencias que quita;
por esto las solicita

todo el mundo fervoroso.
Sed nuestro, etc.

La ictericia y calentura
y los partos más temibles,
con mejoras muy visibles
tu rara virtud las cura;
un mal grave poco dura
si tu asistes generoso.
Sed nuestro, etc.

Si son siempre afortunados,
san Alberto, tus devotos,
y si consiguen sus votos
con favores duplicados;
te pedimos humillados
nos ampara amoroso.
Sed nuestro, etc.

TORNADA

Pues honraste fervoroso
la religión del Carmelo
Sed nuestro dulce consuelo
San Alberto milagroso.

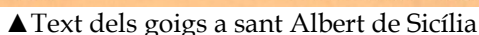
V/. Ora pro nobis sancte
Alberte.

R/. Ut digni efficiamur
promissionibus Cristi.

OREMUS

Deus, qui beatum Albertum confessorem tuum, spreto saeculo, ad almae tuae genitricis Mariae religionem vocare dignatus es; tribue nobis quaesumus, ut ejus meritis, el exemplis, digne tibi servientes, cum ipso in aeterna gloria perpetuo te perfrui mereamur. Qui vivis el regnas in saecula saeculorum. R/. Amen.

L'únic text que conec apareix en un full solt sense any d'impressió, realitzat a la impremta valenciana d'A. López i C.^a.⁸⁶ Atés que al final de l'escrit expressament se'ns indica que el 26 de setembre de 1871 es van concedir 80 dies d'indulgència a tots els fidels que llegiren o sentiren llegir aquests goigs, pel llavors arquebisbe de València Mariano Barri Fernández (Jaca, 1805 - València, 1876), això em fa pensar que va ser aquest l'any de la seua composició. El text va encapçalat per un gravat calcogràfic anònim del sant carmetita, en què apareix als seus peus la imatge esquemàtica de l'alqueria on es trobava el petit oratori del qual era el sant titular.

290

8. Sant Roc

Al costat de l'actual sènia de Sant Roc, tenia el seu maset la família del canonge Manuel Rius Arrufat, en el qual se celebrava la festa a sant Roc en un petit oratori, cada 16 d'agost, durant el primer quart del segle passat. En la festa, a més de la missa, es deia el sermó corresponent, en valencià, i a la fi es cantaven uns goigs en la llengua del país, compostos expressament per a l'ocasió. El text és d'una qualitat excel·lent i es tracta dels primers goigs escrits en valencià coneguts a la localitat. Actualment, la festa de Sant Roc se celebra a la mateixa sènia, on hi ha una petita fornícula amb la imatge del sant, però lamentablement aquests goigs estan avui totalment oblidats.

Els goigs al gloriós sant Roc consten d'una quarteta, amb rima consonant creuada ABBA que obri i tanca la composició, i de dotze estrofes, que fan referència a la vida d'aquest sant tan popular, i sols l'última estrofa és la que al·ludeix concretament a la sènia del seu mateix nom.

El text original d'aquests goigs és com segueix:

Puig Déu vos feu tan gloriós
per la vostra caritat;
Siau, Roc, nostre advocat
contra tot mal contagiós.

De sang de nobles i reis
al segle tretze naixeu,
i en vostre pit una creu
signe d'amor resplandeix;
aquest senyal misteriós
tot Montpeller ha admirat.
Siau, etc.

Renuncieu; orfe als vint anys,
honors, riqueses, poder,
deixant la patria per ser
pelegrí en pobles estranys;
tots vostres bens, generós,
als pobres els heu donat.
Siau, etc.

Menyspreuant la vostra vida,
viles, ciutats recorreu,
i dels pobles on entreu
fuig la pesta desseguida,
d'aquest modo prodigiós
tota Itàlia heu deslliurat.
Siau, etc.

Encés en l'amor de Deu,
penetreu als hospitals,
i cureu de tots els mals,
fent el senyal de la creu;
tan de fet miraculós
prova vostra santetat.
Siau, etc.

Vos doneu a tots consòl,
mes quand la pesta us feríx,
ningun cristià us assistíx,
restant en terra tot sòl;
del cèl un àngel hermós
pa curar-vos ha baixat.
Siau, etc.

En mig d'un bosc detingut
per una greu malaltia
pregueu a Deu, qui us envia
l'aliment i la salut;
el pa cada dia un gós
us porta ab fidelitat.
Siau, etc.

Quan torneu a Montpeller
ja ningú vos coneixia,
i prenent-vos per espía,
us agarren presoner;
en un humit calabòç
us tenen cinc anys tancat.
Siau, etc.

En tanta tribulació
per premiar vostra paciència,
us consola la presència
de Jesús a la presó;
en ses mans, oh Sant ditxós!
rendíu l'ànima aviat.
Siau, etc.

Revèla el cèl vostre nòm,
i els miracles que se plouen
a tota la gent con mouen
i vos venera tot-hom;
Sant us aclama gloriós
Vostra ditxosa ciutat.
Siau, etc.

Deu mateix us concedix,
que'l que contagiàt està
de pesta, quede bé i sà
si a vos, devot, acudix;
vostre ausili poderós
el mon té experimentat.
Siau, etc.

Bisbes i pòble en Constança
us invoquen a una veu,
i de la pesta els salveu,
quand no hi havia esperança;
desde entonces sou famós
en tota la Cristiandat.
Siau, etc.

Sou venerat a tot lloc
ab devoció molt sentida,
sobre tot a la Partida

i a la Cènia de Sant Roc;
puig sou el Patró amorós
d'esta nostra Societat.
Siau, etc.

TORNADA

Puig Déu vos feu tan gloriós
per la vostra caritat;
*Siau, Roc, nostre advocat
contra tot mal contagiós.*

V/. Ora pro nobis beate
Roche.

R/. Ut a flagello pestilentiae
liberemur.

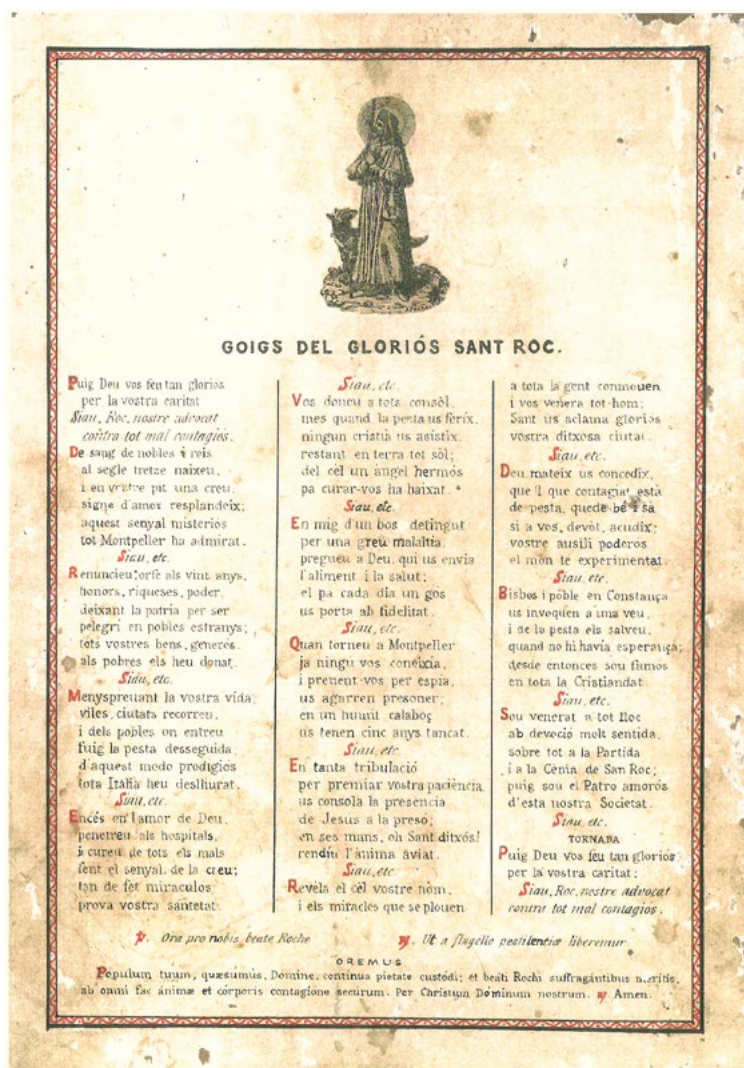
OREMUS

Pópulum tuum, quaesumus, Dómine, contínua pietáte
custódi; et beáti Rochi suffragántibus meritis, ab
omni fac ánimae et córporis contagióne secúrum. Per
Christum Dóminum nostrum. R/. Amen.

Aquests goigs tenen música pròpia deguda al compositor local Pascual Nácher Alavaen (Vila-real, 1889-1955),⁸⁷ cunyat de l'autor, que va dirigir la Societat Musical La Lira i també va formar part de l'Agrupació Coral Els XIII, de la qual va arribar a ser director musical. Desgraciadament, la partitura musical d'aquests goigs està sense localitzar.

⁸⁷ FLORES SACRISTÁN, Onofre, 2006, p. 134.

L'únic text es conserva en una còpia manuscrita, potser deguda al mateix autor, i està apegada a una tauleta de fusta, amb mànec, per a tenir-los fàcilment davant mentre es cantaven en les festes en honor al sant.

▲ Goigs de sant Roc

9. Santa Maria del Madrigal

El Madrigal és el nom actual d'una de les cinc partides del terme municipal, limitada per la séquia Major, la carretera de Vila-real a Onda i, finalment, el riu Millars. La denominació ja ve documentada en els padrons de propietat conservats a l'Arxiu Municipal des de la segona meitat del segle XVI, però vinculada amb el nom d'un camí ja desaparegut,⁸⁸ que podria coincidir més o menys amb l'actual carrer del Calvari. El seu nom sembla ser que té un origen botànic, concretament amb el nom d'una margarida silvestre, la *camomilla matricaria*, anomenada en llengua aràbiga *matriqal*, que sembla que va ser endèmica d'aquesta zona.

A la residència estudi del conegut pintor Vicente Llorens Poy (Vila-real, 1936-2014), situada al camí de l'Ermita, es va edificar un petit oratori a mitjan anys seixanta del segle passat, dedicat a aquesta advocació mariana. Les seues festes se celebraven el 15 de agost, dia de l'Assumpció de Maria, amb motiu de les quals va realitzar aquesta composició el capellà castrense mossén José María Torres Montañés (Vila-real, 1899-1975),⁸⁹ gran amic de

⁸⁸ HEREDIA ROBRES, Jacinto. *Els carrers de Vila-real*. Vila-real, 2007, p. 73.

⁸⁹ FLORES SACRISTÁN, Onofre, 2006, p. 188.

l'artista. Sabem que aquest il·lustre sacerdot va conrear tant la poesia com la música i va ser l'autor del conegut *Himne a la Mare de Déu de Gràcia*, que és la seua obra més reconeguda.

Atés que avui en dia es tracta d'una devoció totalment oblidada, pot resultar interessant la descripció de la imatge titular realitzada l'any 1978 per Pascual Tirado i Manuel Almela:

La obra que nos ocupa, ha sido bautizada como Nuestra Señora del Madrigal (nombre de la partida donde se halla enclavada dicha capilla). Se trata de una antigua talla (siglos XVI-XVII) en madera policromada, cubierta, casi en su totalidad, por un bellissimo manto del siglo XVIII, lujosamente bordado sobre su fondo blanquecino, con hilo de oro, verde, rosa y marrón, más incrustaciones, formando motivos vegetales.

En el rostro destacan los grandes ojos almendrados, propios de la época; las manos, algo desproporcionadas, presentan unos dedos muy estilizados, gozando al igual que la totalidad del trabajo, de un excelente tallado.

La imagen, se conserva en una urna de cristal.⁹⁰

Al principi aquesta imatge, amb la seua vitrina, estava situada en un lateral de la capella, però avui en dia es conserva al costat d'altres imatges del mateix interès, en una de les sales d'exposicions de la que va ser residència estudi de l'artista. Els goigs⁹¹ a santa Maria del Madrigal consten d'una quarteta inicial, amb rima consonant creuada ABBA, que obri la composició;

set estrofes, que fan referència a aquesta advocació, a la seua capella i, finalment, a la vinculació a la localitat, i una

▲ Residència del pintor Vicente Llorens Poy; a la dreta, el petit oratori

⁹⁰ TIRADO GIMENO, Pascual Manuel; ALMELA VICIANO, Jesús, 1978, p. 24 i 25.

⁹¹ «Goijos», segons l'autor.

tornada final, també amb rima consonant creuada ABBA, que tanca la composició. El text d'aquests goigs, amb la seua ortografia original, és com segueix:

Sou la Gracia maternal
que d'antic el pòble canta,
*Mare de Deu, Vèrge Santa,
María del Madrigal.*

Al fruit la galanía
d'habitar aquesta zona,
la partida el nom vos dona
de poema i melodia,
i es de vostra Sinyoria
la nostra casa pairal,
Mare de Deu, etc.

Quant el secar se conforta
puguent la pedra trencar,
amb ella vos fa un altar
junt al pou que l'ha fet hòrta,
i agrait el camp vos porta
perfums del taroncheral,
Mare de Deu, etc.

Recollida amb nova arquella,
sempre mostrant-nos el Fill,
heu volgut fer-vos l'espill
de la devoció mes vella,
i es ressò vostra capella
de l'ermita mig-eval,
Mare de Deu, etc.

Voltada d'angèlic chor
vostra imatge llauradora,
al mig dels camps, atresora
amb Jesús la fruta d'or;

garlandes de fulla i flor
vos fan arcada trionfal,
Mare de Deu, etc.

Sou del terme la Regina,
arbre d'eterna verdor,
sol que li dona color
a la nostra mandarina;
blanca flor de tarongina
del paradís terrenal,
Mare de Deu, etc.

En plagues i tempestats,
gelades, pedra i ponent,
en aiguatge, seca i vent
i tantes calamitats,
no nos deixe abandonats
la vostra ma virginal,
Mare de Deu, etc.

Sèu de l'art i del saber,
llàntia de la llum suprema,
que d'un amorós poema
vostre nom heu volgut fer,
ensenyau-nos l'amor ver,
conreant nostre ideal,
Mare de Deu, etc.

TORNADA

Teniu a Vila-real
acullida a vostra planta,
*Mare de Deu, Vèrge Santa,
María del Madrigal.*

Aquesta composició, que no ha estat mai impresa, fa temps que ja no es canta i no té música pròpia, encara que en la còpia mecanografiada que jo conec, amb una anotació realitzada a mà, es diu que la música és la pròpia dels goigs populars de la Mare de Déu de Gràcia. Així mateix, no té les respostes ni la pregària final.

D'aquests goigs existeix també una versió més reduïda que consta només de l'entrada inicial, la tornada final i les cobles primera i setena, si bé en la còpia mecanografiada conservada se'ns indica, amb una anotació realitzada a mà, que han de repetir-se els dos últims versos de cada cobla, de manera que en aquesta versió reduïda cada cobla compta en total amb vuit versos en comptes de sis, més els dos últims corresponents a l'entrada i a la tornada.

A mossén Vicent Gimeno Estornell devem la revisió següent d'aquests goigs en valencià, així com les respostes i pregària final, datats el 28 de novembre de l'any 2018:

Sou la Gràcia maternal
que d'antic el poble canta,
*Mare de Déu, Verge Santa,
Maria del Madrigal!*

En fruit la galania
d'habitar aquesta zona,
la partida el nom vos dóna
de poema i melodia
i és de vostra Senyoria
la nostra casa pairal,
Mare de Déu, etc.

Quan el secà es conforta
podent la pedra trencar,
amb ella vos fa un altar
junt al pou que l'ha fet horta
i agraït el camp vos porta
perfums del tarongeral,
Mare de Déu, etc.

Recollida en nova arquella,
sempre mostrant-nos el Fill,
feu volgut fer-vos l'espill
de la devoció més vella
i és ressò vostra Capella
de l'ermita medieval,
Mare de Déu, etc.

Voltada d'angèlic cor
vostra Imatge llauradora,
enmig dels camps atresora
amb Jesús la fruita d'or;
garlandes de fulla i flor
vos fan arcada triomfal,
Mare de Déu, etc.

Sou del terme la Regina,
arbre d'eterna verdor,
sol que li dóna color
a la nostra mandarina;

blanca flor de tarongina
del paradís terrenal,
Mare de Déu, etc.

En plagues i tempestats,
gelades, pedra i ponent,
en aiguatge, seca i vent
i tantes calamitats
no ens deixi abandonats
la vostra mà virginal,
Mare de Déu, etc.

Seu de l'art i del saber,
llàntia de la llum suprema
que d'un amorós poema
vostre Nom heu volgut fer:
ensenyeu-nos l'amor ver,
conreant nostre ideal,
Mare de Déu, etc.

TORNADA

Teniu a Vila-real
recollida a vostra planta,
Mare de Déu, Verge Santa,
Maria del Madrigal!

V/. Pregueu per nosaltres,
Santa Maria del Madrigal.

R/. Per a que siguem dignes
del vostre Fill Jesucrist.

PREGUEM

Senyor, per la gloriosa intercessió de la Benaurada
Mare de Déu, Regina del Madrigal, concediu als
vostres servents de fruir sempre de salut en el cos i en
l'esperit, de bona saó a l'horta i al secà; allibereu-nos
de la tristesa i doneu-nos l'alegria de la família en les
nostres llars, per a que emparats per tan bona Mare
arribem un dia a la vostra Llar del cel. Per Jesucrist el
Nostre Senyor. R/. Amén.

Aquesta revisió es conserva només en una còpia mecanografiada
que m'ha estat facilitada per l'autor.

▲ Fotografies d'una sala del museu privat de l'artista Vicente Llorens Poy amb la imatge de la Mare de Déu del Madrigal

10. Mare de Déu dels Àngels

Al contrari del cas anterior, no coneixem l'origen d'aquesta capella que tancava una de les eixides de la població, des de l'anomenat portal d'Onda, que avui es correspon amb l'actual carrer de la Comunió. Per la seua situació tan especial, l'any 1908 va haver de ser enderrocada per a poder realitzar l'eixamplament de la carretera que unia les localitats de Borriana i Onda i es va edificar, en el sobrant del solar, la capella que avui existeix. El primer esment d'aquesta capella és de l'any 1770 i ens apareix en la resposta que proporciona l'Ajuntament de Vila-real en l'enquesta del comte d'Aranda, que abans ja s'ha esmentat:

Se halla una capilla de Nuestra Señora de los Ángeles en el arraval nombrado de Onda de esta villa, y los vecinos de dicho arraval hacen una fiesta a dicha señora todos los años, nombrando para hacerla dichos vecinos un clavario y dos mayoresales expidiendo en fiesta para la iglesia, cera para resar el rosario todas las noches, y aseyte para la lámpara de dicha capilla hasta unas quince libras, y en este corriente año, en las fiestas profanas que sean hecho en dicho arraval, se an expedido 30 libras más, que son en vacas o toros, bayles, fuegos y demás anexso a dichas fiestas profanas,

pues los años que no se hacen dichas fiestas profanas, no gastan más los clavario y mayoresales que dichas 15 libras en poca diferencia, y todo lo pagan de sus propios.⁹²

Del mateix any 1770 hi ha una anotació en el Padró de riquesa (AMVr, núm. 876, f. 82r) que ens diu: «casa arraval de Onda linda capilla de la virgen de los Angeles».⁹³ Uns anys més tard, el 5 de juliol de 1783, el bisbe de Tortosa Pedro Cortés i Larraz prohibeix dir missa a la capella esmentada, tot al·legant que, per les seues reduïdes dimensions, s'obligava a sentir la missa des del carrer.

De la documentació gràfica aportada per Traver en la seua coneguda *Historia de Villarreal*, deduïm que la seua construcció era de mitjan segle XVIII, de planta rectangular, presentava a l'exterior una senzilla decoració popular i guardava la mateixa tipologia que les cases a les quals estava adossada. En el seu interior es resava el rosari a les vesprades i, ocasionalment, s'utilitzava com a col·legi electoral.⁹⁴

La nova capella de planta trapezoidal és de dimensions reduïdes i amb un aspecte popular, realitzada i potser dissenyada per l'obrer local Francesc Gil Gil. Es va inaugurar el dia primer d'agost de 1909 pel llavors rector Vicente Alba Zarzoso (Artana, 1843 - Vila-real, 1915). Per al primer centenari de la seua inauguració es van estrenar uns goigs nous escrits en valencià pel rector de la capella episcopal del Crist de l'Hospital mossén Vicent Gimeno Estornell (Vila-real, 1940), que també va ser l'autor de la música, els quals van ser cantats per primera vegada el diumenge 27 de setembre de l'any 2009.

Mossén Vicent Gimeno Estornell és un prolífic escriptor, tant en prosa com en vers, i un bon coneixedor de la goigística en valencià. Seus són uns goigs en honor de la Mare de Déu de Gràcia de l'any 1996, que han sigut impresos en diferents ocasions, i a més ha

⁹² MONFERRER MONFORT, Àlvar, 2008, p. 332-333.

⁹³ HEREDIA ROBRES, Jacinto, 2007, p. 77.

⁹⁴ NEBOT CLIMENT, Lorenzo, 1880, p. 123.

dedicat goigs a altres advocacions de la nostra província,⁹⁵ i fins i tot a Galícia. D'altra banda, ha traduït al valencià, tal com vam veure amb els del Crist de l'Hospital, altres goigs populars escrits en castellà.⁹⁶

Els nous goigs a la Mare de Déu dels Àngels consten d'una quarteta, amb rima consonant encadenada ABAB, que obri i tanca la composició, i vuit estrofes, que fan referència a aquesta advocació, a la seua capella i, finalment, a la vinculació amb el barri i la localitat. El text original d'aquests goigs és com segueix:

Dels Àngels Santa Maria,
al carrer de Vila-real:
ajudeu-nos nit i dia
d'Àngels Reina celestial!

Quan Gabriel ens anunciava
que éreu la Mare de Déu,
un cor d'àngels vos cantava:
"Porta sou a tot arreu,
la divina ambrosia,
per la terra el gran regal".
Ajudeu-nos, etc.

El nostres pares alçaren
una Capella i Altar,
on de segles veneraren
vostra Imatge com dolç Far,
més la Vila ja es delia
per l'oest obrir-se un gual.
Ajudeu-nos, etc.

Del carrer éreu, Senyora,
i Ama des d'aquesta Llar,
la Capella que us honora
mirant el cel i la mar,
quan un jorn amb alegria
d'Onda us féreu nou portal.
Ajudeu-nos, etc.

A un racó vos retrobareu
com veïna del carrer,
i amb els àngels ens mirareu
amb amor el més sincer,
xicoteta però aimia
per nos sou del cel senyal.
Ajudeu-nos, etc.

Al so de la campaneta
dels àngels sentim el vol,
nunciant amb cançoneta
que pregar sempre és consol,

⁹⁵ Seus són els dedicats a la Mare de Déu de Gràcia del Quartijo de Vilafamés, de 1999; a la Mare de Déu de Loreto a Benlloc, de 2001; a la Puríssima en el 150 aniversari del dogma i 50 de la imatge processional, de 2004; a la Mare de Déu del Lledó, el 2008, en completar les quatre estrofes que el prohoms castellanenc Gaetà Huguet Brea (Castelló de la Plana, 1848-1926) va fer l'any 1913, i finalment a la Mare de Déu de la Font de la Salut de Traiguera, de l'any 2013.

⁹⁶ L'Esperança d'Albocàsser, de 1976, i els tradicionals que es canten a la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, de l'any 2008.

Parenostre, Avemaria,
que és estima filial.
Ajudeu-nos, etc.

Si la porta hi és tacada,
en passar just pel davant,
ens atrau nostra mirada
un finestró amb dolç cant,
quin encís vore-vos, Pia,
somrient-nos maternal.
Ajudeu-nos, etc.

Celebrem el quart diumenge
del setembre el dia gran,
començant ja en el capvespre
vostra Festa cada any:
Processó i Missa, Maria,
que ara ens lliure de tot mal.
Ajudeu-nos, etc.

Des de la vostra Capella
als veïns d'aquest carrer
mireu-nos, oh Verge bella,
i feu-nos com àngels ser,
ja que sou la Guarda i Guia
d'aquest poble, Vila-real!
Ajudeu-nos, etc.

TORNADA

Dels Àngels Santa Maria,
al carrer de Vila-real:
*ajudeu-nos nit i dia
d'Àngels Reina celestial!*

V/. Pregueu per nosaltres,
Santa Maria, Mare de Déu
dels Àngels.

R/. Perquè siguem dignes de
les promeses de Crist.

PREGUEM

Infoneu, Senyor, la vostra gràcia en els nostres cors i
feu que els qui, per l'anunci de l'àngel, hem conegut
l'Encarnació de Jesucrist, el vostre Fill, siguem
conduïts, per la seua passió i la seua creu, a la glòria de
la resurrecció. Per Crist, Senyor nostre. R/. Amén.

Aquests goigs es van imprimir en el programa de les festes
centenàries i també en fulls solts de 29,7 x 21 cm, a la impremta
Llorens de Vila-real, amb un tiratge d'uns 250 exemplars sense
numerar, patrocinats per la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament
de Vila-real. Fins a aquest moment en les festes del barri, celebrades
sempre a finals del mes de setembre, es cantaven els goigs a la
Mare de Déu dels Àngels propis de la localitat castellonenca de
Sant Mateu.

▲ Lletres dels goigs de la Mare de Déu dels Àngels

▲ Partitura dels goigs de la Mare de Déu dels Àngels

▲ Demolició de l'antiga capella de la Mare de Déu dels Àngels

◀▲ Antiga capella de la Mare de Déu dels Àngels (esquerra) i actual capella de la Mare de Déu (dalt)

11. Mare de Déu de la Soledat

La primera notícia del carrer de la Soledat procedeix del *Libro de actas de las sesiones del Ayuntamiento* de l'any 1876 (AMVr, núm. 133, f. 107r), en què s'indica: «seis palmos de fachada frente a la calle de la Soledad». Uns anys després, el 12 de febrer de 1883, per acord plenari, es retola de forma oficial amb aquest nom.⁹⁷ De tota manera, la devoció a la Mare de Déu de la Soledat té un gran arrelament en la població des de temps immemorial, ja que l'antiga Confraria de la Sang té des de sempre per titulars tant l'Ecce Homo com la Mare de Déu de la Soledat.

Igual que ocorre en el cas anterior, els goigs a la Mare de Déu de la Soledat són de mossén Vicent Gimeno Estornell, que els va compondre el 14 de febrer de 2013 i també n'és l'autor de la música. Oficialment, es van estrenar el divendres 13 de setembre de 2013 i van ser editats per primera vegada, en fulls solts, de dimensions 33 x 23,4 cm, en una tirada curta de tan sols 150 exemplars numerats, impresos a dos colors, a la impremta Llorens, de Vila-real.⁹⁸ Al setembre de l'any

⁹⁷ HEREDIA ROBRES, Jacinto, 2007, p. 119 i 120.

⁹⁸ Hi ha una segona edició de caràcter popular, de dimensions 29,7 x 21 cm (DIN A4), impresa el mateix any.

2017, es va realitzar una segona edició d'aquests goigs en forma de tríptic per la mateixa impremta.

Aquests goigs, igual que els anteriors, consten d'una quarteta que obri i tanca la composició, amb la rima consonant encadenada ABAB, més vuit estrofes, que fan referència a aquesta advocació, a la seua capelleta i a la seua vinculació amb tot el barri o la població. El text original d'aquests goigs és com segueix:

Compadiu-vos del qui plora
a aquest Barri i la Ciutat,
perquè sou Mare a tothora
Verge de la Soledat!

Al Calvari us deixà sola
Jesús, que ha mort en la Creu,
Soledat del gran Misteri
de la Sang del nostre Déu:
tingueu per amor, Senyora,
compassió del qui ha pecat,
perquè sou, etc.

Més de cent anys acompanyen
nostra vella tradició
de Clavaris i de dones,
mantellines i oració;
sou d'aquest Barri, Senyora,
veïna del veïnat,
perquè sou, etc.

Les Creus Velles del Calvari
ens diuen que han perdurat
amb el nom que al vostre Barri
per Vós, Verge, s'ha quedat;
d'elles sou hui la penyora
que sempre ens ha acompanyat,
perquè sou, etc.

A la vostra capelleta
tot l'amor volem posar
que és el centre de la festa
pel qui es goja o és penat;
davant d'ella vos honora
tot el Barri entusiasmat,
perquè sou, etc.

Aquest Barri vos venera
amb la devoció filial
i en cada casa us espera
la seua atenció especial:
el millor perfum, Senyora,
sou del nostre tros llaurat,
perquè sou, etc.

Et cantem en el capvespre
el Rosari bajoquer
anunciant així les vespres
dels qui enguany són festers:
mireu ara en aquesta hora
si hem estat del vostre agrat,
perquè sou, etc.

Dels nostres carrers l'aurora
sou que ens ve a il·luminar,
dels veïns dolça penyora
del millor dia i més clar:

salut i treball alhora
poseu al nostre costat,
perquè sou, etc.

Escolteu al qui us suplica,
siga vell, jove o xiquet,
d'aquest Barri o de la Vila,
i de Vila-real l'indret:
doneu-nos a tots bon hora
en treball i en caritat,
perquè sou, etc.

TORNADA

Compadiu-vos del qui plora
a aquest Barri i la Ciutat,
perquè sou Mare a tothora
Verge de la Soledat!

V/. Pregueu per nosaltres,
Verge de la Soledat.

R/. Per a que siguem dignes
de les promeses de Crist.

PREGUEM

Déu, Omnipotent: concediu als vostres fidels, que
confien en la protecció de la Santíssima Verge Maria,
Mare de la Soledat, que, per la seua intercessió, siguin
alliberats de qualsevol mal a la terra i arriben al goig
etern del cel. Per Nostre Senyor Jesucrist. R/. Amén.

Al mateix temps que els goigs, mossén Gimeno va realitzar, a més,
una salve a la Verge de la Soledat, composta per quatre estrofes de
quatre versos, amb música del mateix autor, que es va estrenar el
mateix dia que aquests goigs.

El text d'aquesta salve a la Mare de Déu de la Soledat, que porta
per data el 26 de març de 2013, és el següent:

Salve, Verge de la Soledat,
d'aquest Barri clara aurora,
del qui pena i del qui plora
dolç consol en l'ansietat.

Salve, salve, llum gojosa⁹⁹
de la Gràcia el nostre anhel:
sigueu-nos sempre, Senyora,
camí i guia cap al cel.

⁹⁹ En altres textos aquest vers apareix amb la redacció següent: «Salve, salve, llum i aurora».

Mireu-nos amb la mirada
d'eixos ulls que per nos ploren,
capgireu la nostra anada
als camins dels qui vos volen.

Salve, salve, Mare amada
d'aquest Barri i la Ciutat,
Salve Reina venerada,
Verge de la Soledat!

GOIGS A LA MARE DE DÉU DE LA SOLEDAT DEL BARRI DE VILA-REAL

Lletra i música de Mn. Vicent Gimeno i Estornell

TORNADA:

Com - pa - diu - vos del què plo - ra a - quest Ba - ri la Ciu - tat Per - què

sou Ma - re tot - ho - ra Ver - ge de la So - le - dat

ESTROFES:

Al Cal - va - rius del - xi so - la Je - sús que ha mort en la Creu So - le -

- dat del gran Mis - te - ri de la Sang del nos - tre Déu Tin - guen

per a - mor Se - nyo - ra com - pa - nió del què ha pe - cut per - què sou Ma - re tot

ho - ra Ver - ge de la So - le - dat

GOIGS A LA MARE DE DÉU DE LA SOLEDAT DEL BARRI DE VILA-REAL

Tornada

Compadiu-vos del qui plora
a aquest Barri i la Ciutat,
perquè sou Mare a tothora
Verge de la Soledat!

Estrofes

- 1- Al Calvari us deixà sola
Jesús, que ha mort en la Creu,
Soledat del gran Misteri
de la Sang del nostre Déu:
tingueu per amor, Senyora,
compassió del qui ha pecat,
perquè sou Mare a tothora,
Verge de la Soledat!
- 2- Més de cent anys acompanyen
nostra vella tradició
de Clavaris i de dones,
mantellines i oració;
sou d'aquest Barri, Senyora,
veïna del veïnat,
perquè sou Mare a tothora,
Verge de la Soledat!
- 3- Les Creus Velles del Calvari
ens diuen que han perdurat
amb el nom que al nostre Barri
per Vós, Verge, s'ha quedat;
d'elles sou hui la penyora
que sempre ens ha acompanyat,
perquè sou Mare a tothora,
Verge de la Soledat!

- 4- A la vostra capelleta
tot l'amor volem posar
que és el centre de la festa
pel qui es goja o és penat;
davant d'ella vos honora
tot el Barri entusiasmats,
perquè sou Mare a tothora,
Verge de la Soledat!

- 5- Aquest Barri vos venera
amb la devoció filial
i en cada casa us espera
la seua atenció especial:
el millor perfum, Senyora,
sou del nostre tros llaurat,
perquè sou Mare a tothora,
Verge de la Soledat!

- 6- Et cantem en el capvespre
el Rosari bajoquer
anunciant així les vespres
dels qui enguany són els festers:
mireu ara en aquesta hora
si hem estat del vostre agrat,
perquè sou Mare a tothora,
Verge de la Soledat!

- 7- Dels nostres carrers l'aurora
sou que ens ve a il·luminar,
dels veïns dolça penyora
del millor dia i més clar:
salut i treball alhora
poseu al nostre costat,
perquè sou Mare a tothora,
Verge de la Soledat!

- 8- Escolteu al qui us suplica,
siga vell, jove o xiquet,
d'aquest Barri o de la Vila,
i de Vila-real l'indret:
doneu-nos a tots bon hora
en treball i en caritat,
perquè sou Mare a tothora,
Verge de la Soledat!

Tornada

Compadiu-vos del qui plora
a aquest Barri i la Ciutat,
perquè sou Mare a tothora
Verge de la Soledat!

V/ Pregueu per nosaltres, Verge de la Soledat.

R/ Per a que siguem dignes de les promeses de Crist.

Preguem:

Déu Omnipotent: concedi als vostres fidels, que confien en la protecció de la Santíssima Verge Maria, Mare de la Soledat, que, per la seua intercessió, siguem alliberats de qualsevol mal a la terra i arribem al goig etern del cel. Per Nostre Senyor Jesucrist.

R/ Amén.

▲ Primera edició de 2013 dels goigs de la Mare de Déu de la Soledat
escrits per mossén Vicent Gimeno i Estornell

12. El Salvador

El carrer del Salvador apareix amb aquest nom per primera vegada en el Padró de riquesa de l'any 1776, conservat a l'Arxiu Municipal de la localitat.¹⁰⁰ En el padró corresponent a l'any 1843, figura en el pla annex (primera representació gràfica conservada de Vila-real) com a carrer número 14 del llavors Raval de València, amb un total de 41 propietats.

Hi ha a Vila-real uns goigs al Salvador que són còpia dels de castellà i d'autor anònim, es canten a Onda, almenys des de mitjan segle XIX, només que canviant el nom d'Onda pel de Vila-real en les estrofes primera i onzena. L'única còpia que jo conec, de recent factura, va sense peu d'impremta ni any d'impressió, i desconec si era cantada pels veïns del carrer en les seues festes patronals o bé en alguna de les romeries organitzades al seu santuari, des de Vila-real.

Aquests goigs consten d'una quarteta que obri i tanca la composició, amb la rima ABCB, més dotze estrofes, que fan referència a aquesta advocació, a diversos miracles de Jesús (la tempesta al mar de

¹⁰⁰ HEREDIA ROBRES, Jacinto, 2007, p. 105.

Galilea i la transfiguració del Senyor a la muntanya del Tabor), al santuari d'Onda i, finalment, una demanda de protecció davant les tempestes, pluges torrencials i sequeres.

El text original d'aquests goigs locals és com segueix:

Dulcísimo Salvador,
víctimas de amor sagrado.
*Dad salud a nuestras almas
librándonos del pecado.*

En esta altura frondosa
tu imagen se apareció,
y al pueblo de Villarreal¹⁰¹ ofreció,
tu protección poderosa;
desde época tan dichosa
mil prodigios has obrado.
Dad salud, etc.

Los pueblos sin distinción
a tu protección se acogen,
y frutos pingües recogen
de su ardiente devoción;
reciben tu bendición
y se vuelven consolados.
Dad salud, etc.

Jesús; tu divino nombre
que Salvador significa,
con pronunciarlo ya indica
su felicidad al nombre;
y que al demonio se asombre
y huya de Vos espantado.
Dad salud, etc.

Salvadnos;¹⁰² Pedro os invoca
en el mar de Galilea,
cuando furiosa marea
en riesgo le coloca;
sale una voz de tu boca
y el mar se muestra calmado.
Dad salud, etc.

Del mundo al mar proceloso
donde tanto fiel perece,
vuestro simulacro ofrece
seguridad y reposo;
vos sois norte luminoso
para el puerto deseado.
Dad salud, etc.

En el Thabor tu hermosura
Como sol resplandeció,
y en tus vestidos se vió
de la nieve la blancura;
y en tu celestial figura
tal misterio está expresado.
Dad salud, etc.

Allí con Vos asistieron
Moisés y Elías llamados,
tres discípulos amados
igual gloria merecieron;
Ley y Profetas se vieron
con Vos mismos conciliados.
Dad salud, etc.

¹⁰¹ Diu «Onda» en els goigs originals.

¹⁰² Diu «Salvador» en els goigs originals.

La voz del Padre resuena
y dice “aqueste es mi Hijo,
en el mi amor está fijo
y mis complacencias llena”;
de lucida nube serena
todos fueron rodeados.
Dad salud, etc.

De Pedro el cándido amor
con tabernáculos tres,
a Vos, Elías, Moisés
piensa hacernos gran favor;
y Vos bajáis del Thabor
para ser crucificado.
Dad salud, etc.

En esta santa eminencia
vuestra imagen milagrosa,
cual joya la más preciosa
de todo el orbe se aprecia;
dando tu alegre presencia
consuelo al desconsolado.
Dad salud, etc.

Cuando el Padre justiciero
Castigar a Villarreal¹⁰³ medita,
Villarreal¹⁰⁴ acude a su hermita
Con fervor puro y sincero;
y consuelo verdadero
siempre de Vos ha logrado.
Dad salud, etc.

Cual vigilante Atalaya
desde este monte elevado,
conjuras malos nublados
desde la sierra a la playa;
y con lluvia que bien haya
fecundas nuestros sembrados.
Dad salud, etc.

TORNADA

Dulcísimo Salvador,
víctimas de amor sagrado.
*Dad salud a nuestras almas
librándonos del pecado.*

V/. Gloriosus apparuisti in
conpectu Domini.
R/. Propterea decorem
induit te Dominus.

¹⁰³ Diu «Onda» en els goigs originals.

¹⁰⁴ Diu «Onda» en els goigs originals.

OREMUS

Deus, qui Fidei sacramenta in Unigeniti Filit tui gloriosa tranfiguratione Patrum testimonio robarasti, et adoptionem filiorum perfectam voce celapsa in nube lucida mirabiliter proesignasti: concede propitius, ud ipsius Regis gloriae nos Cohoeres afficias et ejusdem gloriae tribuas ese consortes. Per eundem Christum Dominum nostrum. R/. Amen.¹⁰⁵

Les festes al carrer del Salvador se celebren el 4 de setembre i els veïns conserven una excel·lent imatge processional del titular de finals del segle XIX, d'autor anònim, que imita la conservada a Onda del segle XVI (1555),¹⁰⁶ desapareguda l'any 1936. En el número 30 del carrer esmentat hi ha un interessant retaule de rajoles del ceramista Vicente Abad Navarro (Castelló de la Plana, 1880 - Onda, 1946). Tot i que el retaule està datat de mitjan anys vint del segle passat, per tant, anterior a la passada Guerra Civil (1936-1939), sembla que la col·locació actual és de l'any 1965.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Respostes i pregària final en llatí que no es troben en la còpia manejada i que sí que figuren en els goigs en honor al Salvador d'Onda.

¹⁰⁶ Aquesta imatge va ser atribuïda per l'historiador valencià Elías Tormo Monzó a l'escultor flamenc Pedro Dorpa (València, c. 1545-1586).

¹⁰⁷ SEGURA MORENO, Pasqual Lluís i altres. *Els panells ceràmics devocionals de Vila-real*. Vila-real, 2012, p. 26.

Gozos al Stmo. Salvador

Dulcísimo Salvador,
Víctimas de amor sagrado.
*Dad salud a nuestras almas
Librandonos del pecado.*

En esta altura frondosa
Tu imagen se apareció,
Y al pueblo de Villarreal ofreció,
Tu protección poderosa;
Desde época tan dichosa
Mil prodigios has obrado.
Dad salud, etc.

Los pueblos sin distinción
A tu protección se acogen,
Y frutos pingües recogen,
De su ardiente devoción,
Reciben tu bendición,
Y se vuelven consolados.
Dad salud, etc.

JESÚS; tu divino nombre,
Que Salvador significa,
Con pronunciarlo ya indica
Su felicidad al nombre;
Y que el demonio se asombre
Y huya de Vos espantado.
Dad salud, etc.

SALVADNOS; Pedro os invoca
En el mar de Galilea,
Cuando furiosa marea
En gran riesgo le coloca;
Sale una voz de tu boca,
Y el mar se muestra calmado.
Dad salud, etc.

Del mundo al mar proceloso
Donde tanto fiel perece,
Vuestro simulacro ofrece,
Seguridad y reposo;
Vos sois norte luminoso
Para el puerto deseado.
Dad salud, etc.

En el Thabor tu hermosura
Como sol resplandeció,
Y en tus vestidos se vió
De la nieve la blancura;
Y en tu celestial figura
Tal misterio está expresado.
Dad salud, etc.

Allí con Vos asistieron
Moisés y Elías llamados,
Tres discípulos amados
Igual gloria merecieron;
Ley y Profetas se vieron
Con Vos mismos conciliados.
Dad salud, etc.

La voz del Padre resuena,
Y dice "aqueste es mi Hijo,
En él mi amor está fijo,
Y mis complacencias llena;"
De lucida nube serena
Todos fueron rodeados.
Dad salud, etc.

De Pedro el cándido amor,
Con tabernáculos tres,
A Vos, Elías, Moisés
Piensa hacernos gran favor;
Y Vos bajáis del Thabor
Para ser crucificado.
Dad salud, etc.

En esta santa eminencia
Vuestra imagen milagrosa,
Cual joya la más preciosa
De todo el orbe se aprecia;
Dando tu alegre presencia
Consuelo al desconsolado.
Dad salud, etc.

Cuando el Padre justiciero
Castigar a Villarreal medita
Villarreal a cude a su ermita
Con fervor puro y sincero;
Y consuelo verdadero
Siempre de Vos ha logrado.
Dad salud, etc.

Cual Vigilante Atalaya
Desde este monte elevado,
Conjuras malos nublados
Desde la sierra a la playa;
Y con lluvia que bien haya;
Fecundas nuestros sembrados.
Dad salud, etc.

REPETICION:

Dulcísimo Salvador,
Víctimas de amor sagrado.
*Dad salud a nuestras almas
Librandonos del pecado.*

▲ Goigs al Santíssim Salvador

Bibliografia

ALMARCHE VÁZQUEZ, Francisco. *Goigs valencians: sigles XV al XIX*. València: Imprenta Iberia, 1917.

ANÒNIM. *Apuntes históricos de Villarreal*. Vila-real, AMVr, ms. 1733. *Història de Vila-real. Manuscrits i impresos (1787-1935)* (edició digital).

ANÒNIM. «La nueva capilla», *Diario de Castellón*, 14/09/1930, p. 4.

ANÒNIM. *Novena al Cristo del Hospital*. Tortosa: Imprenta Moderna de Algueró y Baiges, 1933. [Existeix una edició facsímil, realitzada en la impremta Llorens, Vila-real, sense indicació de l'any d'impressió].

ANÒNIM. *I Centenari de la capella de la Mare de Déu dels Àngels de Vila-real*. Vila-real, 2009, s/p.

ARAGONÈS REBOLLAR, Joan M. «La música en els goigs», text de la conferència pronunciada a la sala Antoni M. Alcover el dia 9 de novembre de 1988.

BAUTISTA I GARCÍA, Joan Damià. «L'església del Crist de l'Hospital: alguns aspectes històrics i iconogràfics», *Cadafal*, setembre, 1983, s/p.

– «L'alqueria de sant Albert. Una interessant construcció rural», *Cadafal*, setembre, Vila-real, 1984, s/p.

– «El Crist de l'Hospital», *Programa de Semana Santa*, Vila-real, 1990, s/p.

– «Una reforma en la capella del Crist de l'Hospital», *Programa de Semana Santa*, Vila-real, 1994, s/p.

– «Una nota sobre la capella del Crist de l'Hospital», *Programa de Semana Santa*, Vila-real, 1996, s/p.

– *Notes per a la Història de l'Art d'Alcalà de Xivert*. Sant Carles de la Ràpita: Centre d'Estudis del Maestrat, Jordi Dassoy Impressor, 2007. (Història del Maestrat, 10).

BAUTISTA I GARCÍA, Joan Damià; LIZANDRA RUBIO, Joaquín. *Catàleg del patrimoni de Vila-real* (inèdit).

- BENEDITO NUEZ, Josep. *Catálogo de espacios y bienes protegidos*, tom I. Revisió del PGOU de Vila-real, 2011 (inèdit).
- BENEDITO NUEZ, Josep; LÓPEZ BRAVO, Fernando; MELCHOR MONTSERRAT, José Manuel. *L'arquitectura rural tradicional a Vila-real*, Premi d'assaig Ciutat de Vila-real 1998. Vila-real: Ajuntament, 1999.
- BLASCO LAGUNA, Ricard. *Goigs valencians: segles XIV al XX*. València: Impremta Nácher, 1974. (Els Quaderns de Gorg, núm. 6/7).
- CANDAU MARTÍ, Juan Bautista. *La Gracia en Villarreal*. Tortosa: Impremta de José L. Foguet, 1907.
- CARCELLER FERRER, Juan Bautista. *Historia gráfica de Vila-real*. Vila-real: Caixa Rural Vila-real; Gráficas Timsa, 2004.
- COMES, Joan Baptista. *Cuatro gozos con polifonía*, transcripció de Vicente Báguena Soler. València: Diputació Provincial de València, Institució Alfons el Magnànim, 1955.
- DIVERSOS AUTORS. *Cants per a la missa i novena a la Mare de Déu de Gràcia patrona canònica coronada de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament; Impremta Llorens, 2008, s/p.
- DIVERSOS AUTORS. *Llibre de l'administració de l'ermita*, tom I (entrades). Arxiu Parroquial de l'Arxiprestal Sant Jaume (APVr), ms. s/n, Vila-real, 1741-1924.
- DIVERSOS AUTORS. *Llibre de l'administració de l'ermita*, tom II (eixides). Arxiu Parroquial de l'Arxiprestal Sant Jaume (APVr), ms. s/n, Vila-real, 1741-1920.
- DIVERSOS AUTORS. *Llibre de visites pastorals*, tom I. Arxiu Parroquial de l'Arxiprestal Sant Jaume (APVr), ms. s/n, Vila-real, 1595-1772.
- DIVERSOS AUTORS. *Llibre de visites pastorals*, tom II. Arxiu Parroquial de l'Arxiprestal Sant Jaume (APVr), ms. s/n, Vila-real, 1773-1967.
- DIVERSOS AUTORS. *Serenata a la Mare de Déu. Ofrenada pel poble de Vila-real a la seua patrona Nostra Senyora de Gràcia a les portes del seu ermitori*. Vila-real: Ajuntament; Impremta Vilgraf, 2003, s/p.

- DOÑATE SEBASTIÀ, José María. «El Hospital de San Miguel y Santa Lucía. Siete siglos de historia, en 100 documentos», *Datos para la historia de Villarreal*, t. VI, Saragossa, 1984, p. 7-98.
- *Historias de Nuestra Señora de Gracia*. Vila-real: Ajuntament; Imprenta Sichert, 1986. (Temes vila-realencs, sèrie II, núm. 8).
- FACI AGUD, Roque Alberto. *Aragon Reyno de Christo, y dote de Maria Santissima, exaltado por la columna immobil de Nuestra Señora del Pilar, y favorecido con los santissimos mysterios de Jesús sacramentado, Reliquias de la Santa Cruz, y otras; con las Santissimas Imagenes de Nuestra Señora, Apariciones, y Patrocinio de muchos Santos, tercera, y quarta parte*, tom 2n. Saragossa: Imprenta de Francisco Moreno, 1750, p. 71.
- FLORES SACRISTÁN, Onofre. *Vila-realencs per a recordar I*. Vila-real: Ajuntament, 2006.
- *Vila-realencs per a recordar II*. Vila-real: Ajuntament, 2011.
- GARCÍA SALES, Pascual. *Aspectes arquitectònics del Vila-real de primeries de segle*. Vila-real: Ajuntament, 1993. (Temes vila-realencs, sèrie IV, núm. 3).
- GARCÍA SALES, Pascual; GIL MONZÓ, José Pascual. *Espais d'un temps*, catàleg de l'exposició, Vila-real, 1991.
- GELONCH VILADEGUT, Antoni. *Els goigs: gravats i cultura religiosa popular*, col·lecció Gelonch Viladegut/Els goigs (treball inèdit), Sant Cugat del Vallès, 2014.
- GIL CABRERA, Josep Lluís. «La misericòrdia, entre la història i la llegenda», *Commemoració del XXX Aniversari del Museu Arqueològic Comarcal de la Plana Baixa. Burriana (1967-1997)*. Castelló de la Plana: Ajuntament de Borriana, 2000, p. 251-302. (Papers, 3a època, núm. 20).
- GIL VICENT, Vicent. *Epítome històric de Vila-real*, tom I (estudi, edició crítica i transcripció) i tom II (facsimil). Vila-real: Ajuntament; Impremta Ismael Miralles, 2021.
- GIMENO I ESTORNELL, Vicent. «La més vella tradició», *Vila-real a rajaploa*. Vila-real: Ajuntament; Canós Impressors, 2016, p. 146.

- *Bodes d'Or, 75 Anys de la imatge del Santíssim Crist de l'Hospital*. Vila-real, 2014 [sense indicació de la impremta].
- HEREDIA ROBRES, Jacinto. «Goigs a la Mare de Déu de Gràcia, patrona de Vila-real», *Cadafal*, setembre, 2005.
- *Efemèrides. Cronologia històrica*. Vila-real: Imprenta Sichet, 2006.
- *Els carrers de Vila-real*. Vila-real: Ateneu XXI; Ajuntament, 2007.
- *Vila-real: arte y patrimonio*. Vila-real: Ajuntament; Ateneu XXI; Loisele Ediciones, 2015.
- INZA (O YNZA) BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José. *Epítome histórico de Villa-real*, Biblioteca de Catalunya, ms. 2244 (s. XVIII-XIX). [Existeix una edició facsímil realitzada en la Impremta Ismael Miralles, Vila-real, 2021].
- *La Ribera del Mijares habitada de la Divina Gracia*. Tortosa: Impremta de José Foguet, 1792. [Existeix una edició facsímil realitzada en la Impremta Sichet, Vila-real, 1997].
- JUAN NEBOT, Manuel. «Una casa para el Señor: el Santo Cristo del Hospital», *Programa de fiestas de San Pascual*, maig, Vila-real, 1970.
- *Villarreal siglo XX. Anecdótico gráfico I*. Vila-real: Impremta Miralles, 1985.
- *Villarreal siglo XX. Anecdótico gráfico II*. Vila-real: Impremta Sichet, 1986.
- LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «El doctor Don Gerónimo Vives de Portes y la Virgen de Gracia», *Exágono*, núm. 369, 1983, p. 7 i 9.
- «Los gozos a la Virgen de Gracia y sus distintas versiones», *Exágono*, núm. 388, 1987, p. 4 i 5.
- «La novena de la Virgen de Gracia en el bicentenario de su primera edición», *Exágono*, núm. 412, 1987, p. 6 i 7.
- «Origen y versiones de los gozos en honor a la Virgen de Gracia», *Exágono*, núm. 428, 1996, p. 5-8.
- «La novena de la Virgen de Gracia y sus distintas ediciones», *Cadafal*, setembre, 2005, s/p.

- «El centre històric de Vila-real com a exemple d'urbanisme», *Font*, núm. 22, Vila-real, octubre, 2020, p. 143-168.
- LLOP VIDAL, Enric; GIL VICENT, Vicent. *Inventario del patrimonio arquitectónico de Vila-real*. Revisió del PGOU de Vila-real, 1992.
- LÓPEZ AVELLANA, Juan Bautista i altres. *Crónica de la Capilla de Nuestra Señora del Pilar de Villarreal*. Arxiu Parroquial de l'Arxiprestal Sant Jaume (APVr), ms. s/n, Vila-real, 1922.
- LOSAS LATORRE, Toni. «Los gozos de la Virgen de Gracia», *Mediterráneo*, 06/09/1987, p. 36.
- MARTÍ CERCÓS, Pascual. *Apuntes históricos de Villarreal*, Vila-real, 1886 (manuscrit inèdit de propietat particular). *Història de Vila-real. Manuscrits i impresos (1787-1935)* (edició digital).
- MIQUEL FRANCÉS, Josep. *Colección de gozos de San Vicente Ferrer. Diócesis de Segorbe Castellón. Año Jubilar Vicentino VI Centenario de la muerte de San Vicente Ferrer 1419-2019*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, 2019.
- MONFERRER MONFORT, Àlvar. *Las cofradías en Castellón y sus comarcas desde la Edad Media hasta finales del Antiguo Régimen. Las contestaciones a la encuesta del Conde de Aranda*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2008. (Biblioteca de les aules, 18).
- NEBOT CLIMENT, Lorenzo. *Apuntes históricos de Villarreal*. Vila-real, 1880. *Història de Vila-real. Manuscrits i impresos (1787-1935)* (edició digital).
- PÉREZ SILVESTRE, Òscar. «La col·lecció de gojos del canonge Manuel Rius Arrufat (1871-1939)», *Font*, núm. 9, Vila-real, maig, 2007, p. 93-116.
- PLADEVALL FONT, Antoni. «L'origen dels goigs i la devoció del Roser», text de la conferència feta als Amics dels Goigs en la seua festa patronal dedicada a sant Gabriel arcàngel, el dia 8 d'octubre de 1989.
- PRODEIN. *Catálogo de elementos de interés*, PGOU de Vila-real, 1983.

- QUIRÓS CANDAU, Fèlix. «Els bous al carrer als barris de Vila-real», *Font*, núm. 12, Vila-real, maig, 2010, p. 81-109.
- SARTHOU CARRERES, Carlos. *Geografía general del Reino de Valencia: Provincia de Castellón*. Barcelona: Alberto Martín, 1913. [Existeix una edició facsímil realitzada per la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Castelló, als tallers de Printer Industria Gráfica, SA, Sant Vicent dels Horts (Barcelona), 1989].
- *Villarreal y sus santuarios*. Castelló de la Plana: Establecimiento Tipográfico de J. Armengot e hijos, 1909. [Existeix una edició facsímil realitzada per l'Ajuntament de Vila-real als tallers gràfics de Seriols-Sichet-Herrero, SA, Vila-real, 1985].
- SEGARRA BAÑERES, Ignasi. «Els goigs, element de pregària», text de la conferència pronunciada als Amics dels Goigs en l'acte d'obertura del curs 1990-1991, el dia 7 d'octubre de 1990.
- SEGURA MORENO, Pasqual Lluís; FALOMIR VENTURA, Carmela; ADSUARA LLORENS, Leandre. *Els panells ceràmics devocionals de Vila-real* (Premi Jaume I d'assaig Ciutat de Vila-real 2011). Vila-real: Ajuntament, 2012.
- SERRA I FORTUÑO, Vicent Pau. «Goigs valencians a la comarca de la Plana», *CELP, Butlletí del Centre d'Estudis de la Plana*, núm. 2, abril-juny, 1985, p. 55 i 56.
- SORRIBES CARCELLER, Serafín. «La Virgen del Pilar: Hallazgo de su Imagen en Villarreal», *Exágono*, núm. 379, 1985, p. 1 i p. 10-11.
- TIRADO GIMENO, Pascual Manuel; ALMELA VICIANO, Jesús. *Reseña, descripción y breve historia de la imaginería mariana villarrealense*, publicació de la Societat Castellonenca de Cultura. Castelló de la Plana: Imprenta Hijos de F. Armengot, 1978.
- TORRES TOMÁS, Àlex; SEMPERE BROCH, Joanvi. «Poble recull en un CD les composicions musicals que identifiquen la festa de la patrona de la ciutat», *Poble*, núm. 121, 2006, p. 26-33.
- TRAYER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Impremta de Juan Botella, 1909. [Existeix una edició facsímil realitzada per l'Ajuntament de Vila-real, sense indicació de la impremta, Vila-real, 2007].

- «La Paz de la Iglesia y la milagrosa imagen de Cristo Crucificado del Rey D. Jaime el Conquistador venerada en Villarreal». Vila-real: Impremta de Juan Botella, 1913.
- *Efemérides de Villarreal*, setmanari *Villarreal*, Vila-real, 1935 [estan incompletes, tan sols de gener a setembre].

Vila-real
avança